

Rättssäker examination

Fjärde upplagan

Rättssäker examination
Fjärde upplagan

Utgiven av Universitetskanslersämbetet 2020
Författare: Mikael Herjevik
Grafisk form: Consid Communication

Diarienummer: 32-314-18

Universitetskanslersämbetet • Löjtnantsgatan 21 • Box 7703, 103 95 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post registrator@uka.se • www.uka.se

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Förkortningar.....	10
Inledning.....	11
Arbetet med vägledningen.....	13
Rättssäkerhet.....	14
Examinators uppgifter och regelverket.....	16
Regeringsformen.....	16
Högskoleförordningen.....	17
Förvaltningslagen.....	17
Andra nationella regler.....	21
Lärosätets egna regler.....	22
Enskilda utbildningsanordnare.....	22
Kursplanens betydelse.....	23
Innehållet i en kursplan.....	23
Bindande föreskrifter.....	23
Andra formella aspekter.....	24
Examination utifrån reglerna i högskoleförordningen och förvaltningslagen.....	26
Högskoleförordningens regler.....	26
Förvaltningslagens regler.....	27
Universitetskanslersämbetets slutsatser.....	29
Några andra begrepp.....	29
Examinationsformer.....	30
Lärosätena bestämmer examinationsformer.....	30
Examinationsformerna ska anges i kursplanen.....	31
Förändringar av examinationsformerna.....	31
Inför kursstarten.....	32
Betygssystem, betygskriterier och betygsskalor.....	32
Begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen.....	35
Examinator utses.....	36
Anonyma prov.....	40
Examinationsspråket.....	41
Val av tentamensdag.....	48
Examination på annan ort.....	49
Närvarokrav vid distansutbildningar.....	50

Betygsärendet.....	52
Regeringsformens krav på handläggningen.....	52
Beslut under beredningsstadiet.....	53
Jäv.....	54
Ombud eller biträde.....	55
Studentens rätt till insyn i betygsärendet.....	56
Anmälan till provet.....	58
Hur får prov utformas?.....	59
Anpassad examination.....	61
Poänggränser.....	63
Blanka provsvar.....	64
Fusk.....	65
Borttappade prov och andra misstag från lärosätets sida.....	66
Obligatoriska utbildningsmoment.....	68
Får en student återkalla en inlämnad tentamen?.....	71
Rättningsstid.....	72
Dokumenteringen av betygsbeslutet.....	76
Hur meddelas studenten betygsbeslutet?.....	81
Motiveringen av betygsbeslutet.....	81
Registreringen av betyget.....	83
Åtgärder efter att betyget har meddelats.....	85
Förbudet mot att överklaga betygsbeslut.....	85
Rättelse och ändring av betygsbeslut.....	86
Komplettering för godkänt betyg.....	94
Förnyat prov för högre betyg ("plussning").....	96
Omprov.....	96
Byte av examinator.....	97
När blir prov och provsvar allmänna handlingar?.....	99
Vad händer med betygen om antagningsbeslutet återkallas?.....	103
Särskilda frågor för vissa examinationsformer.....	106
Muntlig examination.....	106
Verksamhetsförlagd utbildning (praktik).....	107
Hemtentamen.....	109
Grupptentamen.....	109
Examensarbete (självständigt arbete).....	111
Löpande examination.....	115
Examination med digitala hjälpmedel.....	117
Utmaningar och möjligheter.....	117
Några rättssäkerhetsaspekter.....	118
Automatiserade betygsbeslut.....	120
Referenser.....	121

Sammanfattning

Den här vägledningen är den fjärde upplagan av vägledningen *Rättssäker examination*. Det är Universitetskanslersämbetets förhoppning att vägledningen ska kunna användas vid lärosätena i arbetet med att trygga rättssäkerheten vid examinationen av studenter.

Universitetskanslersämbetet vill framhålla behovet av att lärosätena i kursplanerna formulerar tydliga regler för examinationen för att skapa den förutsebarhet som är grundläggande för studenternas rättssäkerhet. Utöver kursplanens regler måste en examinator känna till regler främst i högskoleförordningen och i förvaltningslagen.

Med examination enligt högskoleförordningens bestämmelser menas att en examinator bestämmer ett betyg utifrån den eller de former för bedömning av studenternas prestationer som anges i kursplanen. Ett betygsärende enligt förvaltningslagens regler startar med registreringen av studenten på kursen och kan omfatta fler omständigheter att ta ställning till än vad som framgår av högskoleförordningens regler.

Lärosätena får själva välja examinationsformer för sina kurser. Men formerna för examinationen måste framgå av kursplanen. Om lärosätet väljer att ändra examinationsformerna på en kurs, måste lärosätet ta ställning till om det behövs övergångsbestämmelser i kursplanen och hur lång övergångsperioden i så fall ska vara.

Lärosätena kan ha olika betygssystem för olika kurser. Om betygsriterier skrivs för en kurs, måste lärosätet göra klart om kriterierna är bindande eller inte för examinatorerna och studenterna.

Högskoleförordningens regler anger inte någon generell begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen. Lärosätena får själva besluta om begränsningar i kursplanen för en kurs om en obegränsad rätt skulle leda till orimligt resursslöseri. Om begränsningar beslutas, måste det minsta antal tillfällen som anges i högskoleförordningen beaktas. Eventuella begränsningar bör anges i kursplanerna för de berörda kurserna.

Det är lärosätets rektor som har befogenheten att utse examinatorer. Rektor får delegera befogenheten. Beslutet att utse examinator ska dokumenteras i en handling. Examinatorn ska vara lärare. Det finns inga formella hinder mot att flera examinatorer sätter betyg på olika studenter vid ett provtillfälle, men lika fall ska behandlas lika. Högskoleförordningens regler medger inte att ett betygsbeslut fattas av flera examinatorer gemensamt.

Det kan finnas ett värde både för studenter och lärare att rättningen av skriftliga prov sker utan att den rättande läraren vet vem provdeltagaren är. Vid skriftlig examination bör ett lärosäte sträva efter att anordna anonyma prov. Det är samtidigt lärosätet som måste avgöra om det är möjligt och lämpligt med anonyma prov på en kurs. Examinatorn måste på grund av jävsreglerna ta del av namnen på provdeltagarna i något skede av handläggningen.

Det bör normalt inte förekomma att en student kan anses ha behov av tolkning och översättning när en kurs ges på svenska. Betygsbeslut och andra beslut som ett lärosäte fattar under ett betygsärende måste alltid skrivas på svenska. Dessutom måste en student alltid kunna få kommunicera med lärosätet i betygsärendet på svenska. När det gäller examinationsspråket är huvudregeln att svenska ska kunna användas av studenterna. Om det följer av kursmålen måste däremot studenterna lämna svaren på andra språk än svenska, med risk för att de annars blir underkända på provet.

Studenter som talar något av de andra nordiska språken har inte rätt att använda dessa språk vid examinationer. Men studenter som talar danska eller norska bör så långt som möjligt få använda språken vid examinationer som hålls på svenska. Det finns samtidigt situationer när svar behöver lämnas på svenska.

Högskolan bestämmer tentamensdag. Det är tillåtet att förlägga tentamina till t.ex. lördagar eller söndagar, men hänsyn bör tas till studenter som av religiösa skäl inte har möjlighet att delta i tentamina vid vissa religiösa helgdagar. Det är också viktigt att i god tid informera studenterna om datum för provtillfällena.

Lärosätena är normalt inte skyldiga att ge studenterna möjlighet att delta i ett prov på en annan ort än högskoleorten. Men utifrån regeln om serviceskyldighet i förvaltningslagen kan det finnas skäl att erbjuda en sådan möjlighet.

Närvarokrav vid en distansutbildning bör framgå av kursplanen. Det är också viktigt att informationen till studenterna om närvarokrav är tydlig.

En examinator fattar det slutliga betygsbeslutet, men kan även behöva fatta andra beslut under beredningsstadiet av ärendet. En examinator är skyldig att agera sakligt och opartiskt vid handläggningen av betygsärenden. Om det finns någon särskild omständighet som kan rubba förtroendet till examinatorns opartiskhet i ärendet, är han eller hon jävig och får inte handlägga ärendet.

En student har rätt att ta del av det som har tillförts betygsärendet. Ett exempel är skriftliga kommentarer om studenten som en handledare på ett praktikställe redovisar till examinatorn på kursen.

Lärosätena bestämmer hur examinationen ska utformas. Genom tydliga kursplaner och betygskriterier kan lärosätena klargöra de villkor som gäller för examinationen. En examinator bör ha möjlighet att besluta om anpassad eller alternativ examination för studenter med funktionsnedsättning. Det bör framgå av kursplanen.

Poänggränser som anges inför en tentamen bör betraktas som riktlinjer som bör följas så långt som möjligt. Blanka provsvar bör normalt föranleda underkänt betyg för studenten. Om lärosätet önskar en annan ordning vid blanka provsvar, bör lärosätet ha stöd för denna ordning i sina regler.

Grundad misstanke om fusk ska skyndsamt anmälas till rektor. Det får inte förekomma att examinatorn överprövar rektors eller disciplinnämndens bedömning av frågan om det förekommit fusk vid en examination.

Borttappade prov och felaktiga uppgifter om dag eller tid för provet är exempel på misstag från lärosätets sida som kan medföra att studenterna inte kan examineras. För sådana fall bör lärosätets regler ange under vilka förutsättningar studenterna har rätt till ett nytt provtillfälle och inom vilken tid ett sådant prov ska hållas. Det får inte förekomma att examinatorn godkänner en student enbart på grund av att studentens prov kommit bort. Det får inte heller förekomma att examinatorn på grund av exempelvis tidsbrist godkänner studenter som aldrig har genomfört examinationen.

Obligatoriska moment ska anges i kursplanen. För att undvika att en student felaktigt hindras från att delta i en tentamen eller annat prov, bör en student som enligt institutionens noteringar inte har fullgjort ett obligatoriskt moment normalt ändå tillåtas att delta. Om lärosätet ska kunna göra undantag från kursplanens föreskrifter om obligatoriska moment och ge möjlighet till ersättningsuppgifter, måste det finnas stöd för åtgärden i den aktuella kursplanen.

En student har inte rätt att återkalla sin inlämnade tentamen och på så sätt undvika att betygssättas.

Om lärosätet bedömer att ett betygsbeslut kommer att bli väsentligt försenat, ska lärosätet underrätta studenten om förseningen och redovisa anledningen.

Ett betygsbeslut ska dokumenteras i en pappershandling eller som en elektronisk handling. Om ett betygsärende föredras för examinatorn, ska föredragandens namn anges i betygsbeslutet. Om andra lärare hjälper till med rättningen av ett prov har de varit med vid den slutliga handläggningen av betygsärendet och även deras namn ska då anges i betygsbeslutet. Ett betygsbeslut kan meddelas studenten på olika sätt, t.ex. via e-post eller i annan elektronisk form. Om en tentamensgenomgång hålls, bör det ske mer än två veckor före

omtentamen. Om registreringen av ett betyg i studieregistret Ladok sker först efter det att studenten underrättats om betygsbeslutet, bör det ta högst en vecka att registrera betyget.

Ett betygsbeslut får alltid ändras innan det har meddelats studenten. Därefter krävs stöd för ändring av beslutet i högskoleförordningen, förvaltningslagen eller rättspraxis. Om ett betygsbeslut innehåller en uppenbar felaktighet till följd av ett skrivfel, räknefel eller något annat liknande förbiseende, får beslutet rättas av examinatorn både till fördel och till nackdel för studenten. Rättelser som är till nackdel för en student måste ske med stor försiktighet och endast när det är fråga om uppenbara felaktigheter. Innan en sådan rättelse görs bör studenten normalt få möjlighet att yttra sig.

Examinatorn är skyldig att ändra ett uppenbart oriktigt betyg om det kan ske snabbt och enkelt och utan att betyget sänks. Det är möjligt att ändra ett betygsbeslut när en student har fuskat på ett prov. Det finns också ett visst utrymme för att ändra ett betyg till fördel för en student, dvs. genom en höjning av ett betyg. Stor försiktighet bör ändå iaktas vid ändringar av betyg. För att examinationen ska vara rättssäker är det av avgörande betydelse att examinatorerna bedömer lika fall lika. Betyget godkänd kan inte ändras till underkänd på studentens begäran.

Det bör inte förekomma regler eller praxis som innebär att en student som har hämtat ut sitt prov med automatik förlorar sin rätt att begära omprövning. Det är inte heller tillåtet att ställa upp tidsgränser för när studenterna senast måste begära omprövning.

Examinatorn får bestämma att en student som inte har godkänts på en kurs får utföra kompletterande uppgifter, om det finns stöd för det i högskolans regler. Sådana regler bör klargöra inom vilken tid kompletteringen ska utföras och på vilket sätt kompletteringen får utföras. Det är tillåtet för universitet och högskolor att ge studenter som godkänts på en kurs möjlighet att genomgå examinationen på nytt för ett högre betyg.

En student har rätt att få en annan examinator utsedd efter två underkända prov, om inte särskilda skäl talar mot det. Ett särskilt skäl som talar mot ett byte kan vara att det inte finns någon annan lämplig examinator.

En tentamensskrivning kan bli allmän handling när den har överlämnats till de studenter som deltar i skrivningen. Men det finns skäl som talar för att hänvisa till offentlighets- och sekretesslagens regler för att vägra lämna ut skrivningen till andra personer innan provet har genomförts.

Betygen bör stå fast om antagningsbeslutet återkallas.

Tydligt uttryckta betygs-kriterier är viktiga vid muntlig examination. Möjligheterna att ompröva betygsbeslutet underlättas om den muntliga examinationen dokumenteras av lärosätet.

Det är viktigt att lärosätena tar ställning till vilken formell roll den externa handledaren har vid praktikmoment. För att en examinator ska kunna underkänna en student som avbryter praktiken i förtid måste en regel om detta finnas i kursplanen.

Vid betygssättning av en hemtentamen får examinatorn ta hänsyn till om studenten har lämnat in uppgiften inom angiven tid. Det bör dock anges i kursplanen vilka konsekvenserna blir om en hemtentamen inte lämnas in i tid.

Grupptentamen är en tillåten examinationsform. Det är dock viktigt att en individuell bedömning kan göras av studenterna. Det finns olika sätt att säkerställa att detta kan göras.

Det är viktigt att handledarens och examinatorns syn på vilka krav som ska ställas på ett examensarbete inte skiljer sig åt för mycket. Tydliga kriterier för bedömningen och en kontinuerlig dialog mellan handledaren och examinatorn är exempel på åtgärder för att förhindra att sådana situationer uppkommer. En examinator är dock inte skyldig att sätta ett godkänt betyg bara för att handledaren har gett klartecken för examensarbetet. Det är också viktigt att examinatorns respektive handledarens olika roller klargörs för studenterna.

Det är praxis att en student som inte blir färdig med examensarbetet under kurstiden får, inom rimliga gränser, handledning till dess arbetet är färdigt. Om en institution vill avvika från den praxisen, bör den klargöra det genom att föreskriva det i kursplanen för kursen.

För s.k. löpande examination är det nödvändigt att i examinationsreglerna klargöra vad det är som ska bedömas av examinatorn och på vilket sätt examinatorn ska besluta utifrån studenternas prestationer. Det är examinatorns uppgift att se till att underlaget för examinationen finns.

Förkortningar

Bet.	Betänkande
BrB	Brottsbalken
Dir.	Kommittédirektiv
Ds	Departementsserien
FL	Förvaltningslagen
HF	Högskoleförordningen
HL	Högskolelagen
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
KTH	Kungl. Tekniska högskolan
Prop.	Regeringens (respektive Kungl. Maj:ts) proposition
RF	Regeringsformen
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SFS	Sveriges förenade studentkårer
SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
SOU	Statens offentliga utredningar
SUHF	Sveriges universitets- och högskoleförbund
TF	Tryckfrihetsförordningen
UbU	Utbildningsutskottet
UHR	Universitets- och högskolerådet
UKÄ	Universitetskanslersämbetet
ÖNH	Överklagandenämnden för högskolan

Inledning

Svenska universitet och högskolor har stor frihet att utforma examinationen av studenterna. Det innebär bl.a. att det är lärosätena som bestämmer vilka examinationsformer som ska användas för olika kurser. Friheten är viktig för att kunna anpassa examinationen efter de skilda förutsättningar som kan gälla för utbildningarna. Men examinationen ställer också lärosätena inför olika typer av utmaningar. En sådan utmaning gäller de rättsliga aspekterna av examinationen.

År 1998 publicerade Högskoleverket den första upplagan av *Rättssäker examination* (1998:39 R). Syftet med rapporten var att utreda hur olika rättsliga frågor ska eller bör hanteras i samband med examinationen av studenter. År 2008 gav Högskoleverket ut den andra och omarbetade upplagan av rapporten, där verket utvidgade frågorna till att även avse andra examinationsformer än traditionella salsskrivningar. Efter att Högskoleverkets uppdrag att utöva tillsyn över universitet och högskolor övergått till Universitetskanslersämbetet (UKÄ) gav sedan ämbetet ut den tredje upplagan 2017.

Rättssäker examination har fått stort genomslag i högskolesektorn och har kommit att tjäna som en vägledning när det gäller examinationen av studenter på grundnivå och avancerad nivå. Alltsedan den första upplagan publicerades har universitet och högskolor tagit fram eller omarbetat lokala regler och riktlinjer för examinationen. Det är tydligt att rapporterna har använts som underlag för lärosätenas arbete, vilket också var Högskoleverkets ursprungliga avsikt med rapporten.

Sedan den tredje upplagan publicerades av UKÄ 2017 har den nya förvaltningslagen (2017:900) trätt i kraft och andra bestämmelser ändrats. Även några nya frågor har aktualiserats och ytterligare tillsynspraxis tillkommit. UKÄ konstaterar mot denna bakgrund att det finns ett behov att uppdatera innehållet i den tredje upplagan.

Under de drygt tjugo år som har gått sedan publiceringen av den första upplagan har först Högskoleverket och därefter UKÄ handlagt ett relativt stort antal tillsynsärenden som gällt examinationsfrågor på grundnivå och avancerad nivå. UKÄ:s jurister får regelbundet frågor från både studenter och anställda vid universitet och högskolor om hur rättsliga frågor i samband med examination bör lösas. Dessa erfarenheter har, tillsammans med de regler som lärosätena utarbetat, utgjort en del av underlaget för den fjärde upplagan av vägledningen.

Jämfört med den tredje upplagan innebär den fjärde upplagan följande. Texten har omarbetats med hänsyn till den nya förvaltningslagen och andra nya bestämmelser. I några fall har UKÄ också utvecklat eller

kompletterat tidigare bedömningar. Den fjärde upplagan behandlar också några nya frågor som inte finns med i den tidigare upplagan.

UKÄ vill med den här vägledningen särskilt framhålla behovet av att lärosätena i kursplanerna formulerar tydliga regler för examinationen för att skapa den förutsebarhet som är grundläggande för studenternas rättssäkerhet. Som påpekats i tidigare upplagor av vägledningen är det också viktigt att se betygsärendet som ett ärende som startar med registreringen av studenten på kursen och som omfattar fler omständigheter än själva betygssättningen. Det är UKÄ:s förhoppning att vägledningen ska kunna användas vid lärosätena i arbetet med att trygga rättssäkerheten vid examinationen av studenter.

Arbetet med vägledningen

Inför publiceringen av vägledningen har UKÄ analyserat den tillsynspraxis som tillkommit sedan den tidigare upplagan. UKÄ har också gått igenom de många frågor om examination som ställts till UKÄ bl.a. genom det elektroniska frågeformuläret på myndighetens webbplats.

En referensgrupp har under arbetet med vägledningen lämnat synpunkter till UKÄ. I referensgruppen har ingått avdelningschefen Jerker Dahne, professorn em. i pedagogik Christina Gustafsson, studieadministrativa chefen Brita Lundh, studenten Alexander Persson och universitetslektorn i offentlig rätt Sverker Scheutz.

I likhet med vad som gällt vid tidigare upplagor av vägledningen har UKÄ också ställt ett antal frågor i en enkät till universitet och högskolor. Även Sveriges förenade studentkårer (SFS) och studentföreningen FREUD har lämnat synpunkter i anslutning till enkäten.

Ett utkast till vägledningen diskuterades den 24 oktober 2019 vid ett seminarium, dit företrädare för lärosätena och studentrepresentanter hade bjudits in. Deltagarna i seminariet gavs möjlighet att lämna synpunkter på utkastet, som därefter har bearbetats till en slutlig version. Vägledningen har därefter fastställts av UKÄ den 17 december 2019.

Rättssäkerhet

Med begreppet rättssäkerhet bör förstås "förutsebarhet i rättsliga angelägenheter". Villkoren för att rättssäkerhet ska råda är att det finns klara regler som är publicerade och tillämpas lojalt och korrekt av de rättstillämpande organen.

Rättssäkerhet är ett begrepp som kan definieras på flera sätt. Högskoleverkets rapport *20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet*¹ konstaterar, med stöd av en artikel i Juridisk tidskrift av professor Åke Frändberg,² att innebörden av begreppet rättssäkerhet i detta sammanhang bör vara "förutsebarhet i rättsliga angelägenheter". Frändberg framhöll följande:

"Med rättssäkerhet i denna mening avses, grovt uttryckt, att rättssystemet skall tillhandahålla klara, tydliga och pålitliga svar på frågor av rättslig karaktär. Jag befinner mig i en viss situation: Vad gäller rättsligt för mig i denna? Jag önskar utföra en viss handling: Är denna tillåten, förbjuden eller rent av påbjuden? ... I ju högre grad rättssystemet ger klara svar på dylika frågor, desto högre grad av rättssäkerhet har man i samhället i fråga."

Frändberg ansåg att tre villkor kan ställas upp för att rättssäkerhet ska anses råda. Reglerna ska

- vara klara och adekvata
- vara publicerade
- tillämpas lojalt och korrekt av de rättstillämpande organen.

Det finns även andra frågor som är av betydelse för rättssäkerheten, t.ex. möjligheten att överklaga ett myndighetsbeslut. Den som vänder sig till en myndighet med en ansökan vet att han eller hon, om beslutet får överklagas, kan vända sig till en högre instans för att begära prövning och behöver därför inte nöja sig med beslutet från den lägre instansen.

¹ Högskoleverket (2001): 20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet. Rapport 2001:27 R s. 11–12.

² Frändberg, Åke (2000): Om rättssäkerhet. JT 2000–01 s. 269–280.

Ett exempel från lärosätenas regler där rättssäkerheten har lyfts fram är Kungl. Tekniska högskolans (KTH) riktlinjer om examinering på KTH. Riktlinjerna inleds med följande bakgrundsbeskrivning:

”Att examinera studenter på olika utbildningsnivåer är en av KTH:s viktigaste uppgifter. Kvalitet i examinationen är av största vikt för såväl KTH:s som studenternas rykte. Det är dessutom en av högskolans viktigaste myndighetsuppgifter och omfattar ett stort antal beslut. Som myndighet är det nödvändigt för KTH att ha klara regelverk, klara delegationer och klar dokumentation av beslut inom examinationen. Detta gäller inom utbildning på såväl grundnivå och avancerad nivå som utbildning på forskarnivå. Den löpande examinationen är både en form av myndighetsutövning och ett led i studentens lärandeprocess. För att examinationen ska upplevas som rättssäker måste regler och rutiner vara tydliga för såväl studenter som lärare och administratörer.”

UKÄ konstaterar att det förekommer att flexibilitet förespråkas i relationerna till studenterna samtidigt som detaljregleringar ifrågasätts. Flexibilitet är bra i många sammanhang. Men flexibilitet i rättsliga frågor utan stöd i tydliga regler leder lätt till godtycke, vilket är motsatsen till förutsebarhet och därmed ett rättssäkert tillstånd.

Examinatorns uppgifter och regelverket

Av 6 kap. 18 § högskoleförordningen (1993:100) framgår att betyg ska beslutas av en lärare, examinator, som högskolan har utsett särskilt. Att det uttryckligen anges i högskoleförordningen vem som får besluta om betyg, betyder att ett betygsbeslut som en examinator har fattat inte får överprövas av andra befattningshavare inom högskolan, inte ens av rektorn. Eftersom ett betygsbeslut inte heller får överklagas till domstol eller någon annan överklagandeinstans, har examinatorn stor makt och ett stort ansvar när han eller hon använder sin befogenhet att sätta betyg på studenter. Examinatorn får inte heller delegera sin beslutanderätt till någon annan.³ Förutom de krav som detta ställer på kunskaper inom ämnesområdet, måste examinatorn även ha kunskaper om vad det betyder att som anställd i en statlig myndighet fatta beslut i ärenden som har konsekvenser för enskilda individer. Det här kapitlet redogör för de regler som en examinator bör känna till.

Regeringsformen

Regeringsformen (RF) är en av Sveriges grundlagar. Enligt 1 kap. 1 § RF utövas den offentliga makten under lagarna. Den här så kallade legalitetsprincipen innebär att förvaltningsmyndigheterna måste ha författningsstöd för sin beslutanderätt.⁴ I 1 kap. 9 § RF framgår även följande:

”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet”.

Bestämmelsen i 1 kap. 9 § RF ger uttryck för en likhetsprincip, som bland annat innebär att lika fall ska behandlas lika. Paragrafen innebär också ett krav på saklighet och opartiskhet som bland annat innebär att förvaltningsmyndigheter, som universitet och högskolor, inte får låta sig påverkas av en önskan att gynna eller missgynna andra intressen. De får inte heller ta hänsyn till ovidkommande omständigheter, som en sökandes ursprung eller politiska uppfattning.⁵ Kravet på saklighet och opartiskhet innebär också ett krav på hur lärosätet och dess personal bemöter studenterna. Bestämmelsen i 1 kap. 9 § RF behandlas i avsnittet *Regeringsformens krav på handläggningen* i kapitlet *Betygsärendet* (s. 52–53).

³ Se vidare avsnittet Vem utser examinatorn (s. 37–38).

⁴ Strömberg, Håkan & Lundell, Bengt (2018): *Allmän förvaltningsrätt*, 27 uppl. s. 69.

⁵ A.a., s. 71–73.

Principerna i regeringsformen kommer också delvis till uttryck i förvaltningslagen, se vidare avsnittet *Legalitet, objektivitet och proportionalitet* (s. 18–19).

Högskoleförordningen

De regler i högskoleförordningen (HF) som främst är av betydelse vid examination finns i sjätte kapitlet.

Enligt 6 kap. 15 § HF ska kursplanen för en kurs bl.a. ange formerna för bedömning av studenternas prestationer samt de övriga föreskrifter som behövs.

Av 6 kap. 18 § HF framgår bl.a. följande. Betyg ska sättas på en genomgången kurs om inte högskolan föreskriver något annat. Högskolan får föreskriva vilket betygssystem som ska användas. Betyget ska beslutas av en lärare (examinator) som högskolan har utsett särskilt.

I 6 kap. 21 § HF finns regler som riktar sig till de beslutsfattare som vill begränsa det antal prov som en student får gå igenom. Enligt 6 kap. 22 § har en student som utan godkänt resultat har genomgått två prov för en kurs eller en del av en kurs rätt att få en annan examinator utsedd, om inte särskilda skäl talar mot det.

Under rubriken *Rättelse av betyg* anges i 6 kap. 23 § HF att ett beslut enligt 36 § förvaltningslagen (2017:900) om rättelse av skrivfel och liknande i fråga om ett betyg ska fattas av en examinator.

Under rubriken *Omprövning av betyg* anges följande i 6 kap. 24 § HF. Finner en examinator att ett beslut om betyg är uppenbart oriktigt på grund av nya omständigheter eller av någon annan anledning, ska han eller hon ändra beslutet om det kan ske snabbt och enkelt och om det inte innebär att betyget sänks.

Förvaltningslagen

Statliga universitet och högskolor är förvaltningsmyndigheter. Därmed är de skyldiga att tillämpa förvaltningslagen (2017:900). Förvaltningslagen (FL) innehåller grundläggande regler för hur förvaltningsmyndigheterna ska handlägga sina ärenden och sköta kontakterna med allmänheten. En grundtanke bakom lagen är att förvaltningsförfarandet bör präglas av ett tydligt medborgarperspektiv med högt ställda krav på god service och vara så enkelt, snabbt och kostnadseffektivt som möjligt utan att rättssäkerheten eftersätts.⁶

⁶ Prop. 2016/17:180 s. 20–21.

Lagen gäller förvaltningsmyndigheternas handläggning av ärenden. Vissa bestämmelser om grunderna för god förvaltning gäller även i annan förvaltningsverksamhet hos myndigheterna (1 § FL). Om en annan lag eller en förordning innehåller någon bestämmelse som avviker från förvaltningslagens regler, gäller den bestämmelsen (4 § FL). Riksdagen (genom lag) eller regeringen (genom förordning) får alltså besluta om regler som avviker från förvaltningslagen. Det får däremot inte myndigheter som universitet och högskolor.

Grunderna för god förvaltning

Legalitet, objektivitet och proportionalitet

I 5 § FL anges några grundläggande principer för god förvaltning som anknyter till bland annat regeringsformens bestämmelser. En förvaltningsmyndighet får bara genomföra åtgärder som har stöd i rättsordningen (legalitetsprincipen). I sin verksamhet ska myndigheten också vara saklig och opartisk (objektivitetsprincipen). Myndigheten får ingripa i ett enskilt intresse endast om åtgärden kan antas leda till det avsedda resultatet. Åtgärden får aldrig vara mer långtgående än vad som behövs och får vidtas endast om det avsedda resultatet står i rimligt förhållande till de olägenheter som kan antas uppstå för den som åtgärden riktas mot (proportionalitetsprincipen).

Dessa grundläggande principer gäller i all verksamhet som en förvaltningsmyndighet bedriver. Legalitetsprincipen innebär att det måste finnas någon form av normmässig förankring för all typ av verksamhet som myndigheten bedriver, t.ex. i en lag eller förordning eller i ett förvaltningsbeslut som myndighetens regleringsbrev. Objektivitetsprincipen innebär ett förbud för myndigheterna att låta sig vägledas av andra intressen än de som de är satta att tillgodose eller att grunda sina avgöranden på hänsyn till andra omständigheter än sådana som enligt tillämpliga författningar får beaktas vid prövningen av ett ärende. En myndighet får alltså inte låta sig påverkas av omständigheter som t.ex. en sökandes etniska bakgrund eller politiska åsikter. Proportionalitetsprincipen innebär ett skydd för enskilda intressen mot en ensidig prioritering av det allmännas önskemål vid myndigheternas agerande. Både åtgärder som innebär tvång och åtgärder av mindre ingripande slag omfattas av bestämmelsen.⁷

Principerna i 5 § FL gäller även vid lärosätens examination av studenter. Legalitetsprincipen innebär att examinatorns åtgärder ytterst måste ha någon form av stöd i högskoleförordningen, i kursplaner, i andra regler eller i beslut fattade vid lärosätet. Objektivitetsprincipen innebär bland annat att examinatorn inte får ta ovidkommande hänsyn vid betygssättningen. Proportionalitetsprincipen är t.ex. tillämplig när det

⁷ A.a. s. 289–290.

gäller åtgärder som en tentamensvakt vidtar i samband med misstänkt fusk vid ett provtillfälle. Diskussioner och meningsskiljaktigheter mellan studenter och lärare i olika undervisningsfrågor är däremot inte ingrepp i någon enskilds intresse i den mening som avses i 5 § FL.⁸

Service, tillgänglighet och samverkan

Universitet, högskolor och andra myndigheter har en grundläggande *serviceskyldighet* gentemot enskilda. Enligt 6 § FL ska en myndighet se till att kontakterna med enskilda blir smidiga och enkla. Myndigheten ska lämna den enskilde sådan hjälp att han eller hon kan ta till vara sina intressen. Hjälpen ska ges i den utsträckning som är lämplig med hänsyn till frågans art, den enskildes behov av hjälp och myndighetens verksamhet. Den ska ges utan onödigt dröjsmål.

Förvaltningslagen ställer också krav på *tillgänglighet*. Enligt 7 § FL ska en myndighet vara tillgänglig för kontakter med enskilda och informera allmänheten om hur och när sådana kan tas. Myndigheten ska också vidta de åtgärder i fråga om tillgänglighet som behövs för att den ska kunna uppfylla sina skyldigheter gentemot allmänheten enligt 2 kap. tryckfrihetsförordningen om rätten att ta del av allmänna handlingar. Kravet på tillgänglighet gäller alla nivåer inom ett lärosäte och innebär t.ex. att studenter ska kunna kontakta både lärosätets studieadministration och lärare på kurserna. Det innebär också att lärosätet ska organisera sin verksamhet så att studenter och andra personer kan ta del av allmänna handlingar, t.ex. gamla prov.

Slutligen ställs också krav på samverkan med andra myndigheter. Enligt 8 § FL ska en myndighet inom sitt verksamhetsområde samverka med andra myndigheter. En myndighet ska i rimlig utsträckning hjälpa den enskilde genom att själv hämta in upplysningar eller yttranden från andra myndigheter.

Några centrala begrepp i förvaltningslagen

Förvaltningslagen innehåller några centrala begrepp som kan behöva förklaras närmare. Två sådana begrepp är *ärende* och *handläggning*. Förvaltningslagen innehåller inga definitioner av dessa begrepp. Förarbetena till förvaltningslagen ger däremot vissa förklaringar. Kännetecknande för vad som utgör ett ärende är att det regelmässigt avslutas genom ett uttalande från myndighetens sida som är avsett att få faktiska verkningar för en mottagare i det enskilda fallet. Uttrycket *handläggning* innefattar alla åtgärder som en myndighet genomför från det att ett ärende inleds till dess att det avslutas.⁹

⁸ A.a. s. 63.

⁹ A.a., s. 286.

Enligt lagens förarbeten är gränsen mellan vad som är handläggning av ärenden och vad som är annan förvaltningsverksamhet, dvs. det som brukar betecknas *faktiskt handlande*, i många fall förhållandevis tydlig. En principiell skillnad är att handläggningen av ärenden avslutas genom ett beslut av något slag, medan ett faktiskt handlande karaktäriseras av att myndigheten i praktiken genomför en viss faktisk åtgärd. På högskoleområdet är betygssättning ett exempel på verksamhet som innefattar handläggning av ett ärende och undervisning ett exempel på faktiskt handlande.¹⁰

Gränsdragningen mellan ärendehandläggning och faktiskt handlande hos myndigheterna har betydelse för tillämpningen av förvaltningslagen. Förvaltningslagen gäller myndigheternas handläggning av ärenden. Bestämmelserna i 5–8 §§ gäller även för faktiskt handlande.

Ett annat centralt begrepp i förvaltningslagen är *part*. Vissa av de regler i förvaltningslagen som ger enskilda rättigheter, förutsätter att personen är part. Med uttrycket part avses "sökande, klagande eller annan part".¹¹ I ett ärende om betygssättning är den student som ska få sitt betyg fastställt part i ärendet.

Ett centralt begrepp som förekom i den tidigare förvaltningslagen (1986:223) var "myndighetsutövning".¹² Vissa förfaranderegler i den tidigare förvaltningslagen gällde bara vid myndighetsutövning. Begreppet myndighetsutövning förekommer däremot inte i den nuvarande förvaltningslagen (2017:900). Det innebär att tillämpningsområdet för förfarandereglerna allmänt sett har utvidgats i förhållande till den tidigare förvaltningslagen. Ett ärende om betygssättning innebar myndighetsutövning enligt den tidigare förvaltningslagen. Det förhållandet att begreppet myndighetsutövning nu har tagits bort och tillämpningsområdet för förfarandereglerna därmed har utvidgats borde inte få någon praktisk betydelse för examinationen av studenter.

Tillämpliga regler i förvaltningslagen

UKÄ har tidigare redovisat förvaltningslagens bestämmelser i 5–8 §§ FL om grunderna för god förvaltning. Utöver dessa bestämmelser kan i första hand följande regler bli aktuella att tillämpa i samband med examination:

¹⁰ Jfr a.a. s. 24 och Warnling-Nerep, Wiweka (2014): *En introduktion till förvaltningsrätten*, 11 uppl. s 31.

¹¹ Prop. 2016/17:180 s. 295.

¹² När det gäller begreppet myndighetsutövning, se UKÄ (2017 a): *Rättssäker examination*, 3 uppl. s. 17, med vidare hänvisning.

- handläggningstid (9 §)
- partsinsyn (10 §)
- åtgärder om handläggningen försenas (11 och 12 §§)
- tolkning och översättning (13 §)
- ombud och biträde (14 och 15 §§)
- jäv (16–18 §§)
- rätt att lämna uppgifter muntligen (24 §)
- dokumentation av uppgifter (27 §)
- dokumentation av beslut (31 §)
- underrättelse om beslut (33 §)
- rättelse av skrivfel och liknande (36 §)
- möjligheten att ändra beslut (37 §).

De flesta av dessa bestämmelser kommer att kommenteras närmare i senare avsnitt av den här vägledningen.

Bestämmelsen i 38 § FL om när myndigheten är skyldig att ändra ett beslut är inte tillämplig på betygsbeslut, eftersom regeringen har beslutat om särskilda bestämmelser i högskoleförordningen (6 kap. 24 § HF).

Förvaltningslagen innehåller även bestämmelser om kommunikation med parter och motivering av beslut (25 § respektive 32 § FL). Enligt 1 kap. 4 a § HF behöver dock inte dessa bestämmelser tillämpas vid ärenden om betygssättning inom utbildning. Men 1 kap. 4 a § HF innehåller samtidigt en särskild bestämmelse om motivering av betygsbeslut, se vidare avsnittet *Motiveringen av betygsbeslutet*, s. 81–83.

Andra nationella regler

Diskrimineringslagen (2008:567) innehåller förbud mot diskriminering på grund av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder. Diskrimineringslagen gäller vid examination. Bestämmelserna innebär också ett förbud mot diskriminering i form av bristande tillgänglighet, se vidare avsnittet *Anpassad examination*, s. 61–63.

I 21 § myndighetsförordningen (2007:515) anges följande:

”För varje beslut i ett ärende skall det upprättas en handling som visar

1. dagen för beslutet,
2. beslutets innehåll,
3. vem som har fattat beslutet,
4. vem som har varit föredragande, och
5. vem som har varit med vid den slutliga handläggningen utan att delta i avgörandet.”

Den här bestämmelsen och motsvarande bestämmelse i 31 § FL behandlas i avsnittet *Dokumenteringen av betygsbeslutet* (s. 76–80).

Dessutom kan tryckfrihetsförordningens regler om allmänna handlingar vara tillämpliga, se vidare s. 99–102.

Lärosätets egna regler

På de allra flesta universitet och högskolor finns regler om examination som lärosätets ledning har fastställt för att klargöra vad som ska gälla för lärosätets examinatorer.

Utöver dessa regler ska kursplanerna innehålla föreskrifter om hur examinationen på kursen ska gå till. I nästa kapitel redogörs närmare för kursplanens betydelse.

Enskilda utbildningsanordnare

UKÄ har i detta kapitel redovisat vilka författningsbestämmelser som är tillämpliga vid examination på statliga universitet och högskolor. De bedömningar som UKÄ gör i den här vägledningen gäller statliga lärosäten.

I högskolesektorn finns även ett antal enskilda utbildningsanordnare med examenstillstånd, bl.a. Chalmers tekniska högskola och Stiftelsen Högskolan i Jönköping. För dessa lärosäten gäller lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina. Enskilda utbildningsanordnare med examenstillstånd är också skyldiga att följa bestämmelsen i 1 kap. 9 § regeringsformen om likhet inför lagen, saklighet och opartiskhet i den verksamhet som har samband med examenstillståndet. De är även skyldiga att följa diskrimineringslagen.

De allra flesta av de författningsbestämmelser som behandlas i den här vägledningen gäller däremot inte för de enskilda utbildningsanordnarna.¹³ Exempelvis gäller inte förvaltningslagen eller högskoleförordningens bestämmelser om examination och kursplaner. De enskilda utbildningsanordnarna kan ändå ha egna regler om examination som klargör vad som gäller vid lärosätet. Att ha sådana regler är ett sätt att säkerställa att kraven i 1 kap. 9 § RF uppfylls.

¹³ Se Högskoleverket (2008 b): *Rättssäkerheten för studenter hos enskilda utbildningsanordnare med examensrätt*. Rapport 2008:37 R.

Kursplanens betydelse

Innehållet i en kursplan

Av 6 kap. 14 § HF framgår att det ska finnas kursplaner för alla kurser. Kursplanen ska enligt 15 § samma kapitel ange kursens nivå, antalet högskolepoäng, mål, krav på särskild behörighet, formerna för bedömning av studenternas prestationer och de övriga föreskrifter som behövs.

De nuvarande bestämmelserna i högskoleförordningen om kursplaner och utbildningsplaner trädde i kraft den 1 januari 2011. Jämfört med de äldre bestämmelserna regleras innehållet i planerna inte längre lika detaljerat. I förarbetena framhöll regeringen att kurs- och utbildningsplaner ändå är viktiga styrdokument för utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Regeringen underströk att oavsett om innehållet i kurs- och utbildningsplaner regleras i högskoleförordningen eller av universitet och högskolor bör planerna innehålla den information som behövs ur ett studentperspektiv och för en uppföljning av utbildningens kvalitet. Det ligger i lärosätens intresse att planerna utformas på bästa sätt och att både kvalitetsaspekter och behovet av tydliga regler för studenterna beaktas. Regeringen framhöll också att även tillsynen ställer krav på att det finns vissa föreskrifter.¹⁴

Kursplaner är alltså mycket viktiga styrdokument för utbildningarna. Det gäller inte minst examinationen av studenter. I en rapport om rättssäker examination är det därför viktigt att belysa några formella aspekter av planerna.

Bindande föreskrifter

En kursplan innehåller föreskrifter i den mening som avses i 8 kap. regeringsformen. Kursplanens regler är alltså av samma karaktär som lagar beslutade av riksdagen och förordningar beslutade av regeringen. Det betyder att de är bindande och gäller generellt. Reglerna måste följas av både lärosätens personal och studenterna.

Både Högskoleverket och UKÄ har i ett stort antal tillsynsbeslut framhållit att reglerna i kursplanen måste följas. Det är alltså inte tillåtet att avvika från reglerna om examinationsform i kursplanen.¹⁵ Justitiekanslern konstaterade i ett beslut att det fanns grund för skadestånd när ett universitet i ett fall använt en examinationsform

¹⁴ Prop. 2009/10:149 *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor* s. 81–82.

¹⁵ Se t.ex. Högskoleverkets beslut 2004-06-15, reg. nr 31-1622-04.

som saknade stöd i kursplanen.¹⁶ En lärare kan inte heller ändra examinationsform under pågående kurs i strid med kursplanen, även om detta görs efter en överenskommelse med studenterna.¹⁷ Om examinationsformerna på en kurs behöver ändras, måste kursplanen ändras. Studenterna har både en rätt och en skyldighet att examineras enligt gällande kursplan.¹⁸

UKÄ framhåller flera gånger i den här vägledningen att regleringen av vissa frågor ska finnas i kursplanen. Regler som är bindande ska inte finnas i kurs-pm, studiehandledningar, handböcker eller liknande dokument. Sådana dokument kan i stället innehålla riktlinjer som inte är bindande. Att exempelvis rekommendera en examinationsform eller övriga förutsättningar för examinationen i riktlinjer får däremot inte förekomma. Sådana regler måste anges i kursplanen.

Att i kursplanen bara hänvisa vidare till regler i t.ex. en studiehandledning innebär inte att dessa regler blir en del av kursplanen. För att reglerna i studiehandledningar och liknande dokument ska bli en del av kursplanerna krävs antingen att de förs in i själva kursplanerna eller att de biläggs kursplanerna. Beslutet om att ha dem som en bilaga till kursplanerna måste också fattas av den instans som enligt lärosätets egna regler är behörig att fastställa kursplaner.¹⁹

Andra formella aspekter

Vissa frågor måste alltså regleras i kursplanen. Men det räcker inte enbart med att regler finns i kursplanen. UKÄ framhåller också i den här vägledningen att kursplanernas regler även måste vara *tydliga*. Oklara regler minskar förutsebarheten för studenterna och gör det svårare för examinatorn att tillämpa kursplanen. Klara och tydliga regler i kursplanerna är därför en viktig rättssäkerhetsfråga.

Kursplaner måste också beslutas och finnas tillgängliga *i god tid* innan utbildningen startar. När det gäller kursplaner för fristående kurser bör de vara fastställda och tillgängliga senast den dag kursen öppnar för anmälan. När det gäller kurser inom ett utbildningsprogram kan det i vissa situationer finnas behov av att revidera kursplanerna under programmets gång, eftersom utbildningsprogram ofta sträcker sig över flera år. För programkurser anser därför UKÄ att en viss flexibilitet bör kunna medges när det gäller revideringar av t.ex. kursinnehåll, examinationsformer och kurslitteratur, om det av kvalitetsskäl finns ett behov av förändring av kursen. Det bör vara möjligt att fastställa revideringar av det här slaget senast åtta veckor innan kursstart. För

¹⁶ Se JK:s beslut 2008-10-07, dnr 4881-07-40.

¹⁷ Jfr Högskoleverkets beslut 2011-12-30, reg.nr 31-3361-11.

¹⁸ Jfr dock avsnittet *Anpassad examination*, s. 61–63.

¹⁹ Se UKÄ (2014 a): *Högskolans regler i praktiken – erfarenheter från Högskoleverkets tillsynsbesök 1998–2012*. Rapport 2014:16 s. 19–20.

programkurser gör sig däremot särskilda rättssäkerhetsaspekter gällande i frågor om behörighet och urval till kurserna. Revideringar av kursplanernas föreskrifter om behörighet och urval kan därför behöva fastställas och göras tillgängliga för studenterna tidigare än åtta veckor innan kursstart.²⁰

Av språklagen (2009:600) följer att föreskrifter utfärdade av en svensk myndighet ska vara *skrivna på svenska*. Kursplanerna måste därför vara skrivna på svenska. Det kan ibland finnas behov av översättningar till engelska, eller annat relevant språk. Om högskolan vill att planerna ska finnas på andra språk får högskolan därför översätta de svenska planerna.²¹ I en situation där det finns en version av en kursplan på ett annat språk som kan tolkas på ett annat sätt än den svenskspråkiga har den svenskspråkiga kursplanen företräde.²²

²⁰ Se vidare UKÄ (2018): *Inom vilken tid bör kurs- och utbildningsplaner vara fastställda och tillgängliga för studenterna?* När det gäller ändring av behörighetskrav för programkurser under pågående utbildningsprogram, se UKÄ:s beslut 2019-04-09, reg.nr 31-300-18.

²¹ UKÄ (2014 a) s. 23.

²² Jfr Överklagandenämnden för högskolans (ÖNH:s) beslut 2017-02-03, reg.nr 23-77-17.

Examination utifrån reglerna i högskoleförordningen och förvaltningslagen

Med examination enligt högskoleförordningens bestämmelser menas att en examinator bestämmer ett betyg utifrån den eller de former för bedömning av studenternas prestationer som anges i kursplanen. Ett betygsärende enligt förvaltningslagens regler startar med registreringen av studenten på kursen och kan omfatta fler omständigheter att ta ställning till än vad som följer av högskoleförordningens regler.

Examination är ett vedertaget begrepp som används i pedagogisk forskning.²³ En bedömning av vad examination innebär ur rättslig synpunkt måste däremot utgå från bestämmelserna i högskoleförordningen (1993:100) och förvaltningslagen (2017:900).

Högskoleförordningens regler

Termen examination används inte i högskoleförordningen (HF). Uttrycket "examineras" förekommer i 6 kap. 34 § HF, där det anges att vid betygssättning av doktorsavhandlingen ska minst en person delta som inte är verksam vid den högskola där doktoranden examineras. Uttrycket "examineras" används även i 7 kap. 38 § HF där det bl.a. anges att en högskola som har fått tillstånd att utfärda examina på forskarnivå inom ett område får utan ny antagning besluta att en doktorand som har antagits vid något annat universitet eller någon annan högskola får övergå till högskolan och fortsätta sin utbildning och examineras där. I det sistnämnda fallet borde däremot uttrycket mer syfta på att ta ut examen än på att betygssättas vid prov. I 1 kap. 4 a § högskoleförordningen anges att ärenden om betygssättning är undantagna förvaltningslagens skyldighet att motivera beslut, utan att det klargörs vad dessa ärenden innebär.

Viktigare för bedömningen är i stället att den lärare som ska bestämma ett betyg på en genomgången kurs kallas för examinator (6 kap. 18 § HF). Den bestämmelsen ska läsas tillsammans med bestämmelsen om att formerna för bedömning av studenternas prestationer ska finnas angivna i kursplanen (6 kap. 15 § HF).

²³ Se t.ex. *Högskoleverket (1997 b): Examinationen i högskolan. Slutrapport från Högskoleverkets examinationsprojekt*. Rapport 1997:39 R s. 26–27.

Med examination enligt högskoleförordningens bestämmelser måste därför förstås att en examinator bestämmer ett betyg utifrån den eller de former för bedömning av studenternas prestationer som anges i kursplanen.

Förvaltningslagens regler

Inte heller i förvaltningslagen används termen examination. Uttrycket "ärende om betygssättning" förekom visserligen i den tidigare förvaltningslagen (1986:223). Vad ett sådant ärende innebar klargjordes däremot inte i den tidigare lagen. Den nya förvaltningslagen (2017:900) innehåller inte längre detta uttryck. Men uttrycket finns i 1 kap. 4 a § högskoleförordningen, utan att det klargörs vad detta är. Förvaltningslagen gäller myndigheternas handläggning av ärenden i allmänhet, och gäller därför även när examinatorn bestämmer ett betyg. Bedömningen av vad detta innebär får därför göras utifrån reglerna i förvaltningslagen och utifrån de principer som ligger till grund för lagens regler.

Enligt UKÄ:s mening bör uttrycket "betygsärende" användas. Med tanke på att examination är ett vedertaget begrepp kan möjligen uttrycket "examinationsärende" förespråkas, men med tanke på risken för förväxling med ärenden om utfärdande av examen är det inte lämpligt.

Ett ärendes handläggning kan delas in i fyra stadier:

- initialstadiet, när ärendet inleds hos en myndighet
- beredningsstadiet, när underlag för ärendets sakliga prövning hämtas in
- avgörandestadiet, när myndigheten prövar och avgör ärendet genom ett slutligt beslut
- verkställighetsstadiet.²⁴

Initialstadiet av ett betygsärende

Förvaltningslagen (2017:900) innehåller – till skillnad från den tidigare förvaltningslagen – bestämmelser hur ett ärende inleds hos en myndighet. Av 19 § FL framgår bland annat att en enskild kan inleda ett ärende hos en myndighet genom en ansökan, anmälan eller annan framställning.

Av förarbetena till förvaltningslagen framgår att ett ärende hos en myndighet kan inledas på en mängd olika sätt. Uttrycket "ansökan" syftar på de fall när en enskild begär att myndigheten ska fatta någon form av beslut som får faktiska verkningar eller en begäran om en viss typ av prestation från myndighetens sida. Uttrycket "annan framställning" omfattar alla andra tänkbara situationer när en enskild tar initiativ till att inleda handläggningen av ett ärende hos en myndighet.²⁵

²⁴ Bohlin, Alf & Warnling-Nerep, Wiweka (2007): *Förvaltningsrättens grunder*, 2 uppl. s. 80, och Warnling-Nerep (2014) s. 35.

²⁵ Prop. 2016/17:180 s. 305.

För att avgöra när ett *betygsärende* inleds hos en högskola utifrån 19 § FL är det nödvändigt att påminna om hur en student i normalfallet får betyg på en kurs. Utbildningen på grundnivå och avancerad nivå bedrivs i form av kurser, som studenterna antas till. Vid kursstart registreras studenten på kursen. Under kursens examinerande moment bedöms studentens prestationer av examinatorn enligt kursplanens föreskrifter. Det kan gå till på en rad olika sätt. Vanligt är en skriftlig tentamen vid kursens slut, men löpande examinationsmoment och andra examinationsformer kan förekomma under kursens gång.

Många förvaltningsärenden inleds när en enskild person lämnar in en ansökan. Från detta tillfälle ska förvaltningslagens regler om handläggning av ärenden tillämpas, vilket betyder att den enskilde tillförsäkras en rättssäker handläggning av ärendet. Eftersom studenterna inte ansöker om att examineras, måste någon annan åtgärd betraktas som initieringen av betygsärendet. Enligt UKÅ:s mening finns det tre åtgärder som skulle kunna betraktas som betygsärendets början: antagningen av studenten till kursen, registreringen av studenten på kursen och studentens deltagande i kursens första examinationsmoment.

Eftersom det inte finns anledning att påbörja ett betygsärende innan det står klart att studenten avser att delta vid ett visst kurstillfälle, bör antagningen av studenten inte beaktas i detta sammanhang. Registreringen på kursen är ett säkrare tecken på att studenten verkligen avser att delta i kursen. Säkrast är givetvis att studenten har deltagit i det första examinationsmomentet, men om det skulle ses som påbörjandet av betygsärendet skulle studenten inte kunna hänvisa till vissa regler i förvaltningslagen innan dess. Studenten kan inför det första examinationsmomentet vilja utnyttja sina rättigheter enligt förvaltningslagen och exempelvis begära en teckentolk (13 § FL) eller hävda att examinatorn ska bytas ut på grund av jäv enligt 16 § FL. Sammantaget talar detta för att registreringen av studenten på kursen bör ses som inledningen av betygsärendet. UKÅ anser därför att ett betygsärende normalt inleds när studenten registrerar sig på kursen.

I den andra upplagan av rapporten *Rättssäker examination* redovisades uppfattningen att det kan förekomma att registreringen ibland "släpar efter". I sådana fall bör betygsärendet anses ha påbörjats när det på något annat sätt framgår att studenten deltar i den aktuella kursen.

Beredningsstadiet av ett betygsärende

Som nämnts ovan innebär beredningsstadiet att ett underlag för ärendets sakliga prövning hämtas in. I ett betygsärende måste det betyda att beredningsstadiet innehåller alla moment som är en förutsättning för att betyg ska kunna sättas. Om exempelvis obligatoriska moment finns föreskrivna, är fullgörandet av sådana moment en förutsättning för betygssättningen.

Avgörandestadiet av ett betygsärende

Ett betygsärende avgörs genom att examinatorn beslutar om ett betyg för studenten.

Några nationella regler om betygssystem finns inte längre. Högskolan får själv föreskriva om vilket betygssystem som ska användas. För utbildning som leder till förskolläraryrket, grundläraryrket, ämnesläraryrket eller yrkesläraryrket finns det däremot särskilda bestämmelser (se avsnittet *Betygssystem*, s. 32–33).

Verkställighetsstadiet av ett betygsärende

Ett betygsbeslut leder normalt inte till att högskolan genomför några åtgärder utöver att registrera beslutet i studieregistret. I stället är det studenten som kan hänvisa till ett godkänt betyg för att t.ex. få ut ett kursbevis.

Universitetskanslersämbetets slutsatser

Med examination enligt högskoleförordningens regler menas att en examinator bestämmer ett betyg utifrån den eller de former för bedömning av studenternas prestationer som anges i kursplanen. Ett betygsärende enligt förvaltningslagens regler startar med registreringen av studenten på kursen och kan omfatta fler omständigheter att ta ställning till än vad som följer av högskoleförordningens regler, t.ex. frågor om tolk eller jäv.

UKÄ kommer i det följande att använda uttrycket "betygsärende" för att understryka att examinationen av studenterna innehåller mer än vad som följer av högskoleförordningens regler. Eftersom "examination" är ett vedertaget begrepp kommer även detta uttryck att användas för bedömningen av studenternas prestationer.

Några andra begrepp

I vägledningen används också begreppet "tentamen". Det begreppet finns inte i högskolelagen eller högskoleförordningen. När begreppet tentamen används i den här vägledningen avses framför allt salstentamen (salsskrivning). I några specifika avsnitt används även begreppen "hemtentamen" och "grupptentamen", se vidare dessa avsnitt (s. 109–111).

I vägledningen används även begreppen "lärare" och "examinator". Vilka som avses med "lärare" redovisas i avsnittet *Vem kan utses till examinator* (s. 38–39). Med examinator avses den lärare som ska besluta om betygen (6 kap. 18 § HF). En examinator måste alltid vara lärare. Alla lärare som deltar i ett betygsärende behöver däremot inte vara examinatorer.

Examinationsformer

Lärosätena får själva välja examinationsformer för sina kurser. Men formerna för examinationen måste framgå av kursplanen. Om lärosätet väljer att ändra examinationsformerna på en kurs, måste lärosätet ta ställning till om det behövs övergångsbestämmelser i kursplanen och hur lång övergångsperioden i så fall ska vara.

Lärosätena bestämmer examinationsformer

Lärosätena bestämmer själva vilka examinationsformer som ska användas för utbildningarna. Det innebär att examinationsformerna kan variera mycket mellan olika typer av utbildningar. Men examinationsformerna kan också variera mellan likartade utbildningar vid olika lärosäten.

Högskoleverket undersökte 1997 hur vanliga olika examinationsformer var.²⁶ Enligt undersökningen var de då vanligaste examinationsformerna (i fallande ordning):

- salsskrivning
- obligatorisk närvaro
- pm, paper och dylikt
- laborationer
- tvärgruppsredovisningar
- problemlösande examinationer
- hemtentamen
- uppsatser
- praktik (VFU)
- grupptentamen, skriftlig
- enskild tentamen, muntlig
- flera tentamina vid olika tidpunkter
- egen- och kamratutvärdering
- grupptentamen, muntlig.

Någon senare undersökning om examinationsformerna har inte gjorts av Högskoleverket eller UKÄ, men samtliga dessa examinationsformer torde fortfarande förekomma. En annan examinationsform som ibland förekommer inom vissa utbildningar är s.k. löpande examination. I lärosätens enkätsvar inför den tredje upplagan av vägledningen nämndes ytterligare en examinationsform, nämligen examination vid scenariobaserade övningar. Inom vissa utbildningar förekommer också kliniska prov.

²⁶ Högskoleverket (1997 a): *Examinationen vid universitet och högskolor – ur studentens synvinkel*. Högskoleverkets skriftserie 1997:10 S.

Examinationsformerna ska anges i kursplanen

Enligt 6 kap. 15 § HF ska formerna för bedömningen av studenternas prestationer anges i kursplanen. Det innebär alltså att examinationsformerna ska anges i kursplanen. Av bl.a. rättssäkerhetsskäl är det viktigt att kursplanens regler om examinationsform är tydliga.²⁷ Reglerna är grunden för examinatorns ställningstagande, när hon eller han fattar beslut om betyg. Reglerna har också till syfte att informera studenten om vad som gäller för en särskild kurs. Kravet i 6 kap. 15 § HF innebär att formerna för examinationen måste bestämmas i en kursplan som fastställs och hålls tillgänglig i god tid före kursstart.²⁸

Som redovisats i kapitlet *Kursplanens betydelse* (s. 23–24) har JK konstaterat att det fanns grund för skadestånd i ett fall när ett universitet använt en examinationsform som saknade stöd i kursplanen. Som också framhållits tidigare kan inte heller examinationsformer ändras under pågående kurs i strid med kursplanen, även om detta görs efter en överenskommelse med studenterna. Om examinationsformerna behöver ändras, måste kursplanen ändras.

Förändringar av examinationsformerna

Det händer att ett lärosäte beslutar att ändra examinationsformerna på en kurs. Det kan få betydelse för de studenter som påbörjat kursen men ännu inte blivit godkända. Det kan även få betydelse för studenter som påbörjat ett utbildningsprogram där den aktuella kursen ingår. Vid förändringar av en kurs måste lärosätet ta ställning till om det behövs övergångsbestämmelser i kursplanen och hur lång övergångsperioden i så fall ska vara. UKÄ anser att det är viktigt att studenter som påbörjar en utbildning så långt som möjligt ska kunna utgå från att de förutsättningar ska gälla som angavs vid studiernas början. Samtidigt anser UKÄ att det måste finnas utrymme för ett lärosäte att genomföra förändringar som omfattar även studenter som redan påbörjat utbildningen. Skäl för det kan exempelvis vara att lärosätet sett ett behov av att ändra utbildningens pedagogiska modell.²⁹

Vid en förändring av en kurs måste ett lärosäte ändra i den befintliga kursplanen eller besluta om en helt ny kursplan. Lärosätet måste då göra en bedömning av frågan om de studenter som redan påbörjat utbildningen ska omfattas av förändringarna eller om studenterna under en övergångsperiod ska få möjlighet att slutföra utbildningen enligt de äldre reglerna. Om studenterna ska få möjlighet att slutföra kursen enligt äldre regler under en övergångsperiod, måste lärosätet besluta om övergångsbestämmelser.

Om lärosätet beslutar om övergångsbestämmelser för studenterna, bör UKÄ:s uttalanden om möjligheter till omprov beaktas (se avsnittet *Omprov*, s. 96–97).

²⁷ Se vidare UKÄ (2014 a) s. 20–21, med exempel på otydliga eller olämpliga formuleringar i kursplaner.

²⁸ Jfr avsnittet Andra formella aspekter (s. 24–25).

²⁹ UKÄ:s beslut 2019-04-09, reg.nr 31-300-18.

Inför kursstarten

Det här kapitlet behandlar frågor som de ansvariga för en kurs bör eller måste ta ställning till innan kursen startar.

Betygssystem, betygskriterier och betygsskalor

Lärosätena kan ha olika betygssystem för olika kurser. Om betygskriterier skrivs för en kurs, måste lärosätet göra klart om kriterierna är bindande eller inte för examinatorerna och studenterna.

Betygssystem

Av 6 kap. 18 § första stycket HF framgår att betyg ska sättas på en genomgången kurs om inte högskolan föreskriver något annat. Det framgår också att högskolan får föreskriva vilket betygssystem som ska användas.

Tidigare fanns en bestämmelse (6 kap. 19 § HF) om att något av uttrycken underkänd, godkänd eller väl godkänd skulle användas som betyg, om inte högskolan föreskrev ett annat betygssystem. Den bestämmelsen är numera upphävd. Det innebär att det inte längre finns någon huvudregel i högskoleförordningen om betygsgrader. Högskolan måste därför själv föreskriva om betygssystem för sina utbildningar. Det kan ske i kursplaner, utbildningsplaner eller genom särskilda regler om betygssystem vid högskolan.

Högskoleförordningens bestämmelse ger lärosätena möjlighet att ha olika betygssystem (betygsgrader) för olika kurser. I propositionen *Ny värld – ny högskola* behandlades ett förslag om att införa den sjugradiga betygsskalan inom European Credit Transfer System (ECTS) som ett huvudalternativ i högskoleförordningen. Regeringen valde att inte genomföra förslaget, men uttalade att det med stöd av de gällande reglerna i högskoleförordningen är möjligt för ett lärosäte att använda t.ex. ett sådant sjugradigt betygssystem som föreslagits.³⁰

Sedan den 1 juli 2014 innehåller bestämmelsen i 6 kap. 18 § första stycket HF en begränsning av högskolans möjligheter att utforma sina betygssystem. För en helt eller delvis verksamhetsförlagd kurs inom utbildning som leder till förskolläraryrket, grundläraryrket, ämnesläraryrket eller yrkesläraryrket, ska alltid fler än ett betygssteg användas för ett godkänt

³⁰ Prop. 2004/05:162 *Ny värld – ny högskola* s. 136–140.

resultat. Detta gäller bara om den verksamhetsförlagda delen av kursen omfattar mer än tre högskolepoäng. Bestämmelserna ska tillämpas för helt eller delvis verksamhetsförlagda kurser inom sådana utbildningar till förskolläraryrket, grundläraryrket, ämnesläraryrket eller yrkesläraryrket som börjar efter utgången av december 2014.

Enligt en rapport från Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) finns det en stark tradition av målrelaterad betygssättning vid svenska lärosäten. Samtidigt konstateras det i rapporten att flera olika betygssystem används inom svensk högskola och att heterogeniteten är betydande, både mellan lärosäten och inom ett lärosäte.³¹

Betygskriterier

Sedan den 1 januari 2007 föreskrivs att kursens mål ska anges i kursplanen (6 kap. 15 § HF). I den ovan nämnda propositionen (s. 93) konstaterade regeringen att "förväntade studieresultat (learning outcomes) är ett centralt begrepp inom högskolepedagogiken och ett nyckelbegrepp inom Bolognaprocessen". Regeringen påpekade att "genom att formulera mål för varje kurs tydliggörs vilka kunskaper varje student förväntas ha vid slutet av kursen för att bli godkänd." Med hänvisning till den bedömningen framhöll regeringen i avsnittet om betygsskala (s. 140), efter att ha konstaterat att några lärosäten i allt större utsträckning använder sig av en flergradig betygsskala, att det främjar lärandet med tydligt uttryckta betygskriterier som anger hur väl studenten nått de mål som ska anges för varje kurs. Regeringen uttalade att betygskriterierna bör utformas så att de stimulerar studenternas incitament att tillägna sig kunskaper inom kursens hela omfång.

Betygskriterier anger ofta de krav som studenten ska uppfylla för de olika betygsgraderna vid examinationen. UKÄ vill framhålla att tydliga betygskriterier även har betydelse för studenternas rättssäkerhet. En viktig fråga att ta ställning till för lärosätena är därmed om betygskriterierna ska vara bindande för examinatorerna och studenterna. Regeringen har inte föreskrivit i högskoleförordningen att betygskriterier ska anges i kursplanerna. Därför måste lärosätena själva ta ställning till vilken status betygskriterierna ska ha.

När lärosätena har möjlighet att själva bestämma om regler ska vara bindande eller om de bara ska fungera som riktlinjer, måste de av rättssäkerhetsskäl vara tydliga med vad som ska gälla.

Olika betygsskalor vid ordinarie prov och omprov

Normalt tillämpar lärosätena samma betygsskalor vid ordinarie examination som vid omexamination. Det innebär att studenten har möjlighet att få samma betyg oavsett om studenten gör det ordinarie

³¹ Adolffson, Hans m.fl. (2016): *Betyg i högre utbildning*. Rapport från arbetsgruppen för betygsfrågor.

provet eller omprovet. Men UKÄ har på senare tid fått förfrågningar från lärosäten om möjligheten att införa en betygsskala vid det ordinarie provet och en annan betygsskala vid omprovet på samma kurs. En konsekvens skulle bli att möjligheten att få högre betygsgrader vid omproven tas bort eller inskränks. UKÄ har inför fjärde upplagan av vägledningen frågat lärosätena om det förekommer att olika betygsskalor tillämpas inom samma kurs vid deras lärosäte. Ämbetet har också frågat lärosätena vad de tycker om en ordning med olika betygsskalor vid ordinarie prov respektive omprov.

De allra flesta lärosäten är klart negativa till olika betygsskalor och har uppgett att det inte tillämpas. Exempelvis anser Uppsala universitet att en sådan hantering vore oförenlig med Bolognaprocessen intention att det är vad studenterna faktiskt kan – resultatet av inläringen – som ska bedömas, inte processen eller hur lång vägen dit varit. Stockholms universitet bedömer det som olämpligt dels ur ett likabehandlingsperspektiv, eftersom studentens frånvaro från det ordinarie provtillfället kan ha helt giltiga grunder, dels för att examination ska ske utifrån de förväntade studieresultaten och betygskriterierna. Mittuniversitetet bedömer att en ordning med olika betygsskalor skulle få orimliga konsekvenser för studenter som uteblivit från det ordinarie provtillfället på grund av orsaker de inte kunnat påverka. Umeå universitet ifrågasätter starkt en ordning med olika betygsskalor och hänvisar bland annat till att studenter med funktionsnedsättning kan missgynnas.

Sveriges förenade studentkårer (SFS) är kritiskt till en ordning med olika betygsskalor. Även studentkårerna vid Luleå tekniska universitet är kritiska. De framhåller att stressen ökar för studenterna, särskilt för dem med inlärnings- eller koncentrationssvårigheter, och att olika betygsskalor uppmuntrar studenterna till att omregistrera sig på kursen för att kunna skriva ordinarie prov igen.

Det finns samtidigt några andra röster. Mälardalens högskola anser att samma betygsskalor bör användas som huvudregel. Men det förekommer att studenter vid högskolan som inte genomför den ordinarie examinationen inte har möjlighet att få en högre betygsgrad. Det handlar främst om examinationsuppgifter där tidsaspekten är avgörande för bedömningen av studentens prestationer. Argumentet är att det inte ska vara möjligt att köpa sig mer tid vid t.ex. en projektuppgift genom att inte gå upp på ordinarie examination, skriver högskolan. Även KTH och Högskolan i Jönköping anser att det i vissa speciella fall bör vara möjligt med olika betygsskalor.

UKÄ konstaterar att högskoleförfattningarna visserligen inte reser några formella hinder mot att tillämpa olika betygsskalor vid prov respektive omprov. Men mot bakgrund av de starka invändningar som kan resas mot en ordning med olika betygsskalor bör ett lärosäte noggrant överväga alla aspekter och konsekvenser innan man inför en sådan ordning på en kurs. Om lärosätet väljer att införa en ordning med olika betygsskalor på en kurs, bör det framgå av kursplanen.

Begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen

Högskoleförordningens regler anger inte någon generell begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen. Lärosätena får själva besluta om begränsningar i kursplanen för en kurs om en obegränsad rätt skulle leda till ett orimligt resursslöseri. Om begränsningar beslutas, måste det minsta antal tillfällen som anges i högskoleförordningen beaktas. Eventuella begränsningar bör anges i kursplanerna för de berörda kurserna.

Regeln i 6 kap. 21 § högskoleförordningen om begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen innebär inte att högskoleförordningen föreskriver att begränsningar ska gälla för samtliga kurser vid universitet och högskolor. Regeln har ibland tolkats som en sådan generell begränsning. Regeln är dock formulerad på följande sätt.

”Om en högskola begränsar det antal tillfällen som en student får genomgå prov för att få godkänt resultat på en kurs eller del av en kurs, skall antalet tillfällen bestämmas till minst fem. Om godkänt resultat på en kurs eller del av en kurs förutsätter att studenten genomgått praktik eller motsvarande utbildning med godkänt resultat, skall antalet praktik- eller motsvarande utbildningsperioder bestämmas till minst två.”

Regeln börjar med orden ”om en högskola begränsar” av följande skäl: möjligheten för lärosätena att begränsa antalet prov- och praktiktillfällen följer av regeln om effektivt resursutnyttjande i 1 kap. 4 § högskolelagen, enligt förarbetsuttalanden.³² Någon särskild regel som klagjorde detta behövdes inte enligt departementschefen. Regeln i 6 kap. 21 § HF kom till bara för att garantera studenterna ett minsta antal prov- och praktiktillfällen om begränsningar beslutas. I förarbetena anfördes i korthet följande: departementschefen ansåg att möjligheten skulle finnas ”i de fall en obegränsad rätt skulle leda till orimligt resursslöseri.” Utbildningsutskottet ansåg att möjligheten att begränsa antalet provtillfällen skulle finnas, men utgick samtidigt från att begränsningen bara skulle komma till användning ”där behovet är särskilt stort.” Grunden för möjligheten att begränsa antalet prov- och praktiktillfällen är alltså de resurser som krävs.³³

Det finns därmed inte någon generell rätt för universitet och högskolor att begränsa rätten att genomgå prov eller praktiktillfällen. Frågan måste i stället prövas från kurs till kurs och utifrån en bedömning av vilka resurser utbildningen kräver. Om begränsningar beslutas måste det antal

³² Prop. 1992/93:1 *Frihet för kvalitet* s. 43–44 och bet. 1992/93:Ubu3 s. 29.

³³ För ytterligare bakgrundsinformation hänvisas till Högskoleverket (2000): *Tentamen: ”plussning” och begränsning av antalet tillfällen*. Rapport 2000:10 R.

tillfällen som anges i högskoleförordningen beaktas. UKÄ anser i likhet med Högskoleverket att eventuella begränsningar av antalet prov och praktiktillfällen bör anges i kursplanen.³⁴

Att begränsa studenternas möjligheter att genomgå prov eller praktik kan leda till långtgående konsekvenser för studenterna, och kan i realiteten fungera som ett avskiljande från utbildningen. Högskoleverket har i flera tillsynsbeslut förklarat att studenten bör ha rätt till ytterligare tillfällen på grund av att lärosätet inte hanterat ärendet på ett formellt korrekt sätt. Betydelsen av tydliga kursplaner behandlas i flera av besluten.³⁵ Vikten av tydlighet framgår också av ett tillsynsärende hos UKÄ, där lärosätet av misstag hade angett i kursplanen att ”minst fem tillfällen ges” men inte angett någon övre gräns. UKÄ konstaterade i sitt beslut att det alltså inte fanns någon begränsning av antalet examinationstillfällen i kursplanen.³⁶

Ett annat tillsynsärende som bör nämnas är ett beslut av Högskoleverket där verket uttalade att en regel som innebar att en anmälan till tentamen ska räknas som ett examinationstillfälle, även om studenten inte har deltagit i tentamen, strider mot högskoleförordningens regler. I det ärendet påpekade verket också att begränsningar inte kan anges per program, utan bedömningar måste göras för varje kurs för sig.³⁷

Om godkänt resultat på en kurs eller del av en kurs förutsätter att studenten har genomgått *praktik eller motsvarande utbildning* med godkänt resultat, ska antalet praktik- eller motsvarande utbildningsperioder bestämmas till minst två. UKÄ anser att det inte är möjligt att betrakta uppsatsskrivning (eller liknande skriftliga uppgifter) som något som motsvarar praktik.³⁸

UKÄ anser i likhet med Högskoleverket att de institutioner som har begränsat antalet prov- och praktiktillfällen bör erbjuda studenterna stödåtgärder för att i möjligaste mån förhindra att de tvingas avbryta sin utbildning. Ett exempel på sådana åtgärder kan vara stödundervisning.

Examinator utses

Enligt 6 kap. 18 § högskoleförordningen ska betyg sättas på en genomgången kurs om inte högskolan föreskriver något annat. Betyget ska beslutas av en lärare (examinator) som högskolan har utsett särskilt. Examinatorn bör utses innan kursen startar enligt vad som framgår på s. 28 om när ett betygsärende startar.

34 Se vidare Högskoleverket (2011): *Begränsningar av antalet prov- och praktiktillfällen* och UKÄ (2014 A) s. 21–22. Jfr även UKÄ:s beslut 2014-12-18, reg.nr 31-280-14.

35 Se t.ex. Högskoleverkets beslut 2008-02-21, reg.nr 31-2199-07.

36 UKÄ:s beslut 2015-02-26, reg.nr 31-304-14.

37 Högskoleverkets beslut 2005-12-08, reg.nr 31-1733-05.

38 Jfr UKÄ (2014 b): *Tillsynsbesöket vid Högskolan Halmstad 2013*. Rapport 2014:5, s. 18.

En kurs kan ibland vara indelad i delkurser (motsvarande) som enligt kursplanen examineras och betygssätts var för sig samtidigt som ett sammanfattande eller sammanvägt betyg ges för hela kursen. Det innebär att lärosätet kan behöva utse examinatorer för både delkurserna och hela kursen. Det är upp till lärosätet att avgöra om man ska utse olika personer eller en och samma person.

Det är inte ovanligt att flera lärare deltar i prov och andra examinationer utöver den som är utsedd till formell examinator. Det kan t.ex. handla om lärare som hjälper till att rätta provuppgifter eller lärare som på plats genomför praktiska prov inom kliniska utbildningsmoment. UKÄ vill allmänt framhålla att det är viktigt att ett lärosäte är tydligt gentemot studenterna om vilka uppgifter de lärare har som deltar vid bedömningen av prov, inte minst vem som är examinator.

Det finns ingen möjlighet att fatta s.k. automatiserade beslut om betyg inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Se vidare avsnittet *Automatiserade betygsbeslut*, s. 120.

Vem utser examinatorn?

Det är lärosätets rektor som har befogenheten att utse examinatorer. Rektor får delegera befogenheten. Beslutet att utse examinator ska dokumenteras i en handling.

Det är högskolan som ska utse examinatorn. Regler om fördelning av beslutsbefogenheter inom ett lärosäte finns i 2 kap. högskoleförordningen (HF). Enligt 2 kap. 3 § första stycket HF ska andra frågor än de som avses i 2 § avgöras av rektor, om inte annat är föreskrivet i lag eller förordning, eller styrelsen har beslutat något annat.

I 2 § samma kapitel anges en rad frågor som ska beslutas av lärosätets styrelse. Eftersom varken dessa frågor eller någon annan lagstiftning gäller vem som ska utse examinatorer, är det rektor som har befogenheten att besluta om det.

Rektor får enligt 2 kap. 13 § HF delegera sina uppgifter. Det görs lämpligen i lärosätets besluts- och delegationsordning eller genom särskilda beslut. Ingen befattningshavare inom en högskola får utse en examinator utan att kunna härleda sina befogenheter från rektor.

Högskoleverket har i ett tillsynsärende kritiserat en högskola för att två lärare har fungerat som examinatorer vid två tentamina utan att vara utsedda av högskolan att vara examinatorer.³⁹

³⁹ Högskoleverkets beslut 2004-12-21, reg.nr 31-4305-04.

Av 21 § myndighetsförordningen följer att högskolans beslut att utse en examinator ska dokumenteras i en handling. Det är viktigt att beslutet dokumenteras, bl.a. för att man i efterhand ska kunna klarlägga ansvarsförhållandena för examinationen.⁴⁰

Det bör slutligen påpekas att den som har utsetts till examinator inte kan vidaredelegera sin uppgift till någon annan.⁴¹

Vem kan utses till examinator?

Examinatorn ska vara lärare.

Den gällande regleringen i 6 kap. 18 HF anger att examinatorn ska vara "lärare". Vilka personer som räknas som "lärare" har därför avgörande betydelse för vilka personer som kan utses till examinatorer.

Tidigare fanns bestämmelser i 4 kap. HF som uttryckligen angav vilka kategorier av lärare som högskolorna fick anställa. Den ordningen gäller inte längre. Numera är utgångspunkten att universitet och högskolor själva bestämmer vilka lärarkategorier som ska anställas vid lärosätet utöver professorer och lektorer (3 kap. 6 § HL). Professorer (inkl. gästprofessorer och adjungerade professorer) och lektorer (inkl. biträdande lektorer) samt de personer som tillhör någon av de lärarkategorier som ett lärosäte har bestämt ska finnas, får därmed anses vara "lärare" som kan utses till examinatorer. Även personer vid lärosätet som har en läraranställning enligt äldre bestämmelser kan komma ifråga som examinatorer. Andra personer än de som har en anställning som lärare vid lärosätet kan inte utses till examinatorer.

Det finns också vissa möjligheter att använda sig av externa examinatorer.⁴² En lärare vid ett svenskt universitet eller högskola kan utses till examinator vid ett annat svenskt lärosäte. Även en lärare vid ett utländskt lärosäte kan utses till examinator vid ett svenskt lärosäte. Med tanke på att de externa lärarna ska fatta beslut om betyg måste de dock ha någon form av anställning vid det examinerande lärosätet. Det behöver dock inte vara en läraranställning, eftersom personerna redan är lärare vid sina hemlärosäten. Anställningen av den externa examinatorn kan tidsbegränsas enligt lagen (1982:80) om anställningsskydd.

Andra personer än lärare kan inte utses till examinatorer. Examination kan inte heller överlämnas till företag eller enskilda näringsidkare.

⁴⁰ Jfr UKÄ:s beslut 2016-03-09, reg.nr 31-361-15.

⁴¹ Jfr Högskoleverkets beslut 2004-10-29, reg.nr 31-4821-03.

⁴² Se prop. 1992/93:1 s. 65 och UKÄ (2017 a) s. 31-32.

UKÄ har i ett tillsynsärende kritiserat ett universitet för att en person vid flera tillfällen fattade beslut i betygsärenden utan att vara anställd som lärare vid lärosätet. Anmälaren hade även ifrågasatt giltigheten av de fattade betygsbesluten och gjort gällande att betygen var en nullitet, dvs. att de saknade rättsverkan. I sitt yttrande till UKÄ framhöll universitetet att det inte var rimligt att det inträffade skulle drabba de berörda studenterna, särskilt inte med tanke på den tid som hade förflutit sedan examinationen och de konsekvenser det skulle få om man hävde betygsbesluten. Enligt universitetet borde man därför tillämpa principen att gynnande förvaltningsbeslut inte kan återkallas. UKÄ hade inga invändningar mot detta.⁴³

Kan flera examinatorer sätta betyg vid samma kurstillfälle?

Det finns inga formella hinder mot att flera examinatorer sätter betyg på olika studenter vid ett provtillfälle, men lika fall ska behandlas lika.

Vid förberedelsen av en kurs måste det bedömas hur betygsbesluten ska kunna meddelas inom rimlig tid. Om många studenter deltar i kursen kan flera lärare behöva engageras i bedömningen av deras prestationer. Frågan är om det är möjligt att utse flera examinatorer som sätter betyg på olika studenter. Enligt UKÄ:s mening finns det inga formella hinder mot det. Bedömningen av varje student är ett eget betygsärende och ingenting hindrar att olika ärenden handläggs av olika beslutsfattare (examinatorer). Det är tvärtom det normala på förvaltningsmyndigheter att flera handläggare beslutar i samma typ av ärende.

Det finns däremot anledning att påminna om att examinatorerna är skyldiga att beakta att universitet och högskolor är förvaltningsmyndigheter som är skyldiga att, enligt 1 kap. 9 § regeringsformen, behandla lika fall lika. Om flera examinatorer sätter betyg på studenterna vid ett provtillfälle, får de krav som examinatorerna ställer vid bedömningen inte skilja sig åt på något avgörande sätt.

Som redovisats kan kurser ibland vara indelade i delkurser med examinatorer för både delkurser och hela kursen. Det finns inget som hindrar att en person beslutar om betyg för en delkurs samtidigt som en annan person beslutar om det sammanfattande betyget på hela kursen för samma student.

⁴³ UKÄ:s beslut 2017-04-12, reg.nr 31-409-16.

Kan flera examinatorer sätta betyg gemensamt?

Högskoleförordningens regler medger inte att ett betygsbeslut fattas av flera examinatorer gemensamt.

Beslut i ärenden kan fattas av en ensam beslutsfattare eller av flera gemensamt. När flera beslutar gemensamt sker det normalt i en styrelse eller i en nämnd. Eftersom det i 6 kap. 18 § HF anges att betyget på en genomgången kurs ska beslutas av *en* lärare får ett betygsbeslut inte fattas av flera examinatorer gemensamt, enligt UKÄ:s mening.

Högskoleverket har i ett beslut kritiserat ett lärosäte för att studenter har bedömts av en "examinationskommitté" bestående av en ordförande, en lärare på kursen och två externa censorer. Vid omröstning hade alla utom ordföranden rösträtt. Det fanns enligt rektor oklarheter om hur examinatorn för kursen hade utsetts och vem som hade fungerat som examinator. Verket konstaterade att högskoleförordningen inte medger att flera befattningshavare fattar beslut om betyg gemensamt.⁴⁴

Självfallet finns det inget som hindrar att betygssättningen diskuteras i en grupp av lärare innan examinatorn fattar sitt betygsbeslut. Det förekommer t.ex. att betygssättningen av examensarbeten diskuteras i särskilda lärarkollegier för att säkerställa en enhetlig bedömning av studenternas prestationer. Betygsbeslutet måste däremot alltid fattas av en lärare som har utsetts till examinator.

Anonyma prov

Det kan finnas ett värde både för studenter och lärare att rättningen av skriftliga prov sker utan att den rättande läraren vet vem provdeltagaren är. Vid skriftlig examination bör ett lärosäte sträva efter att anordna anonyma prov. Det är samtidigt lärosätet som måste avgöra om det är möjligt och lämpligt med anonyma prov på en kurs. Examinatorn måste på grund av jävsreglerna ta del av namnen på provdeltagarna i något skede av handläggningen.

I den första upplagan av den här vägledningen konstaterade Högskoleverket att det fanns fungerande rutiner för anonyma prov vid vissa institutioner och att erfarenheterna var goda. Verket ansåg att det kan finnas ett värde både för studenter och lärare att skriftliga prov rättas utan att den rättande läraren vet vem provdeltagaren är. Verket påpekade samtidigt att examinatorn måste ta del av namnen på provdeltagarna i slutskedet av handläggningen. Skälet till det är att examinatorn

⁴⁴ Högskoleverkets beslut 1999-02-26, reg.nr 31-3526-97.

(beslutsfattaren) på grund av reglerna om jäv i förvaltningslagen måste känna till vem betygsbeslutet gäller.

I den enkät som genomfördes inför den andra upplagan av rapporten svarade drygt 30 procent av de tillfrågade institutionerna att de tillämpade anonyma prov. Den ordning som vanligen tillämpades var att varje provdeltagare fick en kod som skrevs på den skriftliga tentamen. Kursadministratören hade tillgång till listan med koderna och studenternas namn. Examinatorn rättade skrivningarna utan att känna till namnen på studenterna. När rättningen var klar överlämnades skrivningarna till kursadministratören som anonymiserade dem och upprättade en förteckning med namn, poäng och betyg. Så gott som alla som besvarade frågan svarade att anonymiteten bröts när examinatorn fick förteckningen och därmed fick möjlighet att bedöma om det förelåg jäv innan betygsbesluten fattades.

Inför den tredje upplagan framhöll Sveriges förenade studentkårer (SFS) betydelsen för studenterna av anonyma prov. För att motverka diskriminering bör examinationsuppgifter i regel anonymiseras, ansåg SFS. Undantag ska bara förekomma om anonymiseringen skulle försvåra en saklig bedömning av hur studenten lever upp till målen. Enligt SFS gick anonymiseringen av exempelvis salstentamina och hemtentamina att uppnå med så enkla medel att resursbrist inte kan vara ett legitimt skäl för att avstå.

UKÄ anser att det kan finnas ett värde både för studenter och lärare att rättningen av skriftliga prov sker utan att den rättande läraren vet vem provdeltagaren är. Möjligheten till anonyma prov framhålls ofta av studentföreträdare som en viktig fråga för studenterna. UKÄ anser att ett lärosäte vid skriftlig examination bör sträva efter att anordna anonyma prov. Det är dock lärosätet som måste avgöra om det är möjligt och lämpligt med anonyma prov på en kurs.

Även om lärosätet använder sig av anonyma prov måste förvaltningslagens jävsregler följas. För att undvika jävssituationer måste därför examinatorn ta del av namnen på provdeltagarna i något skede av handläggningsprocessen. I tredje upplagan av *Rättssäker examination* skrev UKÄ att examinatorn måste ta del av namnen i slutskedet av handläggningen. Under arbetet med fjärde upplagan har det invänts från flera håll att examinatorn kan behöva ta del av namnen tidigare, t.ex. vid anmälan till provet eller vid registreringen på kursen. UKÄ konstaterar att eftersom upplägg och utformning av examinationer kan variera, är det i första hand lärosätet som måste bedöma i vilket skede som examinatorn ska ta del av namnen på provdeltagarna för att undvika jävssituationer.

Examinationsspråket

Det finns inte några regler i högskoleförfattningarna om vilket språk en utbildning ska ges på. De flesta kurser ges på svenska, men det är också

vanligt att kurser ges på engelska. Enligt en undersökning var andelen högskolepoäng på engelska av det totala antalet högskolepoäng vid svenska lärosäten 17 procent 2015. Omfattningen varierar samtidigt mellan lärosätena. Den lägsta andelen högskolepoäng på engelska vid något lärosäte 2015 var 7 procent och den högsta var 70 procent. Utbudet av utbildningar på engelska tycks ha ökat vid många lärosäten.⁴⁵ Generellt tycks undervisning på engelska vara vanligare på avancerad nivå än på grundnivå.⁴⁶

Både Högskoleverket och UKÄ har i flera sammanhang understrukit att om en kurs ska ges på ett annat språk än svenska, måste det föreskrivas i kursplanen. Studenterna måste också informeras i god tid innan kursstarten om att kursen ges på ett annat språk.

Flera andra frågor uppkommer när det gäller examinationen av studenterna:

- Har en student rätt att begära att en tolk anlitas vid examinationen när han eller hon läser en kurs som ges på svenska? Vilken skyldighet har lärosätet att översätta handlingar under kursen?
- Har universitet och högskolor i ljuset av språklagen rätt att genomföra examinationer på ett annat språk än svenska?
- Har studenter som talar något av de nationella minoritetsspråken eller de andra nordiska språken rätt att få använda sina respektive språk vid examinationen?

Tolkning och översättning enligt 13 § förvaltningslagen

Det bör normalt inte förekomma att en student kan anses ha behov av tolkning och översättning när en kurs ges på svenska.

En myndighet ska använda tolk och se till att översätta handlingar om det behövs för att den enskilde ska kunna ta till vara sin rätt när myndigheten har kontakt med någon som inte behärskar svenska. En myndighet ska under samma förutsättningar använda tolk och göra innehållet i handlingarna tillgängligt när den har kontakt med någon som har en funktionsnedsättning som allvarligt begränsar förmågan att se, höra eller tala. Detta framgår av 13 § FL.

Lydelsen av 13 § FL ger intryck av en skärpning av kravet på tolkning och översättning jämfört med motsvarande bestämmelse i den tidigare förvaltningslagen. Av förarbetena framgår däremot att 13 § FL bara ger uttryck för vad som redan har gällt enligt tidigare förarbeten och JO:s

⁴⁵ UKÄ (2017 b): *Kartläggning av studieavgifter. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Rapport 2017:2 s. 86.

⁴⁶ Gregersen, Frans m.fl. (2014), *Hvor parallelt: Om parallellspråkighet på Nordens universitet* s. 266.

uttalanden. Att bestämmelsen formuleras som ett åliggande innebär enligt regeringens mening inte att det ställs några andra eller längre gående krav på myndigheterna än vad som i praktiken redan har gällt.⁴⁷

Bestämmelsen i 13 § FL anger en skyldighet att använda tolk och översätta handlingar ”om det behövs för att den enskilde ska kunna ta tillvara sin rätt”. Detta behovskriterium ger utrymme för myndigheterna att i vissa fall avstå från tolkning eller översättning. Ett exempel är ärenden av mindre vikt för den enskilde, där kostnaderna för åtgärden framstår som oproportionerliga i förhållande till den enskildes möjligheter att ändå ta tillvara sin rätt. Det är ytterst myndigheten som avgör om och i vilken utsträckning det finns ett behov av tolk eller översättning i det enskilda fallet. Många gånger kan behovet av sådana åtgärder också tillgodoses i tillräcklig utsträckning med hjälp av myndighetens egna resurser och utan att det är nödvändigt att använda en extern tolk eller översättare.⁴⁸

För tillträde till utbildning på grundnivå krävs att den sökande har de kunskaper i svenska som behövs (se 7 kap. 6 § HF). Ett lärosäte bör därför kunna utgå från att studenten kan kommunicera på svenska under kursen. Enligt UKÄ:s mening bör det därför normalt inte förekomma att en student kan anses ha behov av tolkning eller översättning när en kurs ges på svenska.

För utbildning på avancerad nivå finns inte motsvarande krav på förkunskaper i svenska.⁴⁹ Under arbetet med den tredje upplagan av vägledningen påpekade några lärosäten att det förekommer att studenter på kurser på avancerad nivå som ges på svenska ibland inte har de kunskaper i svenska som behövs, och att ett lärosäte därför kan behöva ange kunskaper i svenska som ett särskilt behörighetsvillkor för tillträde till kurserna.

UKÄ konstaterar i detta sammanhang att kurser på avancerad nivå i regel har engelska som särskilt behörighetskrav. Inget hindrar att lärosätets personal kommunicerar på engelska med studenter som inte har tillräckliga kunskaper i svenska. Personalens kunskaper i engelska kan då användas och något behov av extern tolkning eller översättning finns normalt inte. Betygsbeslut och andra beslut som ett lärosäte fattar under betygsärendet måste däremot alltid skrivas på svenska. Vid behov får lärosätets beslut översättas till engelska (se vidare nästa avsnitt om språklagen).

I enkätsvaren inför fjärde upplagan av vägledningen har Högskolan Dalarna framhållit att deras utbildningar har behörighetskrav på kunskaper i undervisningsspråket och att tolkning därför inte behövs. Högskolan har samtidigt påpekat att tolkhjälp däremot kan bli aktuellt i t.ex. högskolans disciplinnämnd om studentens språkkunskaper är svaga,

47 Jfr prop. 2016/17:180 s. 83–86.

48 A.a. s 84–85 och s. 299.

49 Jfr ÖNH:s beslut 2007-09-21, reg.nr 33-999-07.

eller om det undervisningsspråk som studenten behärskar inte behärskas av disciplinnämnden. Högskolan har åtskilliga kurser med annat undervisningsspråk än engelska eller svenska. UKÄ delar högskolans bedömning att tolkhjälp kan bli aktuellt i sådana situationer.

Som framgår av 13 § FL ska en myndighet använda tolk och göra innehållet i handlingar tillgängligt när den har kontakt med någon som har en funktionsnedsättning som allvarligt begränsar förmågan att se, höra eller tala, om det behövs för att den enskilde ska kunna ta tillvara sin rätt. Det kan t.ex. vara fråga om att göra innehållet i handlingar tillgängligt genom att använda punktskrift eller talsyntes.⁵⁰ Frågan om studenter med funktionsnedsättningar behandlas även i avsnittet *Anpassad examination* (s. 61–63).

Examinationsspråket och språklagen

Betygsbeslut och andra beslut som ett lärosäte fattar under ett betygsärende måste alltid skrivas på svenska. En student måste också alltid kunna få kommunicera med lärosätet i betygsärendet på svenska. När det gäller examinationsspråket är huvudregeln att svenska ska kunna användas av studenterna. Om det följer av kursmålen måste däremot studenterna lämna svaren på andra språk än svenska, med risk att de annars blir underkända på provet.

Av 4 § och 6 § språklagen (2009:600) framgår att svenska är huvudspråk i Sverige och att det allmänna har ett särskilt ansvar för att svenska används och utvecklas. Enligt 10 § första stycket språklagen är språket svenska i domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra organ som fullgör uppgifter i offentlig verksamhet.

Språklagen ställer långtgående krav på att svenska ska användas i all offentlig verksamhet, bl.a. när enskilda kommunicerar med myndigheter. Samtidigt anges i förarbetena att språklagen inte är avsedd att vara en begränsning av möjligheten att t.ex. inom forskning och utbildning bedriva verksamhet på andra språk än svenska.⁵¹

Inför tredje upplagan av vägledningen ställde UKÄ frågor till lärosätena om på vilket språk examinationen skedde i de fall kurser anordnades på engelska och om lärosätena godtog att studenterna skrev sina provsvar på svenska även om utbildningen har getts på engelska. Av svaren framgick att examinationen vanligen skedde på engelska om kursen gavs på engelska. Examinationen skedde alltså på undervisningsspråket. En majoritet av lärosäten och institutioner godtog ändå att svaren lämnas på svenska även om examinationsspråket var engelska. Svar på

⁵⁰ A.a. s. 86 och s. 299.

⁵¹ Jfr prop. 2008/09:153 *Språk för alla – förslag till språklag* s. 29–30 och 48.

engelska krävdes däremot om det gällde kurser i engelska eller kurser där examinatorn inte behärskade svenska.

Lärosätenas svar tillsammans med vissa uttalanden av JO ligger till grund för UKÄ:s ställningstaganden om språklagens tillämpning vid examination. För en utförligare redovisning av enkätsvaren och JO:s uttalanden hänvisas till den tredje upplagan av vägledningen. UKÄ:s ställningstaganden innebär följande.

UKÄ konstaterar att utbildning och forskning inte tillhör det s.k. kärnområdet för språklagen. Universitet och högskolor har därmed möjlighet att anordna utbildning på andra språk än svenska. Självfallet är det också tillåtet för lärosätet att t.ex. kommunicera på engelska med studenter som inte behärskar svenska. Om undervisningen bedrivs på engelska måste även seminarier, inklusive eventuell opponering, få genomföras på engelska. Även provfrågor får ställas på engelska om undervisningen sker på detta språk, och naturligtvis måste då också de studenter som inte behärskar svenska få lämna sina svar på engelska.

Det måste samtidigt understrykas att språklagens förarbeten betonar att den enskilde ska kunna utgå från att han eller hon vid kontakter med myndigheter alltid har möjlighet att kommunicera – muntligt och skriftligt – på svenska.⁵² Betygsbeslut och andra beslut som ett lärosäte fattar under betygsärendet måste alltid skrivas på svenska. UKÄ anser också att en student alltid måste kunna få kommunicera med lärosätet i betygsärendet på svenska, oavsett om kursen anordnas på svenska, engelska eller något annat språk och oavsett om examinationen sker på svenska eller inte. Det innebär exempelvis att studenten alltid får använda svenska vid registreringen på kursen eller om studenten gör en jävsinvändning till lärosätet. Svenska får också användas när studenten begär omprövning av betyget. Om examinatorn inte behärskar svenska, får hon eller han ta hjälp från lärosätet i dessa fall.

Även när det gäller svar på prov och andra studentprestationer är utgångspunkten att studenterna ska kunna använda svenska. Enligt UKÄ:s uppfattning kan ett lärosäte inte slentrianmässigt kräva att svar på prov ska lämnas på andra språk än svenska. Det gäller även kurser där undervisning och examination sker på engelska.

Det förekommer att examinatorer på kurser, där undervisning och examination sker på engelska, inte behärskar svenska. UKÄ anser att enbart den omständigheten inte räcker för att kräva att studenterna ska lämna svar på engelska i stället för på svenska. Om en student vill lämna svar på svenska och examinatorn inte behärskar språket, kan lärosätet lösa problemet genom att utse en annan examinator för den berörda studenten. Ett annat alternativ kan vara att översätta svaren till engelska.

⁵² A.a. s. 17.

Det finns samtidigt självfallet många situationer när det kan vara både sakligt och nödvändigt att svaren lämnas på andra språk än svenska. Examinationens huvudsyfte är bedömningen av studenternas prestationer utifrån kursplanens bestämmelser. Om det följer av kursens mål att studenterna t.ex. ska uppnå vissa kunskaper i engelska eller visa förmåga att kommunicera på detta språk inom kursen, måste förstås studenterna lämna svaren på engelska. I annat fall riskerar studenterna att underkännas. Enligt UKÄ:s uppfattning innebär språklagen inga hinder mot detta.

Om en kurs ges på ett annat språk än svenska bör lärosätet i god tid innan provet informera studenterna om examinationsspråket. Det ger studenterna bättre förutsättningar att planera studierna och ökar därmed rättssäkerheten vid examinationen.

De nationella minoritetsspråken och de nordiska språken

De nationella minoritetsspråken

I Sverige finns fem nationella minoritetsspråk: finska, jiddisch, meänkieli (kallades tidigare ofta tornedalsfinska), romani chib och samiska. Det är bara för finska, meänkieli och samiska som det finns författningsbestämmelser som uttryckligen anger vilken rätt som finns att använda respektive språk hos förvaltningsmyndigheter. Enligt 8 § lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk har enskilda rätt att använda finska, meänkieli eller samiska vid sina muntliga och skriftliga kontakter med en förvaltningsmyndighet vars geografiska verksamhetsområde helt eller delvis sammanfaller med minoritetsspråkets förvaltningsområde. Detta gäller i ärenden där den enskilde är part eller ställföreträdare för part, om ärendet har anknytning till förvaltningsområdet. Om den enskilde använder finska, meänkieli eller samiska i ett sådant ärende, är myndigheten skyldig att ge muntligt svar på samma språk. Enskilda som saknar juridiskt biträde har dessutom rätt att på begäran få en skriftlig översättning av beslut och beslutsmotivering i ärendet på finska, meänkieli och samiska. Myndigheten ska även i övrigt sträva efter att bemöta de enskilda på dessa språk.

I 6 § denna lag anges vilka kommuner som avses med förvaltningsområdena för finska, meänkieli och samiska. Flera lärosäten har verksamhet inom de förvaltningsområden som anges i 6 §.

UKÄ har hittills inte behandlat något tillsynsärende där lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk har aktualiserats. Inför den fjärde upplagan av vägledningen har UKÄ frågat lärosätena om de har erfarenhet av att tillämpa lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Av svaren framgår att i princip inget lärosäte har någon

sådan erfarenhet. Enligt Uppsala universitet uppstår i praktiken sällan problem med tillämpningen av lagen. Umeå universitet redovisar i sitt svar en analys av hur lagen skulle kunna tolkas i en utbildningssituation. Universitetet har samtidigt tillagt att det ännu inte förekommit något fall vid universitetet där man har hänvisat till bestämmelserna i samband med kurser. Inte heller Mälardalens högskola har någon erfarenhet av att tillämpa lagen i samband med kurser. Det har däremot kommit in generella frågor till högskolan på finska som har hanterats av personal med kompetens inom språket.

UKÄ vill i detta sammanhang uppmärksamma att Universitets- och högskolerådet (UHR) i en rapport har rekommenderat universitet och högskolor att ha en minoritetspolitisk strategi. UHR lämnar också förslag på vad som kan ingå i en sådan strategi.⁵³

De nordiska språken

Studenter som talar något av de andra nordiska språken har inte rätt att använda dessa språk vid examinationer. Men studenter som talar danska eller norska bör så långt som möjligt få använda språken vid examinationer som hålls på svenska. Det finns samtidigt situationer när svaren behöver lämnas på svenska.

Enligt art. 2 i konventionen mellan Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge om nordiska medborgares rätt att använda sitt eget språk i annat nordiskt land (språkkonventionen), förbinder sig de fördragsslutande staterna att verka för att en medborgare i en fördragsslutande stat vid behov ska kunna använda sitt eget språk vid kontakter med myndigheter i en annan fördragsslutande stat.

Tidigare upplagor av vägledningen har konstaterat att språkkonventionen inte gäller som lag i Sverige, och därför har en student som är nordisk medborgare inte rätt att med stöd av konventionen använda sitt eget språk vid examinationen. Vid examinationer kan det däremot uppstå praktiska frågor om användningen av de nordiska språken, framför allt när det gäller danska och norska. Inför den tredje upplagan tillfrågades därför lärosätena om de tillät att studenter skriver sina provsvar på danska eller norska om en kurs anordnas med svenska som undervisningsspråk.

Av svaren framgick att det fanns olika inställningar bland institutionerna och lärosätena. De flesta lärosäten tillät ändå svar på danska eller norska. Exempelvis menade Lunds universitet att det är vanligt att acceptera ett annat språk som examinationsspråk, främst danska och norska, vid

⁵³ Se vidare UHR (2018): *Vad kan den svenska högskolan göra för ungdomar från Sveriges nationella minoriteter*. Rapport 2018:4.

kurser som ges på svenska. Undantag gäller främst utbildningar där terminologin är viktig, till exempel kurser inom juridik och medicin. I universitetets språkpolicy står att "av tradition har omsorgen om det nordiska samarbetet inneburit att studenter från andra nordiska länder kunnat använda danska eller norska som examinationsspråk i Sverige. Vid Lunds universitet ska detta bejakas i den utsträckning det är möjligt."

UKÄ konstaterar att språkkonventionen inte gäller som lag i Sverige. En student som talar de andra nordiska språken har därför inte rätt att använda sitt eget språk vid examinationen med stöd av språkkonventionen. Samtidigt vill UKÄ framhålla följande.

Språkkonventionen är enligt sin inledning ett uttryck för den nordiska gemenskaps känslan och att de nordiska länderna tycker att det är angeläget att nordiska medborgare i så stor utsträckning som möjligt kan använda sitt eget språk inför myndigheter och andra offentliga organ i ett annat nordiskt land. Den svenska regeringen har framhållit att det finns en lång tradition av samarbete inom olika områden i Norden och att den nordiska språkgemenskapen är central i det arbetet.⁵⁴ Det anses allmänt att handlingar på danska eller norska språket i regel bör godtas av myndigheterna.⁵⁵ Någon särskild tolkning eller översättning från danska eller norska är vanligtvis inte nödvändig vid en myndighet.⁵⁶ Texter på danska eller norska får enligt UKÄ:s uppfattning också användas som kurslitteratur inom den svenska högskolan.⁵⁷

Mot den bakgrunden anser UKÄ att studenter som talar danska eller norska så långt som möjligt bör få använda sina egna språk vid examinationer som hålls på svenska. Det finns samtidigt flera situationer när svar kan behöva lämnas på svenska. Lärosätena gav i sina svar till UKÄ flera sådana exempel, t.ex. om det finns risk för missförstånd eller om provet gäller svensk språkfärdighet eller terminologi.

Val av tentamensdag

Högskolan bestämmer tentamensdag. Det är tillåtet att förlägga tentamina till t.ex. lördagar eller söndagar, men hänsyn bör tas till studenter som av religiösa skäl inte har möjlighet att delta i tentamina vid vissa religiösa helgdagar. Det är också viktigt att i god tid informera studenterna om datum för provtillfällena.

Högskolan bestämmer dag för tentamen och andra examinationer under utbildningen.

⁵⁴ Prop. 2005/06:2 *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik* s. 31.

⁵⁵ Hellners, Trygve & Malmqvist, Bo (2010): *Förvaltningslagen med kommentarer*, 3 uppl. s. 110.

⁵⁶ Prop. 2016/17:180 s. 82.

⁵⁷ Jfr UKÄ:s beslut 2014-07-02, reg.nr 31-224-14.

På det arbetsrättsliga området finns regler som möjliggör för arbetstagare att vara lediga på veckosluten. Dessa regler gäller inte studenter. Det är alltså tillåtet att förlägga tentamina till t.ex. lördagar eller söndagar. En myndighet ska däremot se till att kontakterna med enskilda blir smidiga och enkla (6 § FL). Att genomföra en tentamen på exempelvis nyårsafton är därför olämpligt och borde inte heller förekomma.

Vid schemaläggning bör också hänsyn tas till studenter som av religiösa skäl inte har möjlighet att delta i tentamina vid vissa religiösa helgdagar.

För att studenterna ska kunna planera sina studier är det också viktigt att i god tid informera om datum för provtillfällena. Många universitet och högskolor har egna regler om när schema och uppgifter om provtillfällen ska finnas tillgängliga för studenterna. UKÄ och Högskoleverket har i flera tillsynsärenden kritiserat lärosäten som inte har följt sina egna regler på området.⁵⁸

Examination på annan ort

Lärosätena är normalt inte skyldiga att ge studenterna möjlighet att delta i ett prov på en annan ort än högskoleorten, men utifrån regeln om serviceskyldighet i förvaltningslagen kan det finnas skäl att erbjuda en sådan möjlighet.

Det finns inte några särskilda bestämmelser i högskoleförfattningarna för var examinationen ska äga rum. Den frågan får universitet och högskolor själva bestämma. Det normala är att examinationen sker på högskoleorten eller där utbildningen annars genomförs.

Studenter kan av olika skäl vilja delta i en examination på en annan ort än högskoleorten eller den ort som har anvisats studenterna av högskolan. Högskoleverket har i ett beslut uttalat att enligt verkets mening är ett universitet eller en högskola normalt inte skyldig att ge studenterna möjlighet att delta i ett skriftligt prov på en annan ort än högskoleorten. Utifrån regeln om serviceskyldighet i den tidigare förvaltningslagen ansåg Högskoleverket att det ändå kunde finnas skäl att erbjuda en sådan möjlighet.⁵⁹ UKÄ delar verkets uppfattning.

Flera lärosäten har beslutat om egna regler för examination på annan ort. Umeå universitet har exempelvis beslutat i *Regler för betyg och examination på grund- och avancerad nivå* att en student kan få examineras på annan ort om det finns särskilda skäl. Förutsättningarna är att "godkänd skrivningsbevakning och lokal kan anordnas till rimlig

⁵⁸ Se t.ex. Högskoleverkets beslut 2012-08-27, reg.nr 31-795-12, och UKÄ:s beslut 2018-12-06, reg.nr 31-438-17.

⁵⁹ Högskoleverkets beslut 2000-01-24, reg.nr 31-2052-99.

merkostnad för institutionen samt att provet kan ske samtidigt som provet genomförs på huvudorten.” Studenten ska ansöka om att få tentera på annan ort minst en månad före det aktuella tentamenstillfället.

Kommunala lärcenter, ambassader och andra lärosäten är exempel på platser där examinationer ibland kan förekomma. Det är alltid det examinerande lärosätet som avgör om en alternativ examinationsplats kan godtas eller inte. Lärosätet måste bland annat säkerställa att fusk kan förhindras, att kvaliteten i examinationen kan upprätthållas, att studenternas rättssäkerhet kan tryggas och att examinationen kan anordnas till en rimlig merkostnad.

Lärosätena får inte ta ut någon avgift av studenterna för att tentera på en annan ort, eftersom de inte har något bemyndigande att göra det. Det bör nämnas att regeringen i ett beslut har avslagit en ansökan från Södertörns högskola om att vid tentamen få ta ut en avgift av studenter från ett annat lärosäte än Södertörns högskola. Regeringen motiverade inte sitt beslut.⁶⁰

Närvarokrav vid distansutbildningar

Närvarokrav vid en distansutbildning bör framgå av kursplanen. Det är också viktigt att informationen till studenterna om närvarokrav är tydlig.

Det finns inga särskilda nationella bestämmelser som reglerar utbildning på distans. Även studenter på distansutbildningar kan ibland behöva fullgöra prov eller andra obligatoriska moment som förutsätter fysisk närvaro på undervisningsorten (högskoleorten).

Beträffande distansutbildningar som samordnades genom det tidigare nätuniversitetet uttalade regeringen följande i propositionen *Den öppna högskolan*:⁶¹

”Givetvis kan även distansutbildning som erbjuds via nätuniversitetet innebära att studenterna måste samlas vid vissa tillfällen. Målsättningen bör dock vara att begränsa sådana inslag i utbildningen just för att ge studenter i alla delar av landet möjlighet att ta del av utbudet från så många lärosäten som möjligt. /.../ I den mån det finns krav på samlingar som en del av en kurs genom nätuniversitetet är det självfallet centralt att deltagande studenter tydligt informeras om detta.”

UKÄ har i ett tillsynsärende uttalat att det vid distansutbildning bör framgå av kursplanen om obligatoriska moment förutsätter fysisk närvaro på campus eller om de kan genomföras på distans. Den aktuella

⁶⁰ Regeringens beslut 2002-11-21, dnr U2002/3896/UH.

⁶¹ Prop. 2001/02:15 *Den öppna högskolan* s. 110.

kursplanen i ärendet innehöll inte sådana uppgifter, men studenten fick trots detta besked om obligatorisk närvaro på campus. UKÄ kritiserade det berörda lärosätet för den bristen.⁶²

UKÄ har i ett annat tillsynsärende kritiserat ett universitet för bristfällig information om närvarokrav vid distansutbildning. I sitt beslut hänvisade UKÄ till regeringens uttalande i den angivna propositionen om att studenter tydligt ska informeras i den mån det finns krav på samlingar som en del av en kurs. På den aktuella distansutbildningen fanns moment som krävde närvaro på högskoleorten. Men lärosätet hade använt orden "complimentary meetings" i sin annons om utbildningen. Som anmälaren i ärendet påpekade har ordet "complimentary" en annan betydelse än ordet "compulsory". Lärosätet hade också använt orden "may take place" i annonsen, vilket inte uttrycker ett ovillkorligt krav. UKÄ ansåg att lärosätet i annonsen inte på ett tydligt sätt hade informerat studenterna om att det fanns moment i utbildningen som krävde närvaro på högskoleorten.⁶³

62 UKÄ:s beslut 2015-12-07, reg.nr 31-65-15.

63 UKÄ:s beslut 2019-02-26, reg.nr 31-353-18.

Betygsärendet

Ett betygsärende består av fyra stadier: initialstadiet, beredningsstadiet, avgörandestadiet och verkställighetsstadiet (se kapitlet *Examination utifrån reglerna i högskoleförordningen och förvaltningslagen*, s. 26–29). Det här kapitlet behandlar rättsliga frågor som kan uppkomma vid handläggningen av betygsärendet.

Regeringsformens krav på handläggningen

Av 1 kap. 9 § RF framgår att domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter i sin verksamhet ska beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saklighet och opartiskhet.

Bestämmelsen i regeringsformen har även behandlats i kapitlet *Examinators uppgifter och regelverket* (s. 16–17). Den innebär bland annat en likhetsprincip (dvs. att lika fall ska behandlas lika), att högskolans bedömningar ska vila på saklig grund och att ovidkommande hänsyn inte får tas.

Med hänsyn till likhetsprincipen i 1 kap. 9 § RF har både UKÄ och Högskoleverket i flera tillsynsärenden kritiserat lärosäten som inte gett studenter samma examinationsförutsättningar. I ett tillsynsärende kritiserade Högskoleverket en högskola som låtit flera studenter påbörja en tentamen 45 minuter tidigare än vad som angetts i högskolans besked till studenterna. Verket underströk vikten av att alla studenter får samma formella förutsättningar vid examination. Att vissa studenter hade fått möjlighet till 45 minuter längre skrivningstid måste rimligen ha inneburit en fördel för dessa studenter, konstaterade verket.⁶⁴ I ett annat tillsynsärende konstaterade UKÄ att vissa studenter hade fått utföra en examination i röntgenbildstagnung på ett annat sätt än som var tänkt. UKÄ poängterade, med hänvisning till likhetsprincipen i 1 kap. 9 § RF, vikten av att de förutsättningar som beslutats för examinationens genomförande ska gälla alla studenter. Eftersom detta inte var fallet, fann UKÄ skäl att rikta kritik mot högskolan.⁶⁵ UKÄ vill samtidigt framhålla att bestämmelsen inte innebär något hinder när det gäller anpassad examination för studenter med funktionsnedsättning, se s. 61–63.

Regeringsformens krav på saklighet och opartiskhet innebär också att anställda vid myndigheter har en skyldighet att bemöta dem som vänder sig till myndigheten på ett korrekt sätt. Ett gott bemötande är viktigt

⁶⁴ Högskoleverkets beslut 2011-12-30, reg.nr 31-3361-11.

⁶⁵ UKÄ:s beslut 2017-12-20, reg.nr 31-447-16.

både för att den enskilde har rätt till det och för att förtroendet för den offentliga förvaltningen ska kunna upprätthållas. Det är även viktigt att myndighetspersoner iakttar kraven på saklighet och opartiskhet inte bara vid kontakten med enskilda, utan även vid kommunikation internt och mellan myndigheter. JO har i ett beslut kritiserat två prefekter och en examinator vid ett universitet för att de genom sina formuleringar i interna e-postmeddelandena brutit mot kravet på saklighet och opartiskhet i 1 kap. 9 § RF. Prefekterna hade i e-postkorrespondens med varandra beskrivit en student som psykopat. Den ena prefekten hade också skrivit att de måste göra en "spaning" på hur studenten lyckats klara sig hittills. Examinatorn på kursen hade i ett internt mejl till en annan lärare bland annat skrivit att studenten skulle "punktmarkeras" om denne friades från misstankar om fusk i ett pågående disciplinärende. JO konstaterade i sitt beslut att de två prefekterna i e-postmeddelanden sinsemellan hade uttryckt sig på ett sätt som var oacceptabelt. Det var inte heller acceptabelt att en student skulle bli "punktmarkerad" av företrädare för universitetet om studenten friades från misstankarna om fusk, på det sätt som examinatorn gett uttryck för.⁶⁶

Även förvaltningslagen innehåller flera grundläggande krav för god förvaltning, som också gäller vid handläggning av ärenden och som delvis sammanfaller med regeringsformens krav (se avsnittet *Grunderna för god förvaltning*, s. 18–19).

Beslut under beredningsstadiet

En examinator fattar det slutliga betygsbeslutet, men kan även behöva fatta andra beslut under beredningsstadiet.

Som framgår på s. 28 bör registreringen av studenten på kursen ses som initieringen av betygsärendet. I beredningsstadiet av ett betygsärende hämtas ett underlag för ärendets sakliga prövning in, dvs. alla moment som är en förutsättning för att betyg ska kunna sättas.

Det slutliga beslutet i ett betygsärende är själva betygsbeslutet. Kursplanens examinationsregler kan vara utformade så att beslut måste fattas under beredningsstadiet (s.k. beredningsbeslut), dvs. innan det slutliga betygsbeslutet fattas. Det kan t.ex. föreskrivas i kursplanen att studenterna ska lämna in skriftliga uppgifter under kursens gång och att detta är ett obligatoriskt moment. Att lämna in en skriftlig uppgift som accepteras av lärosätet, är då en del av förutsättningarna för att studenten ska kunna godkännas på kursen, och därmed en del av examinationen. Inför betygsbeslutet behöver examinatorn ta ställning till frågan om studenten har fullgjort det obligatoriska momentet. Ingenting hindrar

⁶⁶ Se JO:s beslut 2019-02-11, dnr 7274-2017, med vidare hänvisningar.

däremot att frågorna bereds och föredras för examinatorn av andra anställda vid lärosätet, t.ex. den lärare som i praktiken ansvarat för genomförandet av utbildningsmomentet. Det kan exempelvis ske genom att examinatorn får en lista över vilka studenter som har presterat på ett godkänt sätt på det obligatoriska momentet. Examinators godkännande av ett sådant förslag är ett exempel på beredningsbeslut.

Examinatorn kan även behöva fatta andra typer av beredningsbeslut under kursen, t.ex. beslut om anpassad examination för studenter med funktionsnedsättning (se s. 62). Ibland fattar examinatorn även beslut om tillgodoräknande inom ramen för en kurs. Även beredningsbeslut som inte har ett direkt samband med examinationen av studenterna kan bli aktuella. Det gäller t.ex. frågor om jäv och om anlitan av ombud eller biträde.

Handläggningen av examinationen på en kurs kan underlättas genom att flera examinatorer utses på kursen (jfr avsnittet *Kan flera examinatorer sätta betyg vid samma kurstillfälle?* s. 39).

Jäv

En examinator är skyldig att agera sakligt och opartiskt vid handläggningen av betygsärenden. Om det finns någon särskild omständighet som kan rubba förtroendet till examinatorns opartiskhet i ärendet, är han eller hon jävig och får inte handlägga ärendet.

För att garantera att anställda vid statliga myndigheter uppfyller regeringsformens krav på saklighet och opartiskhet i sin handläggning finns det bl.a. regler om jäv i förvaltningslagen. I 16 § FL anges att den som för en myndighets räkning tar del i handläggningen på ett sätt som kan påverka myndighetens beslut i ärendet är jävig om

- han eller hon eller någon närstående är part i ärendet eller annars kan antas bli påverkad av beslutet i en inte oväsentlig utsträckning,
- han eller hon eller någon närstående är eller har varit ställföreträdare eller ombud för en part i ärendet eller för någon annan som kan antas bli påverkad av beslutet i en inte oväsentlig utsträckning,
- han eller hon har medverkat i den slutliga handläggningen av ett ärende hos en annan myndighet och till följd av detta redan har tagit ställning till frågor som myndigheten ska pröva i egenskap av överordnad instans, eller
- det finns någon annan särskild omständighet som gör att hans eller hennes opartiskhet i ärendet kan ifrågasättas.

Om det är uppenbart att frågan om opartiskhet saknar betydelse, ska myndigheten bortse från jäv.

Av 17 och 18 §§ FL framgår bland annat att den som är jävig inte får ta del i handläggningen av ärendet och inte heller närvara när ärendet avgörs. Den som känner till en omständighet som kan antas göra honom eller henne jävig ska omedelbart anmäla detta till myndigheten.

En examinator som känner till en omständighet som kan göra henne eller honom jävig i ett betygsärende enligt någon av grunderna i 16 § FL, är alltså skyldig att anmäla det till högskolan. Oftast behövs inget beslut i jävsfrågan, utan situationen kan lösas genom att en annan examinator tar över ärendet.

Ett exempel på en jävssituation för en examinator framgår av ett ärende hos JO. En universitetslektor hade, sedan en sökande antagits som studerande vid universitetet, gett studenten privatundervisning. Undervisningen tog sikte på kurskraven för den juridiska grundkursen. Lektorn fungerade därefter som examinator för studenten på den aktuella kursen. JO ansåg att lektorn inte borde ha befattat sig med den berörda studentens tentamen.⁶⁷

Från tillsynspraxis finns även exempel på när man inte ansett att det varit en jävssituation. I en anmälan till Högskoleverket gjorde en student gällande att en lärare varit jävig på grund av att denne både handlett och satt betyg på en student. Verket konstaterade i sitt beslut att det inte är ovanligt på vissa utbildningar att en lärare är både handledare och examinator för en student. Enbart detta förhållande innebär inte att läraren är jävig.⁶⁸

UKÄ vill i detta sammanhang påpeka att en kritisk bedömning av en students prestationer självfallet inte grundar jäv enligt förvaltningslagen. Studenter måste räkna med att de kan få kritiska synpunkter från examinators och övriga lärare på provsvar, uppsatser och andra prestationer under utbildningen.

Det bör också påpekas att förvaltningslagens jävsregler inte bara gäller för den som formellt är utsedd till examinator. Jävsreglerna gäller även för de lärare som på annat sätt deltar i handläggningen av betygsärendet, t.ex. lärare som hjälper till med rättningen av provet.

Ombud eller biträde

Den som är part i ett ärende får som ombud eller biträde anlita någon som är lämplig för uppdraget. Den som anlitar ombud ska dock medverka personligen om myndigheten begär det (14 § första stycket FL).

Bestämmelsen är tillämplig i betygsärenden och kan få betydelse när en student behöver anlita ombud eller biträde, för att exempelvis

⁶⁷ JO 1985/86 s. 397.

⁶⁸ Högskoleverkets beslut 2010-12-30, reg.nr 31-986-10.

argumentera för att examinatorn ska förklaras jävig eller för att begära att få en annan examinationsform på grund av funktionsnedsättning. Möjligheten till biträde kan också få betydelse för studenter med funktionsnedsättning som har anpassad examination eller behöver andra stödåtgärder.

Studentens rätt till insyn i betygsärendet

En student har rätt att ta del av det som har tillförts betygsärendet. Ett exempel är skriftliga kommentarer om studenten som en handledare på ett praktikställe redovisar till examinatorn på kursen.

Den som är part i ett ärende har rätt att ta del av allt material som har tillförts ärendet (10 § förvaltningslagen). Den rätten gäller med de begränsningar som följer av 10 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Av denna sekretessbestämmelse framgår att en handling eller annat material inte får lämnas ut till en part om det med hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagda uppgifter i materialet inte röjs.

Eftersom en student är part i ett betygsärende, är 10 § FL tillämplig på betygsärenden. Sekretessbestämmelsen borde inte bli aktuell att tillämpa i ett betygsärende.

Bestämmelsen i 10 § FL handlar om de fall när parten själv begär att få del av materialet. Av 25 § FL framgår att en myndighet som huvudregel aktivt ska underrätta den som är part om allt material av betydelse för beslutet och ge parten tillfälle att inom en bestämd tid yttra sig över materialet innan myndigheten fattar beslut i ärendet. Kravet i 25 § FL gäller dock inte vid examination. Av 1 kap. 4 a § högskoleförordningen framgår nämligen att bestämmelsen i 25 § FL inte behöver tillämpas i ärenden om betygssättning inom utbildningen.

Om det material som efterfrågas är allmänna handlingar som är offentliga, kan en part även begära att få ut dem med stöd av tryckfrihetsförordningens regler (se även s. 99–102). Då behöver man inte hänvisa till 10 § FL. Men utredningsmaterialet i ett ärende kan bestå av andra handlingar än allmänna handlingar. Som redovisats ovan gäller bestämmelsen i 10 § FL allt material som har tillförts ärendet. Det är därför nödvändigt att bedöma vad som ska förstås med "tillförts ärendet". *Förvaltningslagen med kommentarer*⁶⁹ framhåller följande:

69 Hellners & Malmqvist (2010) s. 186. Kommentaren rör visserligen den tidigare förvaltningslagen (1986:223), men är fortfarande av intresse vid tillämpningen av den nya förvaltningslagen (2017:900).

”Mot denna bakgrund blir orden ’det som har tillförts ärendet’ att förstå så som att lagtexten getts den något längre formuleringen ’det som myndigheten, en part eller någon annan har tillfört ärendet’. Ordet ’tillförts’ är inte att fatta bokstavligen på det viset att varje handling som faktiskt finns i akten ska anses tillförd ärendet. En part som hos en myndighet begär att få ta del av akten kan således inte göra anspråk på att allt som förvaras i denna utan vidare ska visas upp. Myndigheten kan finna att t.ex. en arbetspromemoria inte har ’tillförts ärendet’ i den mening detta uttryck har i 16 § [numera 10 § FL, UKÄ:s *anm.*]. I många fall är det med tanke på detta tillrådligt att hålla de handlingar som tillförs ärendet avskilda från annat material.

Även om det således ytterst ligger i myndighetens hand att avgöra när en (icke allmän) handling ska tillföras ett ärende, bör det understrykas att ändamålet med 16 § [10 § FL, UKÄ:s *anm.*] är att garantera parter en så vidsträckt aktinsyn som möjligt. Uppgifter som är av betydelse för ärendets avgörande ska därför alltid tillföras ärendet. Muntliga upplysningar och myndighetens egna iakttagelser av sådant slag ska antecknas och tillföras ärendet /.../.”

Ett exempel på uppgifter som en student har rätt att ta del av med stöd av 10 § FL är skriftliga kommentarer om studenten som en handledare på ett praktikställe redovisar till examinatoren på kursen. Det som en student har tillfört ärendet vid olika examinationsmoment, exempelvis en skriftlig tentamen, är också sådana handlingar som studenten själv har rätt att ta del av. Docent Lars Bejstam delar i en artikel⁷⁰ uppfattningen och tar även upp frågan om anteckningar som examinatoren har gjort vid rättningen av tentamen, exempelvis poängtal eller kommentarer med anledning av studentens svar, kan anses ha ”tillförts ärendet”. Han anser att anteckningar som har gjorts på tentamen blir en del av den allmänna handling som den inlämnade tentamen är och därför ska lämnas ut. Som kommer att framgå av avsnittet *När blir studentens tentamenssvar en allmän handling?* (s. 101–102) anser däremot UKÄ att det finns utrymme för olika tolkningar i den frågan.

Bejstam anser, med stöd av rättsfallet RÅ 1977 Ab 494, att anteckningar som inte görs på en tentamen, utan förs separat, inte är allmänna handlingar. Han ställer därför frågan om de kan anses tillförda ärendet och därmed omfattas av rätten till partsinsyn. Bejstam kommer fram till att separat förda anteckningar vid rättningen av en tentamen inte kan anses tillförda ärendet. Skälet till det är bland annat att anteckningarna normalt inte innehåller sakuppgifter som är av betydelse för ärendets avgörande, vilket bör vara fallet för att de ska tillföras ärendet enligt uttalanden i förarbetena till den äldre förvaltningslagen (som fortfarande har betydelse).⁷¹ UKÄ delar dessa bedömningar. Om ett lärosäte anser att anteckningar som har förts på en tentamen inte är en allmän handling

⁷⁰ Bejstam, Lars (2008): Förvaltningsrätt i högskolan – i praktiken. *Festskrift till Hans-Heinrich Vogel*.

⁷¹ Se prop. 1971:30 s. 442.

(jfr s. 101–102) och därför inte ska lämnas ut, kan lärosätet med stöd av det resonemanget hävda att anteckningarna inte heller omfattas av rätten till partsinsyn enligt 10 § FL.

En student har alltså rätt att ta del av handlingar med stöd av 10 § FL eller med stöd av tryckfrihetsförordningens regler. JO har i flera fall påpekat att oavsett vilket regelsystem som tillämpas ska en framställning om att få del av handlingarna i ärendet behandlas skyndsamt.⁷²

Anmälan till provet

Deltagande i salstentamen och andra liknande examinationsformer kräver ofta att studenten aktivt anmäler sig till provet. Studenten ska då följa de anvisningar som lärosätet lämnar om anmälan. I annat fall riskerar studenten att inte få delta i provet.

Finns det oklarheter kring en anmälan har lärosätet ett visst ansvar för att reda ut oklarheterna. Det framgår av ett tillsynsärende hos UKÄ. I det aktuella ärendet hade studenten skickat sin anmälan per e-post till rektor i stället för till utbildningsadministratören. Studenten inställde sig till provet, men fick inte genomföra det. Lärosätet framförde i sitt yttrande till UKÄ att mejlet till rektor inte kunde betraktas som en korrekt anmälan, eftersom det inte innehöll någon uppgift om vilken kurs eller tentamen som avsågs. UKÄ konstaterade att mejlet var en ofullständig anmälan till en tentamen som kommit in till rektor, dvs. till myndighetens chef. Om en ingiven handling är ofullständig följer redan av myndigheternas serviceskyldighet enligt förvaltningslagen att myndigheten bör ge den enskilde vägledning i fråga om hur handlingen bör kompletteras. Mot den bakgrunden borde lärosätet ha begärt att studenten skulle förtydliga sin anmälan så att den kunde vidarebefordras till rätt person vid universitetet, ansåg UKÄ.⁷³

UKÄ har i avsnittet *Begränsning av antalet prov- och praktiktillfällen* (s. 36) redovisat ett tillsynsbeslut av Högskoleverket som uttalade att det strider mot högskoleförordningens bestämmelser att ha en regel som innebär att en anmälan till tentamen ska räknas som ett examinationstillfälle även om studenten inte har deltagit i tentamen.⁷⁴

⁷² Jfr t.ex. JO 1999/2000 s. 332.

⁷³ UKÄ:s beslut 2015-12-11, reg.nr 31-116-15.

⁷⁴ Högskoleverkets beslut 2005-12-08, reg.nr 31-1733-05.

Hur får prov utformas?

Lärosätena bestämmer hur examinationen ska utformas. Genom tydliga kursplaner och betygskriterier kan lärosätena klargöra de villkor som gäller för examinationen.

Som redovisats i avsnittet *Examinationsformer* är det lärosätena själva som bestämmer vilka examinationsformer som ska användas för olika kurser. Lärosätena bestämmer också hur dessa examinationer ska utformas och genomföras. Det gäller t.ex. vad skriftliga prov ska innehålla och hur de ska läggas upp. UKÄ har normalt inga synpunkter på dessa frågor inom ramen för sin tillsynsverksamhet. Men UKÄ (och tidigare Högskoleverket) får ibland frågor från studenter om utformningen av prov och vad som är tillåtet.

En sådan fråga gäller vad som "får komma på tentan". Frågan har ofta utlösts av att en examinator har ställt frågor vars svar inte går att återfinna i kurslitteraturen. Studenterna anser att de inte har blivit rättvist eller rättssäkert behandlade när de inte kunnat besvara frågorna korrekt utifrån kurslitteraturen. Frågan om det är tillåtet måste besvaras utifrån högskoleförfattningarnas regler. Av 1 kap. 2 § första stycket 1 högskolelagen (HL) framgår att universitet och högskolor ska anordna utbildning som vilar på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt på beprövad erfarenhet. Verksamheten ska enligt 4 § första stycket samma kapitel anpassas så att en hög kvalitet nås. Av 1 kap. 8 § andra stycket HL framgår att utbildning på grundnivå ska utveckla studenternas

- förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar,
- förmåga att självständigt urskilja, formulera och lösa problem, och
- beredskap att möta förändringar i arbetslivet.

För utbildningar på avancerad nivå ställs ytterligare krav i 9 § andra stycket samma kapitel. I 6 kap. 15 § högskoleförordningen står att det i kursplanen ska anges kursens nivå, antal högskolepoäng, mål, krav på särskild behörighet, formerna för bedömning av studenternas prestationer och de övriga föreskrifter som behövs. I avsnittet *Betygskriterier* (s. 33) har UKÄ redogjort för regeringens uttalanden om tydligt uttryckta betygskriterier. I samband med detta uttalade regeringen även att "betygskriterierna bör utformas på ett sådant sätt att studenternas incitament att tillägna sig kunskaper inom kursens hela omfång stimuleras." UKÄ konstaterar att redan utifrån högskoleförfattningarnas regler blir det tydligt att examinationen av studenterna inte begränsas till att utgå från kurslitteraturen.

Samtidigt är det förstas också tillåtet för högskolan att ställa specifika frågor om kurslitteraturen. En högskola har möjlighet att utforma

examinationen så att studenterna måste ha tagit del av kurslitteraturen för att kunna lösa examinationsuppgifterna korrekt.⁷⁵

En annan fråga som ibland ställs av studenter gäller hur ett prov får "läggas upp". Det händer att prov kan vara utformade så att det krävs godkänt på en del av provet eller att studenten fått ett tillräckligt antal poäng på en viss fråga för att andra delar av provet eller andra frågor ska rättas. Högskoleförfattningarna lägger dock inga hinder för sådana upplägg. Inte heller lägger högskoleförfattningarna några hinder för användningen av "minuspoäng", dvs. att poängavdrag ges för felaktiga svar.

På vissa kurser förekommer frivilliga prov eller andra uppgifter (ibland kallat "duggor") som kan ge bonuspoäng på den avslutande tentamen. Det finns inte något hinder mot att en högskola beslutar om examinationsregler för en kurs som innebär att studenterna får bonuspoäng på en skriftlig tentamen om de genomför frivilliga uppgifter under kursens gång. När studenter ges möjlighet att få fördelar på tentamen genom att fullgöra uppgifter under kursens gång är det dock förutsättningar som är så viktiga att de bör anges i kursplanen.⁷⁶ Det bör alltså finnas stöd i kursplanen för en ordning med frivilliga prov och andra uppgifter som kan ge bonuspoäng på kursen. Om ett lärosäte väljer att ha frivilliga prov, behöver lärosätet också ta ställning till hur man ska hantera sjukdomsfall och andra hinder för studenter att delta i proven.

Det händer också att studenter vänder sig till UKÄ och ifrågasätter en examination därför att bara en liten andel av dem lyckats få godkänt betyg på det aktuella provet. Men andelen godkända studenter på ett prov har ingen betydelse för om examinationen är giltig eller inte. Studenter som är missnöjda med provens svårighetsgrad har i stället möjlighet att lämna synpunkter i de kursvärderingar som lärosätena är skyldiga att genomföra efter varje kurs enligt 1 kap. 14 § HF. Om väldigt många studenter återkommande blir underkända på ett och samma prov kan det däremot finnas skäl för lärosätet att se över utformningen av provet eller kursen inför kommande provtillfällen.

Lärosätena har alltså stor frihet att utforma prov och andra former av examinationer. Genom tydliga kursplaner och betygskriterier kan lärosätena klargöra för studenterna de villkor som gäller för examinationen.

⁷⁵ UKÄ:s beslut 2015-02-03, reg.nr 31-380-14.

⁷⁶ UKÄ:s beslut 2012-05-31, reg.nr 31-6816-11.

Anpassad examination

En examinator bör ha möjlighet att besluta om anpassad eller alternativ examination för studenter med funktionsnedsättning. Det bör framgå av kursplanen.

Diskrimineringslagen (2008:567) innehåller ett förbud mot diskriminering i form av bristande tillgänglighet. Det är när en person med en funktionsnedsättning missgynnas genom att en verksamhet inte genomför skäligen tillgänglighetsåtgärder för att den personen ska komma i en jämförbar situation med personer utan denna funktionsnedsättning (se vidare 1 kap. 4 § och 2 kap. 5 § diskrimineringslagen).

Av 3 kap. diskrimineringslagen framgår också att lärosätena ska bedriva ett arbete med aktiva åtgärder som innebär ett förebyggande och främjande arbete, bl.a. när det gäller examinationer och bedömningar av studenternas prestationer. Enligt förarbetena handlar det om att på ett generellt plan säkerställa att kursplaner och andra regler för bedömningar inte riskerar att försämra möjligheterna för någon grupp. Det handlar också om att utbildningsanordnaren undersöker om det i det praktiska arbetet och tillämpningen av reglerna finns risk för att bedömningar av studenternas studieprestationer medvetet eller omedvetet påverkas av faktorer som har samband med någon diskrimineringsgrund. Arbetet i den här delen bör inriktas på undersökning och genomgång av regler och rutiner samt utbildning av personalen om det finns sådana behov.⁷⁷

För studenter med funktionsnedsättning brukar lärosätena erbjuda möjligheter till anpassad examination eller alternativa examinationsformer. Inför tredje upplagan av vägledningen ställde UKÄ vissa frågor till lärosätena om anpassad examination. Av svaren framgick bl.a. att följande anpassningar eller alternativ var vanliga. Studenten kan få mer tid på sig vid en skriftlig tentamen eller förlängd tid för inlämning av en inlämningsuppgift. Examinationen kan också delas upp i flera delar. En annan variant är möjligheten att få komplettera en skriftlig examination med en muntlig examination och vice versa. Studenten kan också erbjudas en mindre skrivsal eller redovisning i mindre grupper. I stället för gruppredovisning kan ibland en skriftlig examinationsuppgift ges. Att få frågor upplästa eller möjligheten att kunna diktera sina svar nämns också. Även olika tekniska hjälpmedel nämns, t.ex. dator med talsyntes. Ett annat exempel vid verksamhetsförlagd utbildning (VFU) är möjlighet till kortare arbetsdag, men med förlängd VFU och extra handledning.

Av svaren framgick att som grundläggande förutsättning krävs i regel att lärosätets samordnare för studenter med funktionsnedsättning utfärdar

⁷⁷ Prop. 2015/16:135 *Ett övergripande ramverk för aktiva åtgärder i syfte att främja lika rättigheter och möjligheter* s. 65–66.

ett intyg eller fattar beslut om behov av anpassad examination för studenten. Dessa intyg eller beslut ska sedan visas upp för examinatorn eller den kursansvarige på en kurs. Vilka åtgärder som kan komma i fråga på en specifik kurs bestäms sedan vid den berörda institutionen. Ofta beslutar examinatorn om de konkreta åtgärderna, ibland i samråd med samordnaren. De flesta lärosäten har någon form av centrala riktlinjer om anpassad examination. Enligt svaren hade däremot få lärosäten reglerat frågan i kursplanerna.

UKÄ anser att det är viktigt att lärosäten kan ge möjlighet till anpassad examination. Det är också positivt att universitet och högskolor har centrala riktlinjer på området. Det skapar en gemensam grund för hanteringen. Eftersom det är examinatorns ansvar att bestämma betygen utifrån kursmålen, bör det vara examinatorn som beslutar om, och i så fall hur, anpassad examination eller alternativa examinationsformer ska kunna erbjudas i det individuella fallet.

Anpassad eller alternativ examination kan samtidigt komma i konflikt med kursplanens föreskrifter om hur examinationen ska genomföras på kursen. Anpassad examination kan innebära att en student får genomföra examinationen under andra villkor än övriga studenter. Alternativa examinationsformer kan i sin tur innebära att en student får en annan examinationsform än övriga studenter. Gränsen mellan anpassade och alternativa examinationsformer tycks inte alltid vara så tydlig. Men i båda fallen kan det innebära att studenten får ett individuellt undantag från kursplanens föreskrifter om examination.

Som UKÄ framhållit tidigare är kursplanens föreskrifter bindande för lärosätet. En myndighet får inte i ett enskilt fall besluta om undantag från det som den själv har meddelat föreskrifter om, såvida inte myndigheten har gett sig en sådan rätt genom en särskild regel i föreskrifterna.⁷⁸ Enligt UKÄ:s uppfattning innebär det att om examinatorn i ett enskilt fall ska kunna göra undantag från kursplanens föreskrifter och ge möjlighet till anpassad eller alternativ examination på en kurs, måste det finnas stöd för åtgärden i den aktuella kursplanen. I formellt hänseende räcker det alltså inte att möjligheten bara framgår av lärosätets allmänna riktlinjer om examination eller andra dokument på central nivå inom lärosätet.

Frågan hur examinatorn formellt ska kunna göra undantag från kursplanens föreskrifter och besluta om anpassad eller alternativ examination kan dock lösas av lärosätena på ett enkelt sätt. Det finns exempel på att lärosäten i sina centrala kursplanemallar anger att de nu aktuella frågorna ska regleras i kursplanen. Exempelvis ska följande formulering finnas i SLU:s kursplaner: "Om studenten har ett beslut från SLU om särskilt pedagogiskt stöd på grund av funktionsnedsättning, har examinatorn rätt att ge ett anpassat prov eller låta studenten genomföra

⁷⁸ Ds 1998:43 *Myndigheternas föreskrifter* s. 54. Jfr även Strömberg & Lundell (2018) s. 238.

provet på ett alternativt sätt.” UKÄ anser att det är ett exempel på hur frågan kan lösas på ett enkelt sätt.

Under arbetet med tredje upplagan av vägledningen ifrågasattes värdet av en sådan formulering i kursplanen. Den säger t.ex. inget om vilka anpassningsåtgärder som kan bli aktuella. UKÄ vill ändå framhålla att formuleringen i kursplanen måste ses i ljuset av lärosätets centrala riktlinjer om anpassad eller alternativ examination. En formulering i kursplanen om möjlighet till anpassad eller alternativ examination skapar de formella förutsättningar som behövs för att lärosätets centrala riktlinjer inom området ska kunna tillämpas av examinatoren i en enskild kurs.

Som redovisats ställer diskrimineringslagen krav på lärosätena att bedriva ett arbete med aktiva åtgärder som innebär ett förebyggande och främjande arbete. Enligt förarbetena handlar det bl.a. om att på ett generellt plan säkerställa att kursplaner och andra regler för bedömningar inte riskerar att försämra möjligheterna för någon grupp. UKÄ anser att en aktiv åtgärd kan vara att se över kursplaner och kursplanemallar, så att formuleringarna i dessa dokument inte förhindrar möjligheterna till anpassad eller alternativ examination av formella skäl.

Att examinatorns möjlighet att ge anpassad eller alternativ examination anges i kursplanen är även positivt av andra skäl. Genom en uttrycklig bestämmelse i kursplanen blir möjligheten till anpassad eller alternativ examination mer känd bland både lärare och studenter.

Poänggränser

Poänggränser som anges inför ett prov bör betraktas som riktlinjer som bör följas så långt som möjligt.

Formellt sett är examinatorerna bundna av kursplanens föreskrifter. Om poänggränser för betyg skulle regleras i kursplanen för en kurs, skulle examinatorerna vara bundna av dem om inte undantagsregler skulle ges i kursplanen. Som Höskoleverket konstaterade i andra upplagan av *Rättssäker examination* borde det knappast förekomma att poänggränser anges i kursplanerna. I stället anges sådana gränser på själva det skriftliga provet eller i andra dokument. De blir då att betrakta som riktlinjer som bör följas så långt som möjligt. UKÄ delar den bedömning som Höskoleverket och majoriteten av institutionerna uttryckte i den andra upplagan av rapporten, nämligen att justeringar kan göras när en strikt tillämpning av gränserna skulle kunna leda till en felaktig betygssättning av studenternas kunskaper och färdigheter.

Det händer att UKÄ får frågor från studenter som är missnöjda över att poänggränserna vid deras provtillfälle höjts jämfört med tidigare terminer. Ett lärosäte är dock inte bundet av de poänggränser som

tillämpats vid tidigare examinationer eller under tidigare terminer, om inte poänggränserna mot förmodan skulle vara angivna i kursplanen. Om poänggränserna anges i kursplanen är de förstås bindande så länge kursplanen gäller.

Blanka provsvar

Blanka provsvar bör normalt föranleda underkänt betyg för studenten. Om lärosätet önskar en annan ordning vid blanka provsvar, bör lärosätet ha stöd för den ordningen i sina regler.

Frågan ställs ibland hur en examinator ska behandla ”blanka provsvar” som studenten har lämnat vid en salstentamen eller en hemtentamen. Det handlar alltså inte om bristfälliga provsvar från studenten, utan fall där studenten har lämnat in ett blankt dokument (papper eller digitalt) som helt saknar svar på frågorna eller uppgifterna. Det saknas förstås förutsättningar att ge studenten godkänt betyg i sådana situationer, men frågan är om något betyg över huvud taget ska sättas.

Inför den fjärde upplagan av vägledningen har UKÄ frågat lärosätena om deras syn på hur blanka provsvar bör behandlas. Av svaren framgår att de allra flesta lärosäten anser att blanka provsvar bör betygsättas med betyget underkänd eller motsvarande. De flesta lärosäten anser också att betyget underkänd bör sättas om en student lämnat in ett blankt svar på en hemtentamen. Exempelvis anser Umeå universitet att ett blankt prov oavsett examinationsform ska bedömas. UKÄ delar uppfattningen att betyget underkänd normalt bör sättas när en student lämnar in ett blankt provsvar vid en salstentamen eller hemtentamen. Har studenten deltagit i examinationen och lämnat in ett underlag för bedömning får examinatorn som huvudregel anses ha en skyldighet att ta ställning till betygsfrågan utifrån befintligt underlag och då sätta ett betyg. Önskar lärosätet ha en annan ordning, som innebär att betyg inte ska sättas vid blanka provsvar, bör det finnas stöd för denna ordning i lärosätets regler.

Flera lärosäten har i enkätsvaren tagit upp frågan om hur man bör agera om studenten har hämtat ut provet i tentamenssalen, eller hämtat ut hemuppgiften, men sedan inte lämnat in något svar alls. Någon enhetlig uppfattning tycks inte finnas i frågan. Några lärosäten anser att examinationen ska anses vara genomförd i denna situation. Exempelvis anser Högskolan Dalarna att en examination räknas som genomförd om studenten har lämnat in provsvar eller motsvarande, eller om studenten har deltagit i examinerande moment. Enligt högskolan räknas avprickning på närvarolista i tentamenssal som deltagande även om studenten sedan lämnar blankt eller inte lämnar in alls. Motsvarande gäller vid andra examinationsformer med närvaro – om en student har satt sin fot i examinationslokalen under examinationstiden anses studenten ha deltagit, skriver högskolan. Att inte lämna in en

hemtentamen räknas däremot inte som genomförd examination, eftersom det inte finns något meningsfullt kriterium för deltagande i hemtentamen annat än själva inlämningen, anser högskolan.

UKÄ konstaterar att universitet och högskolor har stor frihet att bestämma utformningen av sina examinationer. Utgångspunkten måste därför vara att det är lärosätet som avgör hur examinationen ska genomföras och vad som räknas som deltagande i examinationen. Om enbart det förhållandet att studenten har hämtat ut provfrågorna i tentamenssalen ska leda till att examinationen anses genomförd, och betyg därmed ska sättas, bör det tydligt framgå av lärosätets regler och av informationen till studenterna. Av rättssäkerhetsskäl är det viktigt att studenterna kan överblicka konsekvenserna av sitt agerande i samband med examinationen. Det gäller inte minst om lärosätet har valt att begränsa antalet provtillfällen för studenterna.

UKÄ vill slutligen framhålla det finns situationer som inte kan räknas som en genomförd examination enligt tillsynspraxis. Som redovisats tidigare har Högskoleverket uttalat att det strider mot högskoleförordningens bestämmelser att ha en regel som innebär att en *anmälan* till tentamen ska räknas som ett examinationstillfälle även om studenten inte deltagit i tentamen (se s. 58). Ett speciellt fall är de situationer där studenten avbryter en praktikperiod i förtid (se vidare s. 108).

Fusk

Grundad misstanke om fusk ska skyndsamt anmälas till rektor. Det får inte förekomma att examinatorn överprövar rektors eller disciplinnämndens bedömning av frågan om det förekommit fusk vid en examination.

Av 10 kap. 1 § HF framgår att disciplinära åtgärder får vidtas mot studenter som med otillåtna hjälpmedel eller på annat sätt försöker vilsledda vid prov eller när en studieprestation annars ska bedömas. Grundad misstanke om en sådan förseelse ska skyndsamt anmälas till rektor (10 kap. 9 § HF).

Om en student misstänks för att ha fuskat på ett prov, måste examinatorn ta ställning till hur betygsärendet ska hanteras. De frågor som examinatorn kan behöva bedöma har behandlats i artiklar av professorn i straffrätt Nils Jareborg och professorn i offentlig rätt Hans-Heinrich Vogel. Artiklarna skrevs på uppdrag av Högskoleverket och publicerades i verkets rapport *Disciplinregler – konferens 16 oktober 2002*.

UKÄ har i ett tillsynsärende behandlat frågan om examinatorns agerande när en student har anmälts till rektor men sedan friats för fusk. UKÄ konstaterade i ärendet att beslut som fattas i ett disciplinärende inte har s.k. positiv rättskraft för en examinatorns betygsbeslut. Med ”positiv

rättskraft” avses att ett beslut ska läggas till grund för senare avgöranden av en myndighet. Examinatorn ska fatta beslutet utifrån kursplanens examinationsregler. Enligt UKÄ:s mening är det visserligen möjligt för en examinator att underkänna en student trots att fusk inte kunnat styrkas. Nils Jareborg skriver i den nämnda artikeln att om studenten inte har fuskat, bör examination normalt ske. Men samtidigt kan det inte uteslutas att det är motiverat att vägra att examinera ett prov, trots att fusk inte har kunnat styrkas. Som exempel nämns i artikeln att otillåtna hjälpmedel kan ha funnits tillgängliga, och till och med använts, men att studenten inte har förstått att de var otillåtna. Jareborg påpekar dock ”Att annars vägra att examinera ett prov, när fusk inte har kunnat styrkas, kan innebära att man gör sig skyldig till tjänstefel (BrB 20:1)”. I det aktuella tillsynsärendet hade examinatorerna velat underkänna en student efter att denne friats av rektor för fusk. UKÄ konstaterade att de skäl som examinatorerna hade för att underkänna studenten gällde omständigheter som redan hade legat till grund för rektors bedömning i disciplinärendet. I praktiken hade examinatorerna därmed överprövat rektors bedömning. Det får självfallet inte förekomma. Lagstiftaren har i högskoleförordningen anvisat vem inom ett lärosäte som ska ta slutlig ställning till misstankar om fusk mot studenter och en examinator ska respektera rektors eller disciplinnämndens beslut.⁷⁹

Borttappade prov och andra misstag från lärosätets sida

Borttappade prov och felaktiga uppgifter om dag eller tid för provet är exempel på misstag från lärosätets sida som kan medföra att studenterna inte kan examineras. För sådana fall bör lärosätets regler ange under vilka förutsättningar studenterna har rätt till ett nytt provtillfälle och inom vilken tid ett sådant prov ska hållas. Det får inte förekomma att examinatorn godkänner en student enbart på grund av att studentens prov kommit bort. Det får inte heller förekomma att examinatorn på grund av exempelvis tidsbrist godkänner studenter som aldrig har genomfört examinationen.

I den första upplagan av den här vägledningen uttalade Högskoleverket att det borde vara självklart att erbjuda ett nytt provtillfälle till de studenter som inte kan delta i prov eller examineras på grund av misstag från examinatorns eller institutionens sida. De exempel på sådana situationer som nämndes var att en skriftlig tentamen som en student lämnat in hade kommit bort och att studenterna fått fel uppgift om dag eller tid för tentamen. Högskoleverket påpekade att det är viktigt att informera studenterna om inom vilken tid ett nytt prov ska hållas. Lärosätenas regler bör därför ange under vilka förutsättningar

⁷⁹ Se vidare UKÄ:s beslut 2016-11-22, reg.nr 31-88-16.

studenterna har rätt till ett nytt provtillfälle och inom vilken tid ett sådant prov ska hållas. UKÄ instämmer i de uppfattningarna.

Ett exempel på sådana regler är punkt 5.11 i *Rättighetslista för studenter vid Lunds universitet* där följande anges:

”Om universitetet bär skulden till att ett skriftligt prov försvunnit ska, om studenten inte begär att provet förläggs vid ett senare tillfälle, ett nytt prov erbjudas inom en vecka. Studenten ska inte behöva vänta till nästa provtillfälle.”

I punkt 5.12 i universitetets rättighetslista finns även motsvarande regler för situationer när en student fått fel uppgift av universitetet om tid eller plats för prov eller om prov inte kommit till stånd på grund av ett misstag från universitetets sida.

Får examinatorn godkänna en student om provet har kommit bort?

UKÄ får ibland frågan om det finns regler som innebär att examinatorn ska godkänna en student om studentens prov har kommit bort. Några nationella regler som uttryckligen behandlar frågan finns inte.

Enligt UKÄ:s mening skulle ett sådant betygsbeslut strida mot både högskoleförfattningarnas regler, saklighetskravet i 1 kap. 9 § RF och myndigheternas utredningsskyldighet enligt 23 § FL. Det är universitetens och högskolornas uppgift att bedöma studenternas prestationer, och när den föreskrivna examinationsformen t.ex. är skriftlig tentamen får examinatorn inte godkänna studenterna utan att ha granskat sådana skriftliga underlag.

Får examinatorn godkänna studenter som inte har genomfört examinationen?

Examinatorn ska följa kursplanen och genomföra de examinationer som anges i planen, se samtidigt avsnitten om anpassad examination respektive obligatoriska utbildningsmoment på sidorna 61–63 och 68–71. Det får inte förekomma att examinatorn på grund av t.ex. tidsbrist godkänner studenter som aldrig har genomfört examinationen. UKÄ har i ett tillsynsbeslut kritiserat ett universitet för att examinatorn gett samtliga studenter betyget godkänt på ett obligatoriskt moment trots att ingen av studenterna hade genomfört momentet. Betygen hade också förts in i Ladok-registret. Som orsak till examinatorns åtgärder anfördes ”plötslig och oförutsedd personalbrist”. UKÄ konstaterade att examinationen stred mot kursplanen, men eftersom de aktuella betygsbesluten var av gynnande karaktär för studenterna kunde betygsbesluten inte ändras.⁸⁰

⁸⁰ UKÄ:s beslut 2013-10-18, reg.nr 31-336-13.

Obligatoriska utbildningsmoment

Obligatoriska moment och prov

Obligatoriska moment ska anges i kursplanen. För att undvika att en student felaktigt hindras från att delta i en tentamen eller annat prov, bör en student som enligt institutionens noteringar inte har fullgjort ett obligatoriskt moment normalt ändå tillåtas att delta.

Det är vanligt att en högskola ställer krav på deltagande i ett utbildningsmoment för att studenten ska kunna godkännas på en kurs. Det kan t.ex. handla om krav på deltagande vid seminarier eller fullgörande av laborationer. När det på detta sätt ställs krav på deltagande i ett utbildningsmoment för att studenten ska kunna godkännas på kursen, är det obligatoriska momentet en del av examinationen. Det obligatoriska momentet ska därför anges i kursplanen.

Det får inte förekomma att det ställs krav på obligatoriska moment som bara anges i utbildningsplaner eller i lokala examensregler.⁸¹ Det får inte heller förekomma att obligatoriska moment bara anges i studiehandledningar och liknande dokument eller bara meddelas muntligt vid introduktionsföreläsningar.

När det ingår obligatoriska moment på en kurs sätts betyget ibland efter någon form av avslutande examination, t.ex. ett skriftligt prov. För att undvika att en student felaktigt hindras från att delta i provet, bör en student som enligt institutionens noteringar inte har fullgjort det obligatoriska momentet normalt ändå tillåtas att delta. Vid utarbetandet av den första upplagan av den här vägledningen framgick att de flesta tillfrågade institutionerna tillät att obligatoriska moment fullgjordes i efterhand.

Under arbetet med den andra upplagan påpekade några lärosäten att det finns utbildningar som är utformade så att det inte är lämpligt att studenterna deltar i det avslutande provet innan de har visat att de har de kunskaper och färdigheter som behövs genom att fullgöra ett visst obligatoriskt moment. UKÄ anser att det för sådana utbildningar bör klargöras i kursplanen att fullgörandet av det obligatoriska momentet är ett absolut krav för att studenterna ska få delta i det avslutande provet.

⁸¹ Se Högskoleverket (2000): *Högskoleverkets tillsyn. Viktigare beslut 1995–1999* s. 52. Jfr även ÖNH:s beslut 2015-06-12, reg.nr 243-348-15.

Ersättningsuppgifter

Om lärosätet ska kunna göra undantag från kursplanens föreskrifter om obligatoriska moment och ge möjlighet till ersättningsuppgifter, måste det finnas stöd för åtgärden i den aktuella kursplanen.

Studenter kan ibland av olika skäl inte fullgöra de obligatoriska moment som anges i kursplanen. Under arbetet med den tredje upplagan ställde därför UKÄ frågor till lärosätena om möjligheten till ersättningsuppgifter. Av svaren framgick att det var vanligt att studenter fick möjlighet att göra ersättningsuppgifter om de inte hade fullgjort obligatoriska moment. Men bilden var inte entydig. Möjligheten till ersättningsuppgifter berodde också på det obligatoriska momentets karaktär. Många universitet och högskolor saknade gemensamma regler om ersättningsuppgifter, och vid flera lärosäten verkade det också vara ovanligt att frågan reglerades i kursplanerna. Vid några lärosäten reglerades däremot möjligheten att ersätta ett obligatoriskt moment genom gemensamma regler på lärosätetsnivå och i kursplanerna.

Enligt Stockholms universitet var det vanligt att ersättningsuppgifter kunde ersätta obligatoriska moment. Detta angavs i kursplanerna. Förväntade studieresultat och det som den frånvarande studenten missat kunskapsmässigt var utgångspunkten för eventuella ersättningsuppgifter. Juridiska institutionen vid universitetet framförde för sin del följande:

”Av kursplanen framgår om, och i så fall under vilka förutsättningar, som studenten kan kompensera ett missat obligatorium på annat sätt. I dessa fall ska studenten föreläggas en pedagogiskt likvärdig kompletteringsuppgift. För vissa typer av obligatorier, som kan vara svåra att ersätta, brukar studenter i första hand omplaceras till ett senare tillfälle, men ibland anordnas även extra uppsamlingstillfällen för studenter, som missat ett obligatorium. Vissa obligatorier (redovisning av pm, opposition, rättegångsspel) är ovillkorliga och kan inte kompenseras på annat sätt.”

UKÄ konstaterar att inget i högskoleförfattningarna hindrar att ett lärosäte ger studenterna möjlighet att göra ersättningsuppgifter vid missade obligatoriska moment. Men obligatoriska utbildningsmoment kan ha olika karaktär och vara mer eller mindre enkla att ersätta. Det är därför lärosätet som måste avgöra i vilka kurser och under vilka förutsättningar det är lämpligt att erbjuda ersättningsuppgifter till studenter som inte har fullgjort obligatoriska moment.

Möjligheten till ersättningsuppgifter kan komma i konflikt med kursplanens föreskrifter om hur examinationen ska genomföras på kursen. Som redovisats tidigare i avsnittet *Anpassad examination* (s. 61–63) får en myndighet i ett enskilt fall inte besluta om undantag från det som den själv har meddelat föreskrifter om, såvida inte myndigheten har gett

sig en sådan rätt genom en särskild regel i föreskrifterna. Enligt UKÄ:s uppfattning innebär det att om lärosätet ska kunna göra undantag från kursplanens föreskrifter om obligatoriska moment och ge möjlighet till ersättningsuppgifter, måste det finnas stöd för åtgärden i den aktuella kursplanen. Det räcker alltså inte att möjligheten framgår enbart av lärosätets gemensamma regler om examination, utbildningsplaner eller studiehandledningar och liknande dokument.

Om lärosätet väljer att inte ge möjlighet till ersättningsuppgifter under en kurs, återstår bara möjligheten till omexamination för studenten. Lärosätet bör i så fall beakta vad UKÄ skriver i avsnittet *Omprov* (s. 96–97).

Befrielse från obligatoriska utbildningsmoment

Enligt 12 kap. 2 § femte punkten HF får beslut av en högskola om avslag på en students begäran om befrielse från ett obligatoriskt utbildningsmoment överklagas till Överklagandenämnden för högskolan.

Bakgrunden till bestämmelsen finns i betänkandet *Samvetsklausul inom högskoleutbildningen* (SOU 1994:84). Av betänkandet framgår att lärosätena med hänvisning till studenters etiska och religiösa övertygelser i vissa fall kan medge studenterna befrielse från obligatoriska utbildningsmoment.⁸²

Överklagandenämnden har avgjort ett fåtal ärenden som gällt den här frågan. I samtliga fall har Överklagandenämnden avslagit överklagandena. I ett ärende avslog nämnden ett överklagande av en veterinärstudent som ville slippa att genomföra vissa obligatoriska övningsoperationer på djur.⁸³ I ett annat ärende avslogs ett överklagande från en student som med hänsyn till sin dyslexi ville slippa kravet att skriva examensuppsats.⁸⁴ I ett tredje ärende avslogs ett överklagande från en student som ville slippa de obligatoriska seminarierna på en kurs, för att i stället läsa utbildningen på distans från utlandet.⁸⁵

I ett fjärde ärende ansökte en student om att slippa en obligatorisk fjällvandring under hänvisning till vissa fysiska besvär. Högskolan ansåg inte att det rörde sig om en permanent eller kronisk skada och avslag ansökan. Överklagandenämnden avslag studentens överklagande, och hänvisade till att det inte handlade om en sådan situation som beskrevs i betänkandet. Det hade inte heller i övrigt framkommit någon omständighet som föranledde nämnden att medge studenten befrielse från utbildningsmomentet.⁸⁶

⁸² Se vidare ÖNH:s beslut 2003-08-15, reg.nr 42-300-03.

⁸³ ÖNH:s beslut 2003-08-15, reg.nr 42-300-03.

⁸⁴ ÖNH:s beslut 2003-11-14, reg.nr 42-334-03.

⁸⁵ ÖNH:s beslut 2015-12-11, reg.nr 242-1234-15.

⁸⁶ ÖNH:s beslut 2016-02-12, reg.nr 242-10-16.

I ett femte ärende prövade Överklagandenämnden om en student inom biomedicinprogrammet på grund av samvetsbetänkligheter skulle få slippa att genomföra ett obligatoriskt moment som innebar en laboration med försöksdjur. Överklagandenämnden konstaterade att en förutsättning för dispens från djurförsök är att motsvarande kunskaper kan inhämtas på annat sätt. Men det gick inte att få de aktuella färdigheterna på annat sätt, och momentet var kopplat till ett mål som angavs i kursplanen. Överklagandet avslogs.⁸⁷

UKÄ konstaterar att högskoleförordningen ger en student rätt att få frågan om befrielse från ett obligatoriskt utbildningsmoment prövad i högre instans. De fåtal ärenden som Överklagandenämnden har prövat gäller olika former av obligatoriska moment. Nämndens praxis visar att möjligheten till befrielse enligt 12 kap. 2 § femte punkten HF torde vara begränsad till mycket speciella fall.

Får en student återkalla en inlämnad tentamen?

En student har inte rätt att återkalla sin inlämnade tentamen och på så sätt undvika att betygssättas.

I den andra upplagan av den här vägledningen tog Högskoleverket upp frågan om en student, fram till dess att resultatet av tentamen hade offentliggjorts, hade rätt att återkalla sin tentamen med följden att han eller hon inte skulle kunna betygssättas vid det aktuella tillfället. Högskoleverket ansåg inte det. Enligt verket fanns svaret på dessa frågor i 6 kap. 18 § högskoleförordningen. Enligt den bestämmelsen ska betyg sättas på en genomgången kurs om inte högskolan föreskriver annat. Enligt verkets uppfattning innebär regeln en skyldighet för examinatoren att fatta ett betygsbeslut när en student har genomgått en kurs. Regeln ger inte studenten rätt att återkalla betygsärendet efter genomgången kurs och därmed undvika att betygssättas.

JO behandlade frågan om återkallelse av tentamen i ett beslut från 2011. Juridiska föreningen vid Örebro universitet hade i en anmälan till JO ifrågasatt att juridiska fakulteten vid Örebro universitet inte tillät att en student återkallade en inlämnad tentamen, medan juridiska institutionen vid Umeå universitet godtog en sådan återkallelse. Som ett led i beredningen av ärendet hade JO hämtat in upplysningar från samtliga statliga universitet. Elva av fjorton tillfrågade universitet var av den uppfattningen att en student inte har rätt att återkalla en inlämnad tentamen. Enligt JO:s mening var det inte acceptabelt att frågan var beroende av var studierna bedrevs. Att problem kunde uppstå talade mot

⁸⁷ ÖNH:s beslut 2018-03-16, reg.nr 242-123-18.

att det skulle vara tillåtet att återkalla en inlämnad tentamen, menade JO. Under alla förhållanden, dvs. oavsett om återkallelse ska tillåtas eller inte, borde frågan enligt JO:s uppfattning regleras i högskoleförordningen. Regeringen borde därför ta ställning i saken. JO uttalade inte någon kritik i ärendet mot Örebro universitet.⁸⁸

Regeringen tog ställning till JO:s synpunkter i budgetpropositionen för 2013 och uttalade bl.a. att en reglering av om det ska vara tillåtet att återkalla en inlämnad tentamen kan vara svår att införa för alla examinationsformer eller riskera att bli alltför detaljerad. Regeringen noterade också att de flesta av universiteten redan gjorde samma bedömning av frågan och utgick från att lärosätena genom olika former av samverkan kunde ta ansvar för att frågan hanteras på ett likartat sätt. Regeringen fann därför inte skäl att införa någon sådan reglering som JO hade föreslagit.⁸⁹

UKÄ konstaterar att regeringen i sin bedömning har pekat på svårigheterna med en nationell reglering av frågan. Samtidigt har regeringen tagit fasta på att de flesta universitet redan gör samma bedömning, dvs. att det inte är tillåtet att återkalla en inlämnad tentamen, och att det är lärosätenas ansvar att hantera frågan på ett likartat sätt.

Enligt UKÄ:s bedömning ger varken JO:s beslut eller regeringens ställningstagande någon grund för uppfattningen att den enskilde studenten har rätt att återkalla en inlämnad tentamen. UKÄ gör därför inte någon annan bedömning än vad Högskoleverket tidigare har gjort. UKÄ:s uppfattning är därför att en student inte har rätt att återkalla sin inlämnade tentamen och på så sätt undvika att betygssättas. I likhet med regeringen utgår UKÄ från att lärosätena ser till att frågan hanteras på ett likartat sätt.

Rättningstid

En stickprovsgranskning som UKÄ har gjort visar att lärosätena har regler för hur lång tid rättningen av tentamina får ta och att dessa regler i de flesta fall följer de uttalanden som Justitieombudsmannen har gjort.

Riktlinjer om rättningstider

Universitet och högskolor är myndigheter och har som sådana en serviceskyldighet gentemot enskilda, däribland studenterna. Som allmänna krav på handläggningen gäller att ett ärende ska handläggas så enkelt, snabbt och kostnadseffektivt som möjligt utan att rättssäkerheten eftersätts (9 § första stycket förvaltningslagen).

⁸⁸ JO:s beslut 2011-11-30, dnr 977-2010.

⁸⁹ Prop. 2012/13:1, utg.omr. 16, s. 93.

När examinationen har ägt rum ska den rättande läraren handlägga ärendet enligt förvaltningslagens krav. I det ingår att meddela betygsbeslutet inom rimlig tid.

Justitieombudsmannen (JO) har efter en anmälan mot ett universitet uttalat sig om handläggningstiden i ett enskilt fall.⁹⁰ Ärendet gällde en fempoängskurs. Det skriftliga provet genomfördes den 26 oktober och resultatet anslogs på en anslagstavla den 3 december samma år. Omprovet skulle äga rum den 18 december. Institutionen uppgav i svar till JO att institutionens norm för rättningstid var tre veckor. JO anförde bl.a. följande:

”Den aktuella kursen omfattar fem akademiska poäng, dvs. fem veckors heltidsstudier. Tiden mellan ordinarie tentamen och omtentamen var sju och en halv veckor. En rättningstid om fem och en halv veckor, medförande att de studerande informeras om resultatet endast två veckor före omtentamen, är enligt min uppfattning ej acceptabel. /.../. Av prefektens yttrande framgår att institutionens norm för rättningstid /.../ är tre veckor /.../. En ordning i enlighet med denna norm /.../ förefaller ändamålsenlig och synes innebära, att de studerandes berättigade krav på service tillgodoses. Jag utgår från att institutionen kommer att vidta nödvändiga åtgärder avseende examinationen för att i framtiden undvika sådana dröjsmål som förorsakar de studerande allvarliga olägenheter.”

UKÄ anser att utgångspunkten för lärosätenas riktlinjer om rättningstid bör vara vad JO har påpekat.

En stickprovsgranskning som gjordes inför den tredje upplagan av vägledningen visar att frågan om rättningstid brukar regleras i lärosätenas regler. Normalt anges att resultatet på prov eller betyg ska redovisas senast 3 veckor eller 15 arbetsdagar efter provtillfället. Även 18 arbetsdagar förekommer. I den andra upplagan av vägledningen förekom också 25 kalenderdagar. UKÄ anser att riktlinjerna följer JO:s uttalanden i den här delen.

I tredje upplagan redovisades däremot att ett lärosäte hade en regel som angav att examinationsresultat skulle meddelas inom 20 arbetsdagar efter examinationstillfället. Det innebar att en student i praktiken kunde få vänta i upp till 4 veckor på underrättelsen om betyget. UKÄ anser att detta framstår som något för lång tid.

JO:s kritik gällde också att studenterna informerades om resultatet bara 2 veckor före omtentamen. Granskningen inför den andra upplagan av vägledningen visade att lärosätena oftast angav den tiden till minst 10 arbetsdagar eller minst 2 veckor. Enligt UKÄ:s mening bör detta kunna accepteras om rättningstiden normalt inte överstiger 3 veckor.

⁹⁰ JO:s beslut 1991-07-18, dnr 3980-1990.

I ett tillsynsärende framkom att studenter som blivit godkända på ett examinationsmoment först hade fått besked om att de fått betyget Godkänd. Efter att lärarna gjort en "sambedömning" ändrades ett fåtal betyg till Väl godkänt. Universitetet förklarade detta agerande med att man ville förekomma kritik mot sena besked om examinationsresultatet. UKÄ hade inget att invända mot att universitetet ändrade några betyg till studenternas fördel. UKÄ var däremot kritiskt till att universitetet medvetet meddelade vad som måste betraktas som preliminära resultat, för att senare göra en noggrannare bedömning och ändra betygen. Förvaltningslagens krav på snabb handläggning ska uppfyllas genom att korrekta beslut fattas inom rimlig tid, ansåg UKÄ.⁹¹

Underrättelse till studenter vid förseningar

Om lärosätet bedömer att ett betygsbeslut kommer att bli väsentligt försenat, ska lärosätet underrätta studenten om förseningen och redovisa anledningen.

Ur studenternas synvinkel är det viktigt att rättningen av prov blir klar i tid, eftersom betygen kan vara en förutsättning för att få eller behålla studiemedel eller uppfylla behörighetskraven till nästa kurs. Det förekommer ändå att rättningen blir försenad. För sådana fall är en bestämmelse i förvaltningslagen tillämplig. Av 11 § FL framgår att om en myndighet bedömer att avgörandet i ett ärende som har inletts av en enskild part kommer att bli väsentligt försenat, ska myndigheten underrätta parten om detta. I en sådan underrättelse ska myndigheten redovisa anledningen till förseningen.

Om lärosätet bedömer att ett betygsbeslut kommer att bli väsentligt försenat, ska alltså lärosätet på eget initiativ underrätta studenten om förseningen och redovisa anledningen. Underrättelseskyldigheten enligt 11 § FL gäller dock bara om betyget bedöms bli "väsentligt försenat". Det är i första hand lärosätet som måste bedöma vad en väsentlig försening innebär. Enligt lagens förarbeten kan utgångspunkten för vad som är en väsentlig försening vara den normalt som myndigheten har angett för en viss ärendetyp. Myndigheten får även ta hänsyn till omständigheterna i det konkreta fallet. I viss mån bör bedömningen också kunna relateras till den betydelse som ett snabbt avgörande normalt kan förväntas ha för den enskilde, t.ex. om det har betydelse för den enskildes personliga eller ekonomiska ställning. En kortare tids försening innebär däremot normalt inte en skyldighet att lämna en underrättelse om förseningen.⁹²

Underrättelsen till studenten enligt 11 § FL ska innehålla en redovisning av anledningen till förseningen. Det innebär att lärosätet ska förklara

⁹¹ UKÄ:s beslut 2013-02-28, reg.nr 31-419-13.

⁹² Prop. 2016/17:180 s. 109-111 och 295-296.

varför betygssättningen inte kan förväntas bli avgjord inom den tid som studenten kan förvänta sig. Bestämmelsen i 11 § FL ställer inte upp något krav på utförlig information om lärosätets verksamhet eller de omständigheter som har lett till att ärendet har försenats. Syftet med bestämmelsen är främst att bidra till att enskilda slipper onödig irritation över förseningen och även ge behövlig information så att den enskilde kan planera sin tillvaro. Underrättelsen till studenten kan lämnas både skriftligen och muntligen.⁹³ Mejl till berörda studenter eller information på en lärplattform är exempel på hur en underrättelse kan lämnas.

UKÄ har hittills inte behandlat något tillsynsärende om underrättelseskyldigheten enligt 11 § FL, men frågan kan i framtiden komma upp i tillsynsverksamheten.

Slutligen vill UKÄ påpeka att ett lärosäte ibland kan behöva ge snabbare information om en försening än vad som följer av skyldigheten enligt 11 § FL. I likhet med andra förvaltningsmyndigheter har lärosätet en allmän serviceskyldighet enligt 6 § FL, som bland annat innebär att lärosätet ska lämna den enskilde sådan hjälp att han eller hon kan ta tillvara sina intressen. Med hänsyn till 6 § FL kan därför information om en försenad rättning behöva lämnas tidigare än vad som följer av 11 § FL. Det gäller fall där det med hänsyn till omständigheterna är särskilt viktigt med snabb information, t.ex. om förseningen påverkar studenternas möjligheter att få tillträde till en annan kurs.

Möjligheten att begära att betygsärendet avgörs

I sällsynta fall kan betygssättningen av olika skäl ta mycket lång tid, t.ex. vid bedömningen av examensarbeten. Förvaltningslagen innehåller en bestämmelse som ger studenter möjlighet att formellt begära att lärosätet avgör betygsärendet om ärendet inte har avgjorts inom sex månader. Av 12 § FL första stycket framgår att om ett ärende som har inletts av en enskild part inte har avgjorts i första instans senast inom sex månader, får parten skriftligen begära att myndigheten ska avgöra ärendet. Myndigheten ska inom fyra veckor från den dag när en sådan begäran kom in antingen avgöra ärendet eller i ett särskilt beslut avslå begäran. För betygsärenden innebär bestämmelsen att examinatorn inom fyra veckor från studentens begäran antingen ska besluta om betyget eller avslå begäran genom ett särskilt beslut. Om begäran avslås ska även en klagande motivering lämnas.⁹⁴

Andra stycket i 12 § FL innehåller en bestämmelse om överklagande av myndighetens beslut till den domstol eller förvaltningsmyndighet som är behörig att pröva ett överklagande i ärendet. Den här överprövningsmekanismen gäller inte i betygsärenden, eftersom själva betygsbeslutet

93 A.a. s. 296.

94 A.a. s. 112–128 och s 296–298.

inte får överklagas. Rätten att begära att ärendet avgörs gäller däremot oberoende av om myndighetens beslut får överklagas eller inte.⁹⁵

Av tredje stycket i samma paragraf framgår att en part, dvs. studenten, får begära att ärendet avgörs vid ett tillfälle under ärendets handläggning.

Dokumenteringen av betygsbeslutet

Ett betygsbeslut ska dokumenteras i en pappershandling eller som en elektronisk handling. Om ett betygsärende föredras för examinatorn ska föredragandens namn anges i betygsbeslutet. Om andra lärare hjälper till med rättningen av ett prov har de varit med vid den slutliga handläggningen av betygsärendet och även deras namn ska anges i betygsbeslutet.

Innehåll och form

I 31 § FL finns en bestämmelse om vad som ska dokumenteras i ett skriftligt beslut av en förvaltningsmyndighet. I bestämmelsen anges att för varje skriftligt beslut ska det finnas en handling som visar

- dagen för beslutet,
- vad beslutet innehåller,
- vem eller vilka som har fattat beslutet,
- vem eller vilka som har varit föredragande, och
- vem eller vilka som har medverkat vid den slutliga handläggningen utan att delta i avgörandet.

Det finns inga bestämmelser i högskoleförfattningarna om hur ett betygsbeslut ska dokumenteras. Bestämmelsen i 31 § FL är däremot tillämplig på ett betygsbeslut som fattas av examinatorn (jfr 1 kap. 4 a § HF). Samma krav på beslutshandlingen finns även i 21 § myndighetsförordningen, som också är tillämplig på examinatorns betygsbeslut (jfr 1 kap. 5 § HF).

Bestämmelserna i 31 § FL och 21 § myndighetsförordningen gäller för examinatorns betygsbeslut. Det innebär i första hand det betyg som sätts efter genomgången kurs, dvs kursbetyget, som avslutar betygsärendet. Om lärosätet har föreskrivit i kursplanen att betyg dessutom ska sättas på delkurser eller andra särskilda angivna moment eller prestationer under kursen får bestämmelserna även anses vara tillämpliga på de betygsbeslut som examinatorn fattar i dessa fall.

⁹⁵ Jfr a.a. s 298.

En beslutshandling kan inte alltid innehålla de uppgifter som räknas upp i 31 § FL. Om betygsbeslutet fattas av en examinator utan medverkan av en föredragande eller annan person (se nästa avsnitt), kan förstås beslutshandlingen inte innehålla sådana uppgifter.

Varken förvaltningslagen eller myndighetsförordningen ställer upp några särskilda krav på beslutets *form*. Bestämmelserna ger lärosätena möjlighet att välja om de vill dokumentera betygsbeslut i en pappershandling eller som en elektronisk handling. Kraven i 31 § FL och 21 § myndighetsförordningen gäller oavsett i vilken form som beslutet dokumenteras.⁹⁶

Bestämmelserna i 31 § FL och 21 § myndighetsförordningen behandlas också i avsnittet *Underlaget till betyget* (s. 79–80).

Ska övriga deltagande lärare anges i beslutet?

Det är möjligt att utse flera examinatorer som sätter betyg på olika studenter på en kurs (se s. 39). Varje examinator ansvarar då ensam för sina betygsbeslut. Det är samtidigt inte ovanligt att lärare som inte har utsetts till examinatorer på kursen deltar vid rättningen av t.ex. tentamenssvar. En lärare kan t.ex. rätta frågorna 1–3, en annan frågorna 4–5 och examinatorn resterande frågor.

Enligt 20 § myndighetsförordningen, som enligt 1 kap. 5 § första stycket högskoleförordningen ska tillämpas på universitet och högskolor, ska ärendena avgöras efter föredragning. I arbetsordningen eller i särskilda beslut får myndigheten bestämma att ärenden som avgörs av någon annan person än myndighetens chef inte behöver föredras. Om betygsärenden inte ska föredras måste alltså universitetet eller högskolan fatta beslut om det. I annat fall gäller bestämmelsen i myndighetsförordningen om att betygsärenden bara får avgöras efter föredragning.

En föredragning kan vara muntlig, men behöver inte vara det. Den kan också vara skriftlig. Det sistnämnda innebär att föredraganden lämnar över ett skriftligt beslutsförslag till beslutsfattaren, som går igenom handlingarna och sedan beslutar i ärendet.⁹⁷

Om ett betygsärende föredras ska den föredragande lärarens namn anges i betygsbeslutet. Om ärendet inte ska föredras måste myndigheten ta ställning till om någon eller några lärare har medverkat vid "den slutliga handläggningen utan att delta i avgörandet". Detta uttryck används även i 30 § andra stycket FL om rätten att få en avvikande mening antecknad. Det har påpekats att i det uttrycket ligger ett krav på att tjänstemannen ska medverka vid själva avgörandet och att denna medverkan ska vara i viss mån kvalificerad. Som exempel på åtgärder som inte uppfyller kravet

⁹⁶ Jfr a.a. s. 183–186 och SOU 2004:23 *Från verksförordning till myndighetsförordning* s. 286.

⁹⁷ Jfr SOU 2004:23 s. 285.

har nämnts den som skaffat in kompletterande utredning, kommunicerat material med en part, fört protokoll vid beslutssammanträdet eller bara skrivit ut beslutet.⁹⁸

En lärare som hjälper till med rättningen av ett prov kan i praktiken göra samma typ av bedömningar som en examinator gör. Normalt litar examinatoren på lärarens bedömningar och granskar inte själv studentens svar. Enligt UKÄ:s mening måste det innebära att läraren har varit med vid den slutliga handläggningen utan att delta i avgörandet. Detta ska därför anges i betygsbeslutet. UKÄ vill påpeka att ytterligare ett skäl för att göra detta är att det har betydelse för studenternas rättssäkerhet att det inte finns oklarheter om vilka lärare som har deltagit i bedömningen av studenterna.

Avvikande mening

I det här sammanhanget finns det anledning att kommentera 30 § andra stycket förvaltningslagen, som klargör att tjänstemän som medverkar i den slutliga handläggningen utan att delta i avgörandet alltid har rätt att få en avvikande mening antecknad. I förarbetena framhåller regeringen att det får förutsättas att reservationsrätten i dessa fall används med urskillning och återhållsamhet.⁹⁹ Det har påpekats att reservationsrätten i princip inte bör utnyttjas i andra fall än när det ligger i rättssäkerhetens intresse eller det annars finns särskilda skäl för det.¹⁰⁰ Med tanke på att lärare som deltar i rättningen av en tentamen normalt bara granskar en del av tentamen och att betygsbeslutet ska bestämmas av examinatoren utifrån en helhetsbedömning, bör det inte bli aktuellt att avvikande meningar anmäls av de lärare som har deltagit i rättningen.

Om examinationen utformas så att en lärare sköter hela granskningen och sedan föredrar ärendet för examinatoren (skriftligen eller muntligen), kan förutsättningar finnas för att markera en annan uppfattning än examinatoren.

Särskilt om handledare vid examensarbete

UKÄ vill också kommentera handledarens uppgift vid uppsatsskrivning och examensarbete. Uppgiften är normalt av sådan karaktär att det saknas skäl att betrakta handledarens insats som deltagande i den slutliga handläggningen av betygsärendet. Namnet på handledaren behöver i sådana fall inte anges i betygsbeslutet.

I vissa fall lämnar ändå handledaren efter kursens slut skriftligen en rekommendation på betyg inklusive motivering av betyget till examinatoren. Enligt UKÄ:s uppfattning ska handledaren då anses ha fungerat som föredragande i betygsärendet, och ska därför anges som sådan i betygsbeslutet.

⁹⁸ Jfr Hellners & Malmqvist (2010) s. 228.

⁹⁹ Prop. 2016/17:180 s. 182.

¹⁰⁰ Hellners & Malmqvist (2010) s. 227.

Underlaget till betyget

Som UKÄ redovisat i avsnittet *Innehåll och form* (s. 76–77) ska betygsbeslut dokumenteras enligt 31 § FL och 21 § myndighetsförordningen.

Till grund för betygsbeslutet ligger i regel olika former av prov, obligatoriska moment eller andra prestationer som studenterna ska genomföra under kursen. Frågan har rests i ett tillsynsärende om hur ett sådant underlag till betyget ska dokumenteras. Studentföreningen FREUD i Uppsala påpekade i en tillsynsanmälan att många kurser inom psykologprogrammet bestod av flera enskilda moment som ska genomföras med godkänt resultat för att få godkänt betyg på kursen. Enligt föreningen borde därför dessa moment registreras i studieregistret Ladok och lärosätets beslut om momenten borde dokumenteras enligt 21 § myndighetsförordningen. Rektor för Uppsala universitet ansåg däremot inte att det fanns något krav på dokumentation enligt 21 § myndighetsförordningen för varje enskilt moment under en kurs och inte heller att varje prestation under kursen måste dokumenteras i Ladok. Institutionen för psykologi framhöll för sin del att deras kurser var helheter och att det i slutet av en kurs görs en sammanvägd bedömning av de olika uppgifter som ligger till grund för betyget. Dessa uppgifter var inte betygsatta utan redovisades i webbplatsformen Studentportalen som "Klar" när studenten genomfört uppgiften. Institutionen påpekade att om alla uppgifter skulle poängsättas och kursen brytas upp i olika självständiga delar skulle kursen bli svår att utveckla. UKÄ tog inte ställning till de uppkomna frågorna, utan aviserade i stället att de skulle behandlas i arbetet med den fjärde upplagan av *Rättssäker examination*.¹⁰¹

UKÄ har mot denna bakgrund gett lärosätena möjlighet att lämna synpunkter på de frågor som väckts i det aktuella tillsynsärendet.

Många lärosäten har i sina svar beskrivit att det är vanligt att kurser rymmer flera olika examinerande moment. Det är även vanligt att dessa moment i sin tur rymmer flera andra moment, delar eller prestationer som studenter ska genomföra som led i examinationen.

Några lärosäten har problematiserat dokumenteringsfrågan och de intressen som står mot varandra. Ett exempel är Örebro universitet som uppger att antalet examinationer som föreskrivs i kursplaner har ökat på universitetet, bland annat som en effekt av en strävan efter tydlighet och rättssäkerhet, där varje examinerande moment bryts ut och föreskrivs separat i kursplanen. Enligt universitetet ger det upphov till en svår balansgång. Kursplaner med tydligt föreskrivna examinationer upplevs å ena sidan leda till en ökad rättssäkerhet och studenterna kan snabbare få resultat från genomförda examinationsmoment. Det riskerar samtidigt att skapa omfattande kursplaner som begränsar möjligheter till utveckling av kursen. Kursplaner med samlade examinationer upplevs å

¹⁰¹ UKÄ:s beslut 2018-12-19, reg.nr 31-445-17.

andra sidan skapa större möjligheter till pedagogisk och innehållsmässig utveckling, men risken ökar för oklarheter om kursens genomförande och examination, skriver universitetet.

Av de lärosäten som tar ställning i frågan ansluter sig de flesta till den bedömning som gjorts av Uppsala universitet i det aktuella tillsynsärendet. Bland dessa finns Mittuniversitetet, Stockholms universitet och Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Några av dem som bidragit till svaren, bland annat institutionen för system- och rymdteknik vid Luleå tekniska universitet, menar att om allt vore detaljstyrt genom Ladok skulle den pedagogiska utvecklingen och flexibiliteten begränsas. Liknande synpunkter framförs av bl.a. Göteborgs universitet och Blekinge tekniska högskola.

Kungl. Tekniska högskolan (KTH) uppger att det är mycket vanligt med kontinuerlig examination vid lärosätet. Resultatet av bedömningarna under kursen läggs in i lärplattformen Canvas under "omdömen", så att studenten kan se sitt resultat och vid behov klaga på felaktigheter. När ett helt provmoment är slutfört samlar examinatorn in bedömningsunderlaget och fattar ett beslut om betyget, som läggs in i Ladok. Enligt KTH görs alltså en klar skillnad vid lärosätet mellan preliminära bedömningar, som görs av olika inblandade lärare och assistenter under kursens gång, och betygssättningen, som görs av examinatorn med de preliminära bedömningarna som underlag när momentet är avklarat. KTH anser inte att det är rimligt att examinatorn ska gå in och fatta ett beredningsbeslut för varje bedömning som görs under en kurs. Inte heller kan Ladoks betygsregister hantera den flora av olika bedömningar som görs inom kurserna. Det finns alltså en rad praktiska skäl till att preliminära bedömningar som är underlag för senare betygssättning inte ska hanteras på samma sätt som examinatorns betygssättning, vare sig det gäller dokumentation eller beslut, menar KTH.

UKÄ konstaterar att frågan om dokumenteringen av betygsunderlaget är komplicerad. Den berör kravet på formell dokumentering av myndighetens beslut enligt 31 § FL och 21 § myndighetsförordningen. Den berör även kravet på registrering av uppgifter i Ladok enligt förordningen (1993:1153) om redovisning av studier m.m. vid universitet och högskolor. Frågan rymmer även en pedagogisk dimension av stor betydelse för lärosätena. Som Örebro universitet har påpekat står olika intressen mot varandra i frågan. Samtidigt finns även teknisk-administrativa aspekter när det gäller registreringen i Ladok. Inte minst har dokumenteringsfrågan betydelse för studiemedelssystemet. Med hänsyn till frågans komplexitet är de uppgifter som lärosätena har lämnat i enkätsvaren inte tillräckliga för att UKÄ ska kunna dra några bestämda slutsatser. Det är också svårt för UKÄ att i en allmän vägledning som *Rättssäker examination* göra de fördjupade analyser som krävs inom området. UKÄ avser därför att utreda dokumenteringsfrågan vidare i ett särskilt projekt.

Hur meddelas studenten betygsbeslutet?

Ett betygsbeslut kan meddelas studenten på olika sätt, t.ex. via e-post eller i annan elektronisk form.

Av 33 § förvaltningslagen framgår att en myndighet som meddelar ett beslut i ett ärende så snart som möjligt ska underrätta den som är part om det fullständiga innehållet i beslutet, om det inte är uppenbart obehövt. Det framgår också att myndigheten bestämmer hur underrättelsen ska ske. En underrättelse ska dock alltid vara skriftlig om en part begär det. Underrättelse får ske genom delgivning.

Beslut hos en annan myndighet än en domstol ska tillhandahållas så snart som möjligt. Detta framgår av 7 § förordningen (2003:234) om tiden för tillhandahållande av domar och beslut m.m. Av 9 och 10 §§ samma förordning framgår att handlingen bör skickas med post om inte något annat har begärts, men om det är lämpligt får handlingen skickas med telefax eller elektronisk post eller på något annat sätt tillhandahållas i elektronisk form. Om en handling inte skickas med post, telefax eller elektronisk post eller på annat sätt tillhandahålls i elektronisk form, bör mottagaren underrättas om var handlingen kan hämtas (11 §).

I den andra upplagan av vägledningen från 2008 redovisades hur lärosätena på olika sätt meddelade studenterna betygsbesluten. Listor som sattes upp på anslagstavlor i lärosätets lokaler förekom fortfarande, men det var vanligt att studenterna fick besked om betyget på elektronisk väg, dvs. via e-post eller genom att logga in på en sida på internet med hjälp av lösenord. Även muntliga eller skriftliga besked direkt till studenten förekom. En institution uppgav att man i en del ämnen meddelade studenten betyget genom att han eller hon fick en fil (text, ljud eller film) där betyget meddelades och motiverades. Av enkätsvaren inför den tredje upplagan av rapporten framgår att det numera är vanligt att studenter underrättas elektroniskt om betygsbeslutet i samband med registreringen av betyget i studieregistret Ladok. Samtliga dessa sätt att underrätta studenten om betygsbeslutet uppfyller enligt UKÄ:s mening författningskraven.

Motiveringen av betygsbeslutet

Om en tentamensgenomgång hålls bör det ske mer än två veckor före omtentamen.

Enligt 32 § första stycket förvaltningslagen ska ett beslut som kan antas påverka någons situation på ett inte obetydligt sätt innehålla

en klagörande motivering, om det inte är uppenbart obehövt. En sådan motivering ska innehålla uppgifter om vilka föreskrifter som har tillämpats och vilka omständigheter som har varit avgörande för myndighetens ställningstagande. Av 1 kap. 4 a § högskoleförordningen framgår dock att bestämmelsen i 32 § förvaltningslagen inte behöver tillämpas i ärenden om betygssättning inom utbildningen. Om en motivering har utelämnats ska dock en sådan om möjligt lämnas i efterhand, om någon enskild begär det och det behövs för att han eller hon ska kunna ta till vara sin rätt.

Examinatorn är alltså inte skyldig att motivera betygsbeslutet när det fattas. En motivering ska däremot om möjligt lämnas i efterhand, om studenten begär det och det behövs för att han eller hon ska kunna ta till vara sin rätt. En skrivningsgenomgång med examinatorn närvarande ger studenterna möjlighet att omgående få svar av beslutsfattaren. Även ett skriftligt lösningsförslag med möjlighet att kontakta examinatorn för kompletterande upplysningar är en tillfredsställande lösning.

I den första upplagan av rapporten framhöll Högskoleverket att formerna för hur studenterna ska få del av skälen i efterhand borde anges i riktlinjer för att undvika varierande praxis. Inför den andra upplagan av vägledningen granskade verket universitetens och högskolornas lokala regler för examination. Granskningen visade att det stora flertalet hade regler som angav att studenterna hade rätt att få betyget motiverat av examinatorn. Högskoleverket ansåg i rapporten att om en tentamensgenomgång hålls bör det ske mer än två veckor före omtentamen. UKÄ delar verkets uppfattning.

I det beslut av Justitieombudsmannen (JO) som redogjorts för på s. 73 uttalade JO att det förhållandet att tentamensgenomgången ägde rum sex dagar före omprovet och att datumet för genomgången kunde meddelas de studerande först när resultatet anslogs "är omständigheter, som förstärker intrycket av mindre god planering från institutionens och lärarnas sida". Av beslutet framgår också att den aktuella institutionens tidigare praxis varit att datum för skrivningsgenomgången meddelades vid skrivningstillfället. JO påpekade att en ordning enligt den praxisen "förefaller ändamålsenlig och synes innebära, att de studerandes berättigade krav på service tillgodoses."¹⁰²

När en skrivningsgenomgång ska hållas efter ett prov är det, mot bakgrund av JO:s uttalanden, lämpligt att datumet för genomgången framgår redan vid provtillfället. När datumet för skrivningsgenomgång samt omprov bestäms, bör givetvis JO:s uttalande beaktas om att intrycket av mindre god planering förstärktes av att genomgången ägde rum sex dagar före omprovet.

¹⁰² JO:s beslut 1991-07-18, dnr 3980-1990.

Ett exempel på lokala regler som följer ovanstående uttalanden finns i *Regler för utbildning och examination på grundnivå och avancerad nivå vid Stockholms universitet*:

”En genomgång av tentamen med examinator närvarande ger studenterna möjlighet till att få sina betyg motiverade. Varje salstentamenstillfälle bör vid kursens slut normalt följas av en genomgång där det kan vara lämpligt att ägna särskild uppmärksamhet åt att förklara förhållandet mellan förväntade studieresultat, betygskriterier, examinationsform och genomförd betygssättning. Datum för sådan genomgång ska anges senast vid examinationstillfället och bör hållas mer än tio arbetsdagar före omexamination.”

Registreringen av betyget

Om registreringen av ett betyg i Ladok sker först efter det att studenten har underrättats om betygsbeslutet, bör det ta högst en vecka att registrera betyget.

Studenternas studieresultat och betyg ska registreras i studieregistret Ladok. Lärosätena har ett ansvar för att uppgifterna i studieregistret är aktuella.¹⁰³

Inför den tredje upplagan av vägledningen ställde UKÄ frågor till lärosätena om registreringen av betyg. Av svaren framgick att det var vanligt att studenten underrättades om betygsbeslutet i samband med registreringen av betyget i Ladok. Underrättelsen om betyget och registreringen av betyget skedde alltså i praktiken samtidigt. Det förekom däremot att studenter i ett första skede underrättades om betygsbeslutet och att registreringen av betyget gjordes först därefter.¹⁰⁴

Från UKÄ:s tillsynsverksamhet finns ett exempel där studenter – efter att först ha väntat i tre veckor på besked om betyg – behövde vänta i ytterligare två veckor på registrering av betyget i Ladok.¹⁰⁵ Från Högskoleverkets tillsynsverksamhet finns exempel på ännu längre handläggningstider för registreringen.

Som allmänna krav på myndigheternas handläggning gäller att ett ärende ska handläggas så enkelt, snabbt och kostnadseffektivt som möjligt utan att rättssäkerheten eftersätts (9 § FL). Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är det viktigt att registreringen av betygen i Ladok sker så snart som möjligt efter att studenterna har underrättats om betyget. Sveriges förenade

¹⁰³ Se Högskoleverket (2004): *Högskoleverkets tillsyn. Viktigare beslut 2002–2003*. Rapport 2004:35 R s. 45.

¹⁰⁴ Se vidare tredje upplagan av *Rättssäker examination*.

¹⁰⁵ UKÄ:s beslut 2016-06-17, reg.nr 31-426-15.

studentkårer (SFS) framhöll inför den tredje upplagan att för många studenter är det viktigt att få betygen snabbt, särskilt med tanke på att möjligheten att uppvisa ett betyg kan vara en förutsättning för att få eller behålla studiemedel eller studentbostad, vilket i sin tur ofta är en förutsättning för att kunna fortsätta bedriva studier.

UKÄ konstaterar för sin del att registreringen är en administrativ åtgärd av enklare beskaffenhet som samtidigt är av stor betydelse för studenterna. Av lärosätenas svar inför den tredje upplagan framgick att de flesta vara överens om att registreringen bör kunna ske inom en vecka. UKÄ delar den bedömningen.

Mot den bakgrunden anser UKÄ att det bör ta högst en vecka (fem arbetsdagar) från underrättelsen om betyget till dess att betygen har registrerats i Ladok.

Åtgärder efter att betyget har meddelats

Förbudet mot att överklaga betygsbeslut

Av 12 kap. 4 § högskoleförordningen jämförd med 2 § samma kapitel framgår att ett betygsbeslut inte får överklagas. Rätten att överklaga beslut utifrån reglerna i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna torde inte kunna åberopas för att gå ifrån dessa regler.¹⁰⁶

Frågan om att införa en rätt att överklaga betygsbeslut väcktes dock i riksdagen 1999, vilket ledde till att Högskoleverket fick i uppdrag av regeringen att utreda frågan. Högskoleverket redovisade sin utredning i rapporten *20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet* (2001:27 R). Högskoleverkets uppfattning var att någon rätt att överklaga betygsbeslut inte borde införas. Skälen till ställningstagandena finns i Högskoleverkets rapport, kapitel 17. Regeringen har inte uttalat sig om verkets förslag, men någon möjlighet att överklaga betyg har inte införts. I stället har regeringen infört särskilda regler om rättelse och omprövning av betyg, se avsnittet *Högskoleförordningens regler* (nedan).

¹⁰⁶ Ett betygsbeslut kan däremot bli föremål för s.k. resning, som är ett extraordinärt rättsmedel. Se beslut av Kammarrätten i Stockholm 2010-12-13, mål nr 5224-10.

Rättelse och ändring av betygsbeslut

Från vilken tidpunkt krävs stöd för att ett betygsbeslut ska få ändras?

Ett betygsbeslut får alltid ändras innan det har meddelats studenten. Därefter krävs stöd för ändring av beslutet i högskoleförordningen, förvaltningslagen eller rättspraxis.

En myndighet kan alltid korrigera ett beslut innan det har meddelats, dvs. innan det har expedierats eller på annat sätt gjorts tillgängligt för utomstående.¹⁰⁷ När ett beslut ska anses ha meddelats får avgöras från fall till fall.¹⁰⁸ Frågan om hur betygsbeslut vanligen meddelas av ett lärosäte har behandlats på s. 81. Vanliga sätt att meddela studenter betygsbeslut är att listor med betyg sätts upp på anslagstavlor, att betyget görs tillgängligt för studenten på en sida på internet eller att studenten får besked via e-post. Sedan betygsbeslutet har meddelats studenten, måste stöd för ändring av beslutet hämtas i högskoleförordningen, förvaltningslagen eller rättspraxis.

Högskoleförordningens regler

Vid tiden för den första upplagan av den här vägledningen fanns inga regler om rättelse och omprövning av betygsbeslut i högskoleförordningen. I stället var de allmänna reglerna om rättelse och omprövning av beslut i den tidigare förvaltningslagen tillämpliga. Hur de här reglerna borde tillämpas för betygsbeslut diskuterades utförligt i den första upplagan.¹⁰⁹ Numera gäller däremot följande regler i 6 kap. högskoleförordningen:

”23 § Ett beslut enligt 36 § förvaltningslagen (2017:900) om rättelse av skrivfel och liknande i fråga om ett betyg ska fattas av en examinator.

Omprövning av betyg

24 § Finner en examinator att ett beslut om betyg är uppenbart oriktigt på grund av nya omständigheter eller av någon annan anledning, skall han eller hon ändra beslutet, om det kan ske snabbt och enkelt och om det inte innebär att betyget sänks.”

Både examinatorn och studenten kan ta initiativ till rättelse eller omprövning.

¹⁰⁷ Jfr prop. 2016/17:180, s. 225–226.

¹⁰⁸ Se t.ex. JO 2000/01 s. 434.

¹⁰⁹ Se avsnittet Ändringar av betygsbeslut i Högskoleverket (1998): *Rättssäker examination*. Rapport 1998:39 R.

Rättelse av skrivfel eller liknande

Om ett betygsbeslut innehåller en uppenbar felaktighet till följd av ett skrivfel, räknepfel eller något annat liknande förbiseende, får beslutet rättas av examinatorn både till fördel och till nackdel för studenten. Rättelser som är till nackdel för en student måste ske med stor försiktighet och bara när det är fråga om uppenbara felaktigheter. Innan en sådan rättelse görs bör studenten normalt få möjlighet att yttra sig.

Bestämmelsen i 6 kap. 23 § HF hänvisar till 36 § förvaltningslagen (FL):

”36 § Ett beslut som innehåller en uppenbar felaktighet till följd av myndighetens eller någon annans skrivfel, räknepfel eller något annat liknande förbiseende får rättas av den myndighet som har meddelat beslutet.”

Bestämmelsen i 36 § FL ska alltså tillämpas i sin helhet på betygsbeslut, förutom att det inte är möjligt för en högskola eller ett universitet att bestämma vilken befattningshavare inom lärosätet som har befogenhet att göra en rättelse av ett betygsbeslut. 6 kap. 23 § högskoleförordningen föreskriver i stället att en examinator ska göra det, vilket normalt betyder den examinator som har fattat betygsbeslutet. Om den examinatorn av något skäl är förhindrad att utföra rättelsen, får en annan lärare som har utsetts att vara examinator på kursen göra det. Bestämmelsen får användas både till fördel och till nackdel för studenten.

Bestämmelsen i 36 § FL är avsedd att ha samma innebörd som 1986 års förvaltningslag, och den praxis som avser tillämpningen av den bestämmelsen kan därför ge viss vägledning.¹¹⁰ JO har i ett beslut som gällde rättelser av betygsbeslut till nackdel för studenter uttalat följande:¹¹¹

”Den fråga som återstår är då om ändringsbesluten innebar en rättelse enligt [dåvarande, UKÄ:s anm.] 26 § förvaltningslagen. En sådan rättelse kan ju ske både till den enskildes fördel och nackdel om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda. Det krävs dock att det är fråga om ett ’förbiseendefel’. Med sådana fel avses fall då myndigheten har fattat ett riktigt beslut, men av misstag har återgett beslutet på ett felaktigt sätt, t.ex. med oriktiga ord eller siffror. Beslutet har med andra ord kommit att utsäga något annat än myndigheten har menat. Det är emellertid inte bara sådana fel som avses, utan även uppenbara personförväxlingar och liknande faller in under lagbestämmelsen (jfr t.ex. prop. 1971 s. 503 f. och Hellners & Malmqvist, a.a., s. 288 f.). Det får dock inte vara fråga om ’bedömningsfel’, dvs. sådana fel som beror på t.ex. bristfällig utredning, felaktig bedömning av fakta, oriktig rättstillämpning eller liknande. När det är fråga om en ändring till

¹¹⁰ Prop. 2016/17:180 s. 327–328.

¹¹¹ JO 2000/01 s. 434.

en parts nackdel, som i detta fall, måste bestämmelsen om rättelse användas med stor försiktighet och endast när det är fråga om klara fall (jfr Högskoleverket, a.a., s. 42).”

Ärendet hos JO gällde ändringar av betygen för fyra studenter från godkänd till underkänd. Bakgrunden var att en lärare som hade tillhandahållit underlaget för examinatorns bedömning, hade förväxlat studenternas inlämnade uppgifter. När han lämnade in ett nytt underlag ändrade examinatorn betygen för studenterna. JO resonerade kring frågan om det kunde röra sig om ett sådant förbiseendefel som kunde rättas med stöd av dåvarande 26 § FL. JO tog däremot inte slutlig ställning till frågan, utan nöjde sig med att konstatera att examinatorn inte kunde kritiseras för sin åtgärd att ändra betygen.

UKÄ vill mot denna bakgrund framhålla att rättelser av betygsbeslut med stöd av 36 § FL som är till nackdel för en student, måste ske med stor försiktighet och bara när det är fråga om uppenbara felaktigheter. Det ska handla om rena förbiseendefel. Några exempel på förbiseendefel som kan rättas med stöd av 36 § FL är följande. Skrivfel från lärosätets sida som innebär att studenten har fått ett annat betyg än avsett. Felsummeringar och andra felräkningar av lärosätet som har lett till att betyget blivit felaktigt. Även personförväxlingar som har lett till ett felaktigt betyg, t.ex. att en student fått en annan students betyg eller att en student fått betyg trots att studenten inte deltagit i provet, kan rättas med stöd av bestämmelsen. Handlar det inte om ”uppenbara” felaktigheter till följd av ett ”förbiseendefel”, kan betyget inte ändras enligt 36 § FL. Som framgår av JO:s uttalande får inte ”bedömningsfel” av examinatorn eller annan lärare rättas med stöd av 36 § FL. Bedömningsfel skulle i stället kunna ändras enligt 6 kap. 24 § HF och 37 § FL (se nedan).

Motsvarande bestämmelse om rättelse i den tidigare förvaltningslagen innehöll ett uttryckligt krav på att myndigheten skulle ge parten tillfälle att yttra sig innan rättelsen, om det inte var uppenbart obehövt. Den nuvarande bestämmelsen i 36 § FL innehåller inget sådant uttryckligt krav på kommunikation med parten innan myndigheten beslutar om rättelse. UKÄ anser ändå att innan ett lärosäte fattar beslut om rättelse, bör studenten normalt få möjlighet att yttra sig.

Skyldigheten att ändra ett uppenbart oriktigt betyg

Examinatorn är skyldig att ändra ett uppenbart oriktigt betyg om det kan ske snabbt och enkelt och utan att betyget sänks.

Före den 1 januari 2005 skulle en omprövning av uppenbart oriktiga betygsbeslut göras enligt dåvarande förvaltningslagen, vilket innebar vissa tolkningsproblem. Genom regeln i 6 kap. 24 § högskoleförordningen klargörs att

- det är examinatorn som ska göra omprövningen
- betygsbeslutet bara får ändras om det inte innebär att betyget sänks.

I övrigt innebär högskoleförordningens bestämmelse i allt väsentligt samma förutsättningar för omprövning som 38 § FL, dvs. att examinatorn är skyldig att ändra betygsbeslutet om det är uppenbart oriktigt på grund av nya omständigheter eller av någon annan anledning. Det ska också kunna ske snabbt och enkelt.

Det finns inga förarbetsuttalanden till 6 kap. 24 § HF. I stället bör förarbetena till förvaltningslagen användas som vägledning vid bedömningen. I specialmotiveringen till 38 § FL framhåller regeringen följande:¹¹²

”Av paragrafen följer att en myndighet ska ändra ett beslut som den har meddelat som första instans om den anser att beslutet är uppenbart felaktigt i något väsentligt hänseende på grund av att det har tillkommit nya omständigheter eller av någon annan anledning och beslutet kan ändras snabbt och enkelt och utan att det blir till nackdel för någon enskild part. Den bakomliggande orsaken till att beslutet har blivit uppenbart felaktigt saknar betydelse för tillämpningen av bestämmelsen. Det kan i ett enskilt fall vara tillkommande omständigheter som påverkar ställningstagandet men det kan också finnas anledning av andra skäl att ändra ett beslut, t.ex. felaktigheter av saklig eller processuell natur. Med uttrycket uppenbart felaktigt markeras att det ska vara fråga om ett fel som är enkelt för myndigheten att konstatera. Det innebär t.ex. att kravet sällan torde vara uppfyllt om det krävs omfattande kompletterande utredningsåtgärder för att klarlägga om sakförhållandena som beslutet grundar sig på är felaktiga. Kravet att felaktigheten ska avse ett väsentligt hänseende innebär bl.a. att ändring av felaktigheter som rör förhållanden som i praktiken saknar betydelse för utgången i ärendet eller som av andra skäl kan bedömas som mindre väsentliga i många fall kan underlåtas även om de är enkla att konstatera.

En förutsättning för att myndigheten ska vara skyldig att ändra ett uppenbart felaktigt beslut är att det kan ske snabbt och enkelt och utan att det blir till nackdel för någon enskild part. Det innebär bl.a. att en myndighet aldrig är skyldig att ändra ett beslut som är gynnande för någon enskild om ändringen skulle vara till nackdel för den enskilde. Myndigheten kan däremot ha en befogenhet enligt 37 § att ändra beslutet i en för den enskilde negativ riktning.”

Ett exempel på när omprövning kan göras enligt bestämmelsen i 6 kap. 24 § HF är om en student vid en skriftlig tentamen skrivit en del av sitt svar på fråga 2 på utrymmet för fråga 1 och detta inte har uppmärksamrats tidigare.

¹¹² Prop. 2016/17:180 s. 330.

Möjligheten att ändra betygsbeslut i andra fall

Det är möjligt att ändra ett betygsbeslut när en student har fuskat på ett prov. Det finns också ett visst utrymme för att ändra ett betyg till fördel för en student, dvs. genom en höjning av ett betyg. Stor försiktighet bör ändå iakttas vid ändring av betyg. För att examinationen ska kunna anses vara rättssäker är det av avgörande betydelse att examinatorerna bedömer lika fall lika.

En formell befogenhet i 37 § FL

Bestämmelsen i 6 kap. 24 § HF, liksom motsvarande bestämmelse i 38 § FL, handlar om fall när ett lärosäte *ska* ändra ett betygsbeslut. Förvaltningslagen innehåller även en bestämmelse om fall när myndigheter *får*, dvs. har befogenhet att, ändra beslut som den anser är felaktigt. Av 37 § FL framgår följande under rubriken *När en myndighet får ändra ett beslut*:

”En myndighet får ändra ett beslut som den har meddelat som första instans om den anser att beslutet är felaktigt på grund av att det har tillkommit nya omständigheter eller av någon annan anledning.

Ett beslut som till sin karaktär är gynnande för någon enskild part får dock ändras till den enskildes nackdel bara om

1. det framgår av beslutet eller de föreskrifter som det har grundats på att beslutet under vissa förutsättningar får återkallas,
2. tvingande säkerhetsskäl kräver att beslutet ändras omedelbart, eller
3. felaktigheten beror på att parten har lämnat oriktiga eller vilseledande uppgifter.”

Fuskfall

Någon motsvarande bestämmelse till 37 § FL fanns inte i den tidigare förvaltningslagen. Ändring av myndigheters beslut i de fall som anges i paragrafen kunde dock ske med stöd av praxis. Möjligheten att enligt praxis ändra ett gynnande beslut till nackdel för den enskilde när han eller hon lämnat vilseledande uppgifter var avgörande för möjligheten att ändra ett godkänt betyg till underkänt när en student hade fuskat på ett prov.¹¹³

Numera ger bestämmelsen i 37 § andra stycket 3 FL ett uttryckligt lagstöd för att ändra godkänt betyg till underkänt betyg vid fusk på prov.

Möjligheten att höja betyg med stöd av 37 § FL

Bestämmelsen i 37 § första stycket FL ger även examinatorn en formell *möjlighet* att ändra ett betygsbeslut till fördel för studenten, dvs. höja

¹¹³ Se vidare tredje upplagan av *Rättssäker examination* s. 72–73.

betyget, utöver den skyldighet som finns att ändra uppenbart oriktiga betyg enligt 6 kap. 24 § HF.

En höjning av betyget med stöd av 37 § första stycket FL kräver inte – till skillnad från 6 kap. 24 § HF – att betyget är uppenbart oriktigt och att ändringen kan ske snabbt och enkelt. Med stöd av 37 § FL kan alltså examinatorn formellt höja betyg även om betyget inte är uppenbart oriktigt och ändringen inte kan ske snabbt och enkelt.

Vid utarbetandet av andra upplagan av vägledningen frågade Höskoleverket ett antal institutioner om de ansåg att det var möjligt att ändra ett betyg utöver de förutsättningar som anges i 6 kap. 24 § HF. Enligt UKÄ:s uppfattning har vissa av svaren fortfarande relevans för frågan om höjning av betyg. Juridiska institutionen vid Stockholms universitet redovisade sin inställning på följande sätt:

”Enligt institutionens riktlinjer anses en examinator ha möjlighet att ompröva betygsbeslutet utöver vad som framgår av 6 kapitlet högskoleförordningen, dvs. vad som i praktiken utgör en omrättning av tentamen. Denna befogenhet måste dock utövas med stor restriktivitet – betygssättning får absolut inte uppfattas som en förhandlingsfråga – och utgångspunkten måste vara att det ursprungliga betygsbeslutet har fattats med tillbörlig omsorg.”

Juridiska institutionen vid Uppsala universitet framförde att gällande regler och förvaltningsrättsliga principer tillämpas av institutionen. Institutionen gav ett något utförligare svar inför utarbetandet av den första upplagan av vägledningen och framhöll då följande:

”Beslut om betyg får enligt institutionens mening omprövas på det sätt som gäller för gynnande förvaltningsbeslut. Efter omprövning kan betyg således i normalfallet höjas men ej sänkas. Eftersom saklighetskravet i 1:9 regeringsformen gäller för verksamhet vid statliga universitet bör det dessutom vara en skyldighet att ompröva betyg om misstankar om osaklighet i betygssättningen uppkommer. Det förhållande att betygssättning inte är överklagbar torde förstärka denna skyldighet.”

I tidigare upplagor av *Rättssäker examination* har både Höskoleverket och UKÄ uttalat att stor försiktighet bör iakttas vid ändring av betyg. UKÄ anser att det synsättet fortfarande bör gälla vid tillämpningen av 37 § FL. För att examinationen ska vara rättssäker är det av avgörande betydelse att examinatorerna bedömer lika fall lika. I första hand bör detta krav tillgodoses genom att en så noggrann granskning som möjligt görs av underlaget innan betygen meddelas.

Svaren från de flesta av institutionerna som lämnades inför andra upplagan av vägledningen visade samtidigt att betyg inte ändrades annat än i uppenbara fall. Även om stor försiktighet bör iakttas vid ändring av

betyg, framstår detta enligt UKÄ:s uppfattning som en något för restriktiv tillämpning. Att betyg inte får överklagas talar för att examinatorerna bör vara öppna för att det kan finnas skäl att höja betyg även i fall som inte är uppenbara. Bestämmelsen i 37 § första stycket FL ger numera examinatorer uttryckligt stöd i lag för sådana ändringar.

Kan betyget godkänd ändras till underkänd på studentens begäran?

Betyget godkänd kan inte ändras till underkänd på studentens begäran.

Vid utarbetandet av den första upplagan av den här vägledningen frågade Högskoleverket ett antal institutioner om betyget godkänd kan ändras till underkänd på studentens begäran. Ingen av institutionerna uppgav att det var möjligt. Juridiska institutionen vid Uppsala universitet framförde följande:

”Frågan får avgöras utifrån allmänna förvaltningsrättsliga regler och principer. Gynnande förvaltningsbeslut vinner vad som kallas negativ rättskraft och kan därigenom normalt inte ändras av beslutsmyndigheten – i vart fall inte i missgynnande riktning. Frågan huruvida en ändring görs i missgynnande riktning torde böra göras efter en objektiv måttstock och således inte utgå från en enskild students önskemål i ett visst fall. Allmänt sett bör utfärdande av ett godkänt betyg anses vara ett gynnande beslut och utfärdande av ett underkänt betyg ett missgynnande beslut. Av detta följer således att en begäran om att få ett godkänt betyg ändrat till ett underkänt sådant inte bör bifallas.”

UKÄ instämmer i bedömningen att betyget godkänd inte kan ändras till underkänd på studentens begäran.

Begränsningar i rätten att begära ändring av ett betygsbeslut

Det bör inte förekomma regler eller praxis som innebär att en student som har hämtat ut sitt prov med automatik förlorar sin rätt att begära omprövning. Det är inte heller tillåtet att ställa upp tidsgränser för när studenterna senast måste begära omprövning.

Vid utarbetandet av andra upplagan av vägledningen frågade Högskoleverket institutionerna och lärosätena om de ansåg att en student saknar rätt att få ett betyg omprövat om studenten har hämtat ut skrivningen eller om viss, angiven tid har förflutit sedan betyget meddelades. Svaren visade på en varierande praxis. Det var relativt vanligt att man ansåg att

rätten att begära omprövning förfallit om studenten hade hämtat ut sin tentamen. Bara ett mindre antal svar menade att rätten har gått förlorad efter en viss, angiven tid.

Uthämtat prov

Skriftliga provsvar får återlämnas till studenten efter betygssättning om betyget har registrerats i studieregister. Provsvar som inte har återlämnats får gallras två år efter betygssättningen. Om en student begär omprövning av betyg bör provsvaret bevaras i två år efter det att prövningen har slutbehandlats. Detta framgår av Riksarkivets föreskrifter och allmänna råd (RA-MS 2017:39) om återlämnande och gallring hos universitet och högskolor.

Lärosätena har alltså rätt att återlämna en skriftlig tentamen till studenten utan att behålla en egen kopia för arkivering. Inför andra upplagan av vägledningen framförde de lärosäten som ansåg att rätten att begära omprövning förfaller om studenten hämtar ut sin tentamen, att skälet är risken för fusk genom att studenten i efterhand lägger till poäng eller textstycken för att få ett högre betyg.

Möjligheten att begära rättelse eller omprövning är viktig för studenternas rättssäkerhet. Därför bör det inte förekomma regler eller praxis som innebär att en student som har hämtat ut sitt provsvar med automatik förlorar sin rätt att begära omprövning. Men det är uppenbart att fusk inte kan uteslutas om provsvaret har lämnats tillbaka till studenten. Om fusk har förekommit eller inte bör dock avgöras från fall till fall. En student som t.ex. vill studera sin skriftliga tentamen för att begära omprövning bör kunna få en kopia av tentamen. Detta är också en lösning som framhölls i flera av svaren inför andra upplagan av vägledningen och som även följer av Riksarkivets föreskrifter.

Det är viktigt att ett lärosäte har fungerande rutiner för uthämtade prov, så att det inte uppkommer frågetecken i samband med omprövningen. Det visar ett tillsynsärende hos UKÄ. En student hade hämtat ut sin tentamen utan att lärosätet behållit en kopia. Studenten begärde därefter omprövning av betygsbeslutet, men examinatorn kände inte igen svaren från den tidigare rättningen och ändrade inte betyget. UKÄ uttalade bl.a. att det var angeläget att lärosätena vidtar åtgärder för att se till att dessa frågetecken inte uppkommer.¹¹⁴

Tidsgräns

Vid utarbetandet av den första upplagan av vägledningen uppgav vissa lärosäten och institutioner att lärosätenas riktlinjer angav att en begäran om omprövning av betygsbeslutet skulle ha framställts inom en viss angiven tid. Högskoleverket uttalade att det inte finns något författningsstöd för en sådan tidsbegränsning och att tidsbegränsningar

¹¹⁴ UKÄ:s beslut 2016-11-08, reg.nr 31-340-15.

därför inte får förekomma. Trots det förekom sådana tidsgränser fortfarande vid utarbetandet av andra upplagan.

För att ytterligare understryka det otillåtna i att ställa upp tidsgränser för när studenterna senast måste begära omprövning, hänvisades i den andra upplagan av vägledningen till förarbetena till 1971 års förvaltningslag.¹¹⁵ Där redovisades att det i ett remissvar hade efterlysts en tidsspärr för rättelsemöjligheten, men departementschefen ansåg att det inte behövdes. När frågan om en tidsgräns för möjligheten att rätta förvaltningsbeslut har avvisats när det gäller förvaltningslagen, får universitet och högskolor inte ställa upp egna regler med den innebörden, framförde Högskoleverket.

Även JO har tagit upp frågan om tidsgränser. Enligt undervisningsplanen för kursen rättshistoria vid juridiska institutionen på Stockholms universitet kunde en student begära omrättning av sin tentamen inom en viss tidsfrist. Omrättning innebar att examinatoren gjorde en ny materiell bedömning av tentamen. Efter tidsfristens utgång kunde studenten begära omprövning som enligt informationen i undervisningsplanen bara gjordes på formella grunder. I en anmälan till JO uppgav en student att universitetet begränsade studenternas rätt till omprövning till att i princip gälla rättelse. JO konstaterade att det inte finns stöd för att ställa upp krav på att en begäran om omprövning ska framställas inom en viss tidsfrist och att texten i undervisningsplanen gav intryck av att begreppet omprövning bara används för situationer som gäller rättelse. I beslutet uttalade JO att det finns en risk för att den missvisande informationen kan ha lett till att studenter har avstått från att begära en materiell omprövning efter tidsfristens utgång. Universitetet kunde inte undgå kritik för att undervisningsplanen hade innehållit felaktigheter.¹¹⁶

De här utgångspunkterna får fortfarande anses gälla vid tillämpningen av 2017 års förvaltningslag. Det är alltså inte tillåtet att ställa upp tidsgränser för när studenterna senast måste begära omprövning. Men det blir förstås svårare att göra en omprövning ju längre tiden går. Det kan därför finnas anledning att påpeka för studenterna att de inte bör vänta för länge med att ge in en begäran om omprövning. Samtidigt bör det dock påpekas att det inte innebär att rätten att senare komma in med en sådan begäran på något sätt begränsas.

Komplettering för godkänt betyg

Inför andra upplagan av vägledningen ställde Högskoleverket frågor till lärosätena och institutionerna om möjligheterna till komplettering för betyget godkänd. Frågorna gällde följande situation. Studenten har genomgått en kurs och ska därför få ett betyg fastställt enligt 6 kap. 18 § högskoleförordningen. Examinatören bedömer att studenten ligger under,

¹¹⁵ Prop. 1971:30 s. 506.

¹¹⁶ JO:s beslut 2017-01-10, dnr 7014-2015.

men nära gränsen för betyget godkänd (eller motsvarande). Studenten erbjuds att utföra en komplettering i stället för en omtentamen. De flesta lärosäten och institutioner svarade att det förekom att studenter erbjuds att utföra kompletterande uppgifter. Relativt många framhöll däremot att det inte är vanligt. En institution uppgav dock att det förekom i stor utsträckning och påpekade att komplettering ingår i betyget Fx i den sjugradiga betygsskalan inom ECTS. Av svaren framgick att följande varianter förekom. Vid skriftlig tentamen får studenterna skriva en "resttentamen" i stället för en omtentamen. Även muntliga kompletteringar förekommer. Uppgifter i en hemtentamen kan få göras om. Få lärosäten hade däremot beslutat om regler som klargör förutsättningarna för utformningen av kompletteringsuppgifterna. Det var i stället examinatorn som fick bestämma om kompletteringen skulle medges och hur den skulle utformas.

Hur bör möjligheten för studenterna att komplettera hanteras på ett formellt korrekt sätt?

Examinatorn får bestämma att en student som inte har godkänts på en kurs får utföra kompletterande uppgifter om det finns stöd för det i högskolans regler. Sådana regler bör klargöra inom vilken tid kompletteringen ska utföras och på vilket sätt kompletteringen får utföras.

Som framgår av avsnittet *Betygssystem* (s. 32) ska betyg sättas på en genomgången kurs om inte högskolan föreskriver något annat. Högskolan får föreskriva vilket betygssystem som ska användas. Ett sådant betygssystem kan vara den sjugradiga betygsskalan inom ECTS, som har två grader för underkänt betyg, F och Fx, där den senare graden betyder "underkänd, något mer arbete krävs".¹¹⁷

Om en student har genomgått en kurs och därmed kursens samtliga examinationsmoment, ska examinatorn besluta om betyget underkänd eller motsvarande om studenten inte har tillräckliga kunskaper och färdigheter. Det normala förfarandet inom högskolan är att studenten sedan deltar i ett omprov på hela kursen för att få ett godkänt betyg. Ingenting hindrar dock enligt UKÄ:s mening att lärosätet bestämmer att studenter som ligger nära gränsen för godkänt betyg får utföra kompletterande uppgifter i stället för ett omprov. Det är naturligt att det är examinatorn som, med sina kunskaper om studentens kunskapsbrister, ska bestämma vilka uppgifter studenten ska utföra. Examinatorn får däremot inte göra detta utan stöd i högskolans regler. I sådana regler bör bland annat klargöras inom vilken tid kompletteringen ska utföras och på vilket eller vilka sätt kompletteringen får utföras.

¹¹⁷ Se Ds 2004:2 *Högre utbildning i utveckling. Bolognaprocessen i svensk belysning* s. 112.

Förnyat prov för högre betyg ("plussning")

Det är tillåtet för universitet och högskolor att ge studenter som godkänts på en kurs möjlighet att genomgå examinationen på nytt för ett högre betyg.

I rapporten *Tentamen: "plussning" och begränsning av antalet tillfällen* (2000:10 R) konstaterade Högskoleverket att det före den 1 juli 1993 fanns en regel i högskoleförordningen om att den som hade godkänts i ett prov inte fick genomgå förnyat prov för högre betyg (s.k. plussning). Eftersom det inte fanns någon motsvarande regel i den gällande högskoleförordningen, gjorde Högskoleverket tolkningen att det var tillåtet för universitet och högskolor att medge studenterna den möjligheten. Högskoleverket ansåg däremot att det inte borde vara tillåtet, och föreslog därför att regeln om förbud mot "plussning" skulle återinföras i högskoleförordningen. Regeringen har dock inte infört någon sådan regel, och därför får varje lärosäte bestämma vilken ordning som ska gälla.

Omprov

UKÄ, och dessförinnan Högskoleverket, har uttalat följande när det gäller omprov:¹¹⁸

- Datum för omprov bör normalt meddelas senast vid det ordinarie provtillfället.
- Tiden mellan meddelandet av tentamensresultatet och omprovet måste vara minst tio arbetsdagar eller minst två veckor, under förutsättning att rättningstiden normalt inte överstiger tre veckor.
- Det framstår som alltför lång tid att ett omprov hålls två månader efter tentamensresultatets meddelande.
- Det bör anges i riktlinjer vilka möjligheter studenterna har att delta i omprov när kurslitteraturen har ändrats och när en kurs har upphört. Studenterna bör garanteras minst tre prov under en tid av minst ett år, respektive tre omprov under en tid av minst ett år efter det att förändringen har skett.
- Uppsamlingsprov bör normalt hållas inför höstterminsstarten.

Om en kurs förändras eller upphör måste ett lärosäte ta ställning till om det behövs övergångsbestämmelser i kursplanen (se kapitlet *Examinationsformer*, s. 31). När sådana övergångsbestämmelser utformas bör lärosätena beakta de redovisade uttalandena om vilka garantier studenterna bör få när det gäller omprov.

¹¹⁸ Se tidigare upplagor av *Rättssäker examination*.

I enkätsvaren inför den tredje upplagan av vägledningen framhöll några lärosäten att de redovisade tidsgränserna för omprov ibland kan skapa problem. Exempelvis pekade Umeå universitet på behovet av undantag från de angivna tidsgränserna i vissa speciella fall. Det kan handla om examinationer av praktiska moment, där exempelvis hela eller delar av en vårdavdelning stängs av för att inrätta stationer med olika uppgifter med bedömare samt frivilliga deltagare och patienter på varje station. För den examinationsformen saknas många gånger praktiska förutsättningar att erbjuda omprov inom de angivna tidsramarna, eftersom examinationen förutsätter medverkan av tredje part i form av landsting och frivilliga deltagare. Om stora pedagogiska och kvalitetsmässiga fördelar kan nås genom en viss examinationsform, behöver det finnas möjlighet att besluta om undantag från skyldigheten att erbjuda omprov inom de angivna tidsramarna i de fall där omprov medför orimliga ekonomiska kostnader. Omprov skulle i sådana fall i stället erbjudas vid nästa tillfälle som kursen ges, ansåg universitetet.

UKÄ konstaterar att de ovan redovisade uttalandena när det gäller omprov framför allt avser traditionell salstentamen och liknande examinationsformer. De angivna tidsgränserna för omprov kan inte utan vidare tillämpas på mer speciella examinationsformer eller på examination vid praktikmoment eller annan verksamhetsförlagd utbildning. I dessa fall bör det vara möjligt att göra undantag från de angivna tidsgränserna om det annars skulle leda till orimliga ekonomiska kostnader eller stora praktiska svårigheter för lärosätet eller en tredje part. Om ett lärosäte beslutar om andra tidsgränser för dessa examinationsformer bör lärosätet tydliggöra för studenterna vilka förutsättningar som i så fall gäller för omprov.

Byte av examinator

En student har rätt att få en annan examinator utsedd efter två underkända prov, om inte särskilda skäl talar mot det. Ett särskilt skäl som talar mot ett byte kan vara att det inte finns någon annan lämplig examinator.

I den första upplagan av vägledningen föreslog Högskoleverket att en regel som anger förutsättningarna för byte av examinator borde införas i högskoleförordningen. En sådan regel infördes senare av regeringen och har följande lydelse (6 kap. 22 § HF):

”En student, som utan godkänt resultat har genomgått två prov för en kurs eller en del av en kurs, har rätt att få en annan examinator utsedd, om inte särskilda skäl talar mot det.”

Frågan om byte av examinator undersöktes av Högskoleverket inför andra upplagan av rapporten. Bara något enstaka lärosäte uppgav att det hade förekommit att en student inte fått byta examinator. Skälet var att det inte

fanns någon annan lärare inom ämnesområdet som kunde fungera som examinator. Detta var också det enda skäl till att neka en student att byta examinator som hade förts fram av övriga lärosäten som kommenterade frågan.

Frågan om byte av examinator har behandlats i ett tillsynsärende hos UKÄ. I ärendet begärde en veterinärstudent, som flera gånger underkänts på ett praktiskt prov på häst, att en utomstående examinator skulle examinera honom på en annan ort. SLU gick inte med på denna begäran. I sitt yttrande till UKÄ redovisade SLU svårigheter med att finna en examinator som inte var knuten till lärosätet på ett eller annat sätt. Examinationen behövde genomföras av en veterinär med särskild examinationskompetens och det gick inte att använda vilken hästkunnig veterinär som helst. SLU gjorde också bedömningen att det inte var rimligt att anlita en person från utlandet för att examinera studenten på provet. UKÄ konstaterade i sitt beslut att ett särskilt skäl som talar mot ett byte av examinator kan vara att det inte finns någon annan lämplig examinator att tillgå. Ämbetet konstaterade vidare att bestämmelsen i 6 kap. 22 § HF inte ger studenten någon rätt att få byta ort för examinationen. Det hade inte framkommit skäl för UKÄ att ifrågasätta de uppgifter som SLU lämnat i ärendet om svårigheterna att hitta andra examinatore till studenten för detta prov. UKÄ fann därför inte skäl att kritisera SLU i frågan om byte av examinator.¹¹⁹

Ett lärosäte har möjlighet att begränsa det antal praktiktillfällen som en student har rätt att genomgå till två tillfällen (se s. 35–36). Om ett lärosäte har beslutat om en sådan begränsning och studenten har blivit underkänd på dessa två praktiktillfällen, finns inte förutsättningar för studenten att därefter få en annan examinator utsedd enligt bestämmelsen i 6 kap. 22 § högskoleförordningen. Bestämmelsen om byte av examinator kan inte användas av studenten för att i en sådan situation utverka ett tredje praktiktillfälle. Som redovisats i den här vägledningen innebär samtidigt en begränsning av möjligheterna att genomgå praktik långtgående konsekvenser för studenterna, och kan fungera som ett avskiljande från utbildningen. UKÄ anser att ett lärosäte i dessa fall bör vara öppet för möjligheten att bevilja byte av examinator redan efter ett underkänt praktiktillfälle, om studenten begär det.

Lärosätets beslut om byte av examinator bör dokumenteras i en handling (jfr avsnittet *Vem utser examinator*, s. 38).

Bestämmelsen i 6 kap. 22 § HF ger bara rätt till byte av examinator, dvs. den lärare som lärosätet har utsett till att fatta beslut om betyget. Däremot ger bestämmelsen inte någon rätt till byte av andra lärare som deltar i examinationsprocessen, t.ex. de som i praktiken rättar olika provfrågor eller genomför ett kliniskt prov. Det finns dock inget som hindrar att lärosätet i sina egna regler ger studenterna rätt till byte av andra lärare som deltar i examinationsprocessen.

¹¹⁹ UKÄ:s beslut 2015-08-24, reg.nr 31-516-14.

När blir prov och provsvar allmänna handlingar?

Frågor om utlämnande av allmänna handlingar kan avgöras slutligt i domstol. UKÄ:s bedömningar i detta avsnitt kan fungera som stöd för lärosätenas ställningstaganden när någon begär att få ta del av prov eller provsvar.

Tryckfrihetsförordningens regler ger svenska medborgare rätt att ta del av allmänna handlingar. När examinationen sker i form av skriftliga frågor som ska besvaras skriftligen av studenterna, uppkommer två frågor:

- När blir frågeformuläret (provet) en allmän handling?
- När blir studenternas svar allmänna handlingar?

Bedömningarna i det här avsnittet kan tjäna som stöd för lärosätenas ställningstaganden när någon begär att få ta del av aktuellt material. UKÄ vill påminna om att frågor om utlämnade av allmänna handlingar kan komma att avgöras slutligt i domstol, eftersom ett beslut om avslag på en begäran om att få ut en allmän handling kan överklagas till kammarrätten och i sista hand till Högsta förvaltningsdomstolen.

Frågorna kommer att diskuteras utifrån två typer av prov: skriftlig salsskrivning och datorbaserad tentamen. Det finns olika varianter på den sistnämnda provformen, men här avses att frågorna görs tillgängliga för studenterna via internet och att studenterna redovisar sina svar via internet eller via e-post.

Tillämpliga regler

Enligt 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen (TF) har var och en rätt att ta del av allmänna handlingar. Med handling avses enligt 2 kap. 3 § TF en framställning i skrift eller bild samt en upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas bara med tekniska hjälpmedel.

En handling är enligt 2 kap. 4 § TF allmän om den förvaras hos en myndighet och enligt 9 och 10 §§ är att anse som inkommen till eller upprättad hos en myndighet. Enligt 9 § första stycket anses en handling ha kommit in till en myndighet när den har anlänt till myndigheten eller kommit behörig befattningshavare till handa. I fråga om en upptagning som avses i 3 § gäller i stället att den anses ha kommit in till myndigheten när någon annan har gjort den tillgänglig för myndigheten på det sätt som anges i 6 §. Enligt 10 § första stycket anses en handling upprättad hos en myndighet när den har expedierats. En handling som inte har expedierats anses upprättad när det ärende som den hänför sig till har slutbehandlats hos myndigheten eller, om handlingen inte hänför sig till ett visst ärende, när den har justerats av myndigheten eller färdigställts på annat sätt.

Av 2 kap. 12 § första stycket TF framgår följande. En minnesanteckning som har gjorts hos en myndighet och som inte har expedierats ska inte heller efter den tidpunkt då den enligt 10 § är att anse som upprättad anses som allmän hos myndigheten. Minnesanteckningen anses dock som upprättad om den har tagits om hand för arkivering. Med minnesanteckning avses promemorior och andra uppteckningar eller upptagningar som har kommit till endast för föredragning eller beredning av ett ärende, dock inte till den del de har tillfört ärendet någon sakuppgift.

Av 2 kap. 2 § TF framgår att rätten att ta del av allmänna handlingar endast får begränsas om det anges i lag. Sådana begränsningar finns i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

Enligt 17 kap. 4 § offentlighets- och sekretesslagen gäller sekretess för uppgifter som ingår i eller utgör underlag för kunskapsprov eller psykologiskt prov under en myndighets överinseende, om det kan antas att syftet med provet motverkas om uppgiften röjs.

När blir provet en allmän handling?

En tentamensskrivning kan bli allmän handling när den har överlämnats till de studenter som deltar i skrivningen. Men det finns skäl som talar för att hänvisa till offentlighets- och sekretesslagens regler för att vägra lämna ut skrivningen till andra personer innan provet har genomförts.

De frågor eller uppgifter som examinatoren formulerar i skriftlig form som underlag för bedömningen av studenternas kunskaper och färdigheter, är en handling i tryckfrihetsförordningens mening. Bestämmelserna i 2 kap. 10 § TF innebär att den första fråga som måste ställas är om handlingen expedieras och därmed blir en upprättad allmän handling hos lärosätet. Lars Bejstam har i den tidigare nämnda artikeln hävdad att "en tentamensskrivning är vanligtvis avsedd att expedieras, eftersom den i samband med tentamenstillfället överlämnas till de studenter som deltar i tentamen. Det innebär att en sådan tentamensskrivning blir en allmän handling när den expedieras." Om inte någon student skulle delta i tentamen, får skrivningen enligt Bejstam ändå anses vara expedierad i och med att den fanns tillgänglig vid tentamenstillfället.¹²⁰

Det är svårt att invända mot Bejstams bedömning att en tentamensskrivning blir en allmän handling när den överlämnas till studenterna. En datorbaserad tentamen får anses expedierad när frågorna eller uppgifterna görs tillgängliga för studenterna via internet eller via e-post.

¹²⁰ Bejstam (2008) s. 18–21.

Bejstams slutsatser kan däremot leda till otillfredsställande konsekvenser när det gäller salsskrivningar. Det förekommer exempelvis att studenter får komma högst 30 minuter för sent till en tentamen (se t.ex. Sveriges lantbruksuniversitets tentamensregler). En student skulle alltså kunna begära att få ut skrivningen så snart den delats ut till övriga studenter och sedan söka svaren på frågorna utanför skrivningssalen innan de 30 minuterna gått. Problemet blir ännu tydligare om regler saknas för hur sent en provdeltagare får komma till en tentamen. Detta talar för att hänvisa till 17 kap. 4 § offentlighets- och sekretesslagen som skäl för att inte lämna ut provet innan det har genomförts, eftersom det kan antas att syftet med provet motverkas om det skulle lämnas ut. I ett svar från juridiska institutionen vid Uppsala universitet inför utarbetandet av den första upplagan av den här vägledningen, hävdade institutionen att sekretess råder för själva provet enligt dåvarande 4 kap. 3 § sekretesslagen (motsvarar nuvarande 17 kap. 4 § offentlighets- och sekretesslagen) till dess att det är "genomfört". Ytterligare ett stöd för denna bedömning finns i en dom från Kammarrätten i Stockholm.¹²¹ Domstolen uttalade att "nämnda bestämmelse medför bl.a. hinder mot att lämna ut provformulär innan provet ägt rum".

När blir studentens tentamenssvar en allmän handling?

Tentamenssvar som lämnats in till ett lärosäte är en inkommen handling som ska betraktas som en allmän handling hos lärosätet och därför ska lämnas ut till den som begär det. Justitieombudsmannen har däremot ansett att en tentamensskrivning med kommentarer som examinator har påfört ska betraktas som en handling som lärosätet har upprättat och som därmed inte behöver lämnas ut innan betyget har bestämts. Frågan kan avgöras av domstol.

Även frågan om när en students svar på en tentamen blir en allmän handling har behandlats i Lars Bejstams artikel.¹²² Han konstaterar att studenternas svar får anses vara handlingar i TF:s mening som förvaras vid lärosätet oavsett om svaren består av redogörelser som är skrivna för hand eller har lämnats i elektronisk form, t.ex. via e-post eller en webbplats. De inlämnade svaren är en handling som kommit in till högskolan och ska betraktas som en allmän handling hos lärosätet.

UKÄ har ingenting att invända mot Bejstams bedömning i den situation som beskrivs. Den stöds också av en dom från Kammarrätten i Göteborg som när det gäller uppsatser inom ramen för ett nationellt prov i årskurs 9 uttalade att "uppsatserna får anses inkomna till myndigheten då de överlämnades av eleven till skolan. De är således allmänna handlingar."¹²³

¹²¹ Kammarrätten i Stockholms dom 2008-05-21, mål nr 2755-08.

¹²² Bejstam (2008) s. 19–21.

¹²³ Kammarrätten i Göteborgs dom 2003-03-20, mål nr 5792-2002.

Justitieombudsmannen (JO) har däremot i ett tidigare nämnt beslut från 1991 uttalat följande:¹²⁴

”För att besvara frågan om den studerandes rätt att få kopia av sin rättade skrivning måste man /.../ klargöra, huruvida denna vid tiden för begäran hos universitetet är att anse som en där förvarad allmän handling. Om så är fallet har den studerande enligt 2 kap. 13 § tryckfrihetsförordningen (TF) [numera 2 kap. 16 § TF, UKÄ:s *anm.*] en oavvislig rätt att mot betalning erhålla kopia (från undantag beroende på föreskrifter om sekretess bortses, då ingen sekretessregel torde vara tillämplig i det enskilda fallet).

Tentamensskrivning med av examinator påförda kommentarer och anteckningar om rättningen är att anse som en hos myndigheten framställd handling. En handling av aktuellt slag är enligt 2 kap. 7 § TF [numera 2 kap. 10 § TF] att anse som upprättad och allmän, när det ärende till vilket den hänför sig till har slutbehandlats hos myndigheten. Det ärende till vilken handlingen hörde [i det aktuella fallet] /.../ kan inte anses slutbehandlat hos myndigheten förrän examinator efter skrivningsgenomgången undertecknat samtliga tentamenslistor.”

Den situation som JO hade att ta ställning till gällde en ”tentamensskrivning med av examinator påförda kommentarer och anteckningar om rättningen”. JO betraktade inte handlingen som en inkommen handling utan som en handling som universitetet hade upprättat.

Bejstam delar inte den uppfattning som JO har uttryckt i sitt beslut. Han påpekar att det av regleringen i TF framgår att varje handling som kommer in till en myndighet blir en allmän handling och hävdar att något undantag från den huvudregeln inte uppkommer av den anledningen att handlingen ger upphov till eller utgör underlag i ett ärende hos myndigheten.

JO:s tolkning av tryckfrihetsförordningen leder till slutsatsen att en skrivning med examinatorns kommentarer inte behöver lämnas ut innan betyget har bestämts. Bejstams tolkning innebär att en student skulle kunna begära att få del av examinatorns anteckningar och kommentarer innan betyget har beslutats. UKÄ konstaterar att det finns utrymme för olika tolkningar och att frågan kan avgöras av domstol.

¹²⁴ JO:s beslut 1991-07-18, dnr 3980-1990.

Vad händer med betygen om antagningsbeslutet återkallas?

Betygen bör stå fast om antagningsbeslutet återkallas.

Som redovisats tidigare i den här vägledningen (s. 90) kan ett gynnande förvaltningsbeslut som huvudregel inte ändras till nackdel för den enskilde. Det finns dock några undantag från den här huvudregeln, bl.a. om det gynnande beslutet grundat sig på vilseledande uppgifter.

Under senare år har ett antal fall upptäckts där studenter har antagits till högskoleutbildningar med hjälp av fusk, förfalskade betyg eller andra oriktiga meriter. Berörda lärosäten har i flera fall beslutat att återkalla antagningsbesluten för studenterna. En återkallelse av antagningsbesluten har kunnat ske eftersom den enskilde har agerat vilseledande, vilket har lett till ett felaktigt antagningsbeslut.¹²⁵ Återkallelsen innebär att personen inte kan fortsätta på utbildningen. Det har också hänt att de berörda studenterna redan har hunnit genomföra vissa examinationer och fått godkänt betyg innan antagningsbeslutet har återkallats. Frågan har ställts hur ett lärosäte ska hantera de betyg som har tilldelats studenten innan antagningsbeslutet återkallades. Det gäller alltså fall där betygen uppnåtts utan fusk vid examinationen. Ska redan uppnådda betyg stå fast eller finns det grund för att även återkalla betygsbesluten om antagningsbesluten återkallas?

Frågan har bedömts olika av rättsvetenskapliga experter. I en promemoria av professor Hans-Heinrich Vogel vid Lunds universitet¹²⁶ görs bedömningen att omprövning av examinationsbesluten bör ske, att omprövningen ska göras av examinatorn och att omprövningen torde utmynna i att examinationsbesluten återkallas. Vogel menar bl.a. att i likhet med antagningsbesluten har även examinationsbesluten från början varit behäftade med det fel som åstadkommit genom vilseledandet vid antagningen. Motsatt bedömning görs i en promemoria av professor Wiweka Warnling-Nerep vid Stockholms universitet.¹²⁷ Enligt Warnling-Nerep bör universitet och högskolor i nuläget avstå från att återkalla betyg och examina i avsaknad av ett uttryckligt författningsstöd. Hon anser samtidigt att frågan om återkallelse av antagningsbeslut är alltför viktig i ett rättssäkerhetsperspektiv för att få bli oreglerad. Med hänsyn till Warnling-Nereps överväganden har Stockholms universitet föreslagit regeringen att återkallelse av antagningsbeslut ska författningsregleras.¹²⁸ Någon sådan författningsreglering har dock inte genomförts.

¹²⁵ Jfr t.ex. ÖNH:s beslut 2011-05-13, reg.nr 33-249-11, och Kammarrätten i Stockholms beslut 2019-01-10, mål nr 4546-18.

¹²⁶ Promemoria 2011-04-29 av professor Hans-Heinrich Vogel.

¹²⁷ Promemoria 2011-03-08 av professor Wiweka Warnling-Nerep.

¹²⁸ Skrivelse 2011-06-16 (dnr SU 309-1733-11) från Stockholms universitet till regeringen.

Under arbetet med tredje upplagan av vägledningen frågade UKÄ lärosätena om de hade erfarenhet av den här situationen och hur de i så fall gått till väga med redan uppnådda betyg och andra studiemeriter. Av svaren framgick att bara ett fåtal lärosäten hade erfarenhet av situationen. Vid Lunds universitet hade fyra antagningsbeslut återkallats de senaste sju åren. Vid de två senaste fallen hade betygsbesluten återkallats med motiveringen att besluten indirekt var ett resultat av att studenten lämnat vilseledande uppgifter i antagningsärendet. Övriga lärosäten med erfarenhet av frågan hade däremot låtit betygen stå fast. Uppsala universitet ansåg att godkända kursbetyg ska kvarstå. Det är själva antagningen som återkallas, inte resultatet av personens studieprestation, menade universitetet. Stockholms universitets praxis var att inte återkalla redan uppnådda högskolepoäng, eftersom det saknas författningsstöd för detta. Umeå universitet ansåg att betygen står fast, eftersom något vilseledande i samband med examinationen av dessa kurser och moment inte kunnat konstateras. Vid Karolinska institutet återkallades inte heller betygsbesluten, men lärosätet hade särskilda rutiner när det gäller registreringen av betygen. Detsamma gällde Högskolan i Borås. Även några andra lärosäten uttryckte att betygen bör stå fast i denna situation.

UKÄ ansluter sig till det ställningstagande som gjorts av professor Warnling-Nerep och majoriteten av lärosätena. UKÄ konstaterar för sin del att en generell princip om att lärosätena bör återkalla betygen i dessa situationer kan få mycket långtgående konsekvenser. Återkallas betygsbesluten, kan det hävdas att även en avlagd examen borde återkallas, om den grundas på kursbetyg som inte längre gäller. Om examen återkallas och den ligger till grund för en yrkeslegitimation kan i sin tur legitimationen komma att ifrågasättas. Det skulle t.ex. kunna innebära att en psykolog, som genomfört sin psykologutbildning med godkänt resultat, kan bli av med sin examen och sin legitimation på grund av ett vilseledande som skett vid antagningen till utbildningen många år tidigare. Det rimliga i detta kan ifrågasättas. UKÄ anser att om ett undantag ska göras från huvudregeln att inte ändra gynnande betygsbeslut bör det av rättssäkerhetsskäl finnas ett tydligt stöd för åtgärden. Av samma skäl bör bedömningen göras utifrån omständigheterna i betygsärendet. UKÄ konstaterar att rättspraxis inte ger ett tydligt stöd för återkallelse av betygsbesluten i dessa fall. Som Umeå universitet har påpekat har studenten inte vilselett examinatorn i det betygsärende som lett fram till betygsbeslutet. Betygsbeslutet har alltså varit korrekt utifrån omständigheterna i betygsärendet. Mot denna bakgrund bedömer UKÄ att det inte finns tillräcklig grund för att återkalla betygsbesluten i dessa fall. UKÄ anser alltså att redan uppnådda betyg bör stå fast och inte omprövas om antagningsbeslutet återkallas.

Sveriges universitets- och högskoleförbunds (SUHF) expertgrupp för studieadministrativa frågor har i ett uttalande konstaterat att lärosätena förefaller överens om att tillämpa UKÄ:s slutsats.¹²⁹ Uttalandet gjordes med anledning av det omfattande fusk på högskoleprovet som upptäckts, och som lett till att flera antagningsbeslut har återkallats på senare tid.

Regeringen gav den 11 april 2019 *Utredningen om fusk vid högskoleprovet* i uppdrag att utreda om ett återkallande av antagningsbeslutet till en högskoleutbildning på grund av att parten har lämnat oriktiga eller vilseledande uppgifter också ska leda till att ett godkänt betyg på en högskolekurs ska återkallas. Utredningen har redovisat uppdraget i betänkandet *Fusk vid antagning till högskoleutbildning – vad händer sen?* (SOU 2019:50). I avvaktan på regeringens ställningstagande finner UKÄ för närvarande inte skäl att ändra sin redovisade slutsats.

¹²⁹ *Förutsättningar för lärosätenas hantering av fusk på högskoleprov och återkallande av antagning*
Uttalande 2019-03-22 av SUHF:s expertgrupp för studieadministrativa frågor.

Särskilda frågor för vissa examinationsformer

Utgångspunkten i den första upplagan av *Rättssäker examination* var huvudsakligen förhållandena vid traditionella salsskrivningar. Vissa slutsatser i rapporten var dock relevanta även för andra examinationsformer. Höskoleverkets ambition med den andra upplagan av rapporten var att diskutera rättsliga frågor i examinationen utan att begränsa detta till salsskrivningar. Höskoleverket konstaterade samtidigt förutom frågor i samband med praktik och examensarbeten var det ovanligt att andra examinationsformer prövades i Höskoleverkets tillsynsverksamhet. Liknande förhållanden gäller för UKÄ:s tillsynsverksamhet. Inom UKÄ:s tillsynsverksamhet förekommer framför allt frågor om salsskrivningar, praktikmoment och examensarbeten. Även hemtentamen och andra inlämningsuppgifter kan förekomma. Frågor som rör användningen av digitala hjälpmedel vid examinationer förekommer däremot sällan.

För att få ett underlag till den andra upplagan ställde Höskoleverket frågor till lärosäten och institutioner om vissa andra examinationsformer, bl.a. muntlig examination, praktik, hemtentamen, grupptentamen och uppsatser. Inför den tredje och fjärde upplagan har UKÄ ställt ytterligare frågor om bl.a. grupptentamen och examensarbete.

Muntlig examination

Tydligt uttryckta betygsgränser är viktiga vid muntlig examination. Möjligheterna att ompröva betygsbeslutet underlättas om examinationen dokumenteras av lärosätet.

Det är tillåtet med muntlig examination under utbildningen. I den andra upplagan av rapporten redovisades däremot vissa problem med examinationsformen som några institutioner och lärosäten framhållit i sina enkätsvar. Det finns risk för godtycke vid bedömningen av studenter vid muntlig examination, eftersom det är svårt att ha definitiva betygsgränser. Det kan också vara svårt att i förväg ange vilka betygsgränser som gäller. Det kan även vara svårt att ompröva beslutet, eftersom det inte finns något skriftligt underlag att gå tillbaka till. Vid en institution var därför praxis att spela in de muntliga examinationerna på band. Vid en annan institution var som regel alltid två lärare närvarande vid muntlig examination.

UKÄ har i kapitlet *Betygskriterier* (s. 33) redogjort för regeringens uttalanden om tydligt uttryckta betygskriterier. Detta är förstås lika viktigt när examinationen sker muntligt. Risken för godtyckliga bedömningar kan möjligen även minskas genom att två lärare (varav en är examinator) genomför den muntliga examinationen. UKÄ instämmer i synpunkten att examinationsformen gör det svårare att ompröva betygsbeslutet. Ett sätt att underlätta omprövningen är att spela in examinationen eller på annat sätt dokumentera vad som sagts.

Har studenten rätt att själv spela in det muntliga provet? När det gäller andra myndigheter än högskolor har JO i flera fall gjort uttalanden som tar sikte på frågan om en enskild har rätt att spela in ett samtal med en tjänsteman vid en myndighet. JO anser att utgångspunkten bör vara att ljudinspelning ska tillåtas. I vissa situationer kan det dock vara motiverat att förbjuda ljudinspelningar. En sådan situation kan uppstå om man vid samtalet kommer att komma in på sekretesskänsliga uppgifter om någon person som inte närvarar. En annan situation är om det finns skäl att anta att materialet kan komma att användas på ett provocativt eller för tjänstemannen förlöjligande sätt. En förutsättning för att ett förbud ska kunna meddelas i dessa situationer är dock att en bedömning först görs av förhållandena i det enskilda fallet. När det gäller bildupptagningar är däremot utgångspunkten den omvända, dvs. en tjänsteman har alltid möjlighet att motsätta sig att bli filmad under ett samtal.¹³⁰ UKÄ anser att dessa principer kan tjäna som vägledning även för studenters inspelning av muntlig examination.

Verksamhetsförlagd utbildning (praktik)

Inom vissa utbildningar krävs det att studenterna genomgår praktik, verksamhetsförlagd utbildning (VFU) eller liknande moment. Sådana moment kan väcka särskilda rättssäkerhetsfrågor. I det följande behandlas några av dessa frågor.

Den externa handledarens roll

Det är viktigt att lärosätena tar ställning till vilken formell roll den externa handledaren har vid praktikmoment.

I samband med den andra upplagan av vägledningen påpekade ett universitet att examination av genomförd praktik försvåras av att praktikhandledarna ska bidra med underlag till examinationen. Enhetligheten kan därmed bli sämre. Ett sätt att förebygga detta är att ha tydliga kriterier för bedömningen som även praktikhandledarna är

¹³⁰ Se t.ex. JO 2008/09 s. 320, dnr 1418-2007, och JO:s beslut 2016-04-18, dnr 2595-2015.

införstådda med. Ett annat universitet uppgav att bedömningsformulär har utvecklats för de flesta utbildningsprogrammen, eftersom det har uppkommit problem om studenternas kunskaper har ifrågasatts. Ett tredje universitet framhöll att det är viktigt med kontinuerlig kontakt mellan universitetet och de berörda arbetsplatserna vid verksamhetsförlagd utbildning, så att kraven är tydliga om vad som ska examineras.

Lärosätena och institutionerna lyfte alltså fram frågan om handledarens inflytande på betygssättningen av studenten. De verksamheter som avsågs är praktik, klinisk utbildning, verksamhetsförlagd utbildning och liknande verksamhet. Dessa verksamheter kan gå till på olika sätt, men gemensamt är behovet av en handledare eller motsvarande på praktikstället. Den uppgiften kan vara mer eller mindre viktig för examinationen av studenten. Lärosätena och institutionerna utgick i sina svar från att handledarens bedömning av studenten spelar en relativt stor roll för betygssättningen av studenten. Det är därför viktigt att lärosätena tar ställning till vilken formell roll den externa handledaren har. Bör handledaren fungera som föredragande i betygsärendet (jfr avsnittet *Ska övriga deltagande lärare anges i beslutet?*, s. 77–78)? Eller ska handledarens bedömning bara vara en del av underlaget för examinatorns bedömning? Genom att klargöra vilken roll handledaren har, tydliggörs även examinatorns roll.

Ju mer inflytande handledaren har över betygssättningen av studenten, desto viktigare blir det att institutionen har beslutat om tydliga kriterier för bedömningen. Det får inte råda någon tvekan om att det är examinatorn som har ansvaret för att bedöma studenternas prestationer med hjälp av handledarens utlåtanden.

Om praktiken avbryts i förtid

För att en examinator ska kunna underkänna en student som avbryter praktiken i förtid måste en regel om detta finnas i kursplanen.

När en student avbryter praktiken i förtid uppkommer frågan om studenten ska få betyget underkänd. Huvudregeln enligt 6 kap. 18 § högskoleförordningen är att betyg ska sättas på en genomgången kurs, vilket betyder att betyg inte ska beslutas för studenter som avbryter praktiken i förtid. Bestämmelsen i 6 kap. 18 § HF ger samtidigt lärosätet möjlighet att föreskriva något annat i kursplanen. För att en examinator ska kunna underkänna en student i förtid, måste alltså en regel om detta finnas i kursplanen.¹³¹

¹³¹ Jfr Högskoleverket (2007): *Rättssäkerheten när en högskola avbryter en students praktik*. Rapport 2007:58 R s. 21

Det händer att ett lärosäte måste avbryta studentens praktik av säkerhetsskäl. UKÄ har i ett tillsynsärende understrukt att det är viktigt för studenternas rättssäkerhet att förutsättningarna för lärosätets och studenternas agerande i dessa situationer är tydligt och korrekt reglerade. I det aktuella ärendet hade ett lärosäte med hänsyn till patientsäkerheten avbrutit den kliniska färdighetsträningen för en student och fastställt en individuell handlingsplan för honom. Det innebar att studenten inte kunde återuppta sin kliniska färdighetsträning förrän han blivit godkänd på den individuella handlingsplanens kunskapskontroller. UKÄ hade inga principiella invändningar mot den ordningen. Men ämbetet riktade kritik mot lärosätet för att det under en stor del av förloppet formellt inte hade skiljt mellan de ordinarie examinationstillfällena som sker enligt kursplanen och de särskilda kunskapskontroller som studenten skulle genomgå enligt den individuella handlingsplanen. Den bristen hade skapat osäkerhet om vad som gällt för studentens fortsatta studier på utbildningen. UKÄ ansåg också att en begränsning av antalet särskilda kunskapskontroller måste anges i kursplanen.¹³²

Hemtentamen

Vid betygssättning av en hemtentamen får examinatorn ta hänsyn till om studenten har lämnat in uppgiften inom angiven tid. Det bör dock anges i kursplanen vilka konsekvenserna blir om en hemtentamen inte lämnas in i tid.

En hemtentamen innebär att studenten kan utföra uppgiften på annan plats än i lärosätets lokaler, och vanligen att tentamen ska lämnas till universitetet eller högskolan vid en viss tidpunkt och på ett visst sätt. Det finns inga hinder mot att examinatorn vid betygssättningen av en hemtentamen tar hänsyn till om studenten lämnat in uppgiften inom angiven tid. UKÄ anser dock att det bör anges i kursplanen vilka konsekvenserna blir om en hemtentamen inte lämnas in i tid. Det är enligt ämbetets mening rimligt att examinatorn också får möjlighet att beakta särskilda skäl för förseningen. Sådana särskilda skäl kan t.ex. vara sjukdomsfall.

Grupptentamen

Grupptentamen är en tillåten examinationsform. Det är dock viktigt att en individuell bedömning kan göras av studenterna. Det finns olika sätt att säkerställa att det kan göras.

¹³² UKÄ:s beslut 2016-12-06, reg.nr 31-67-16.

En grupptentamen innebär att två eller flera studenter genomför examinationsuppgiften tillsammans. Uppgiften kan ibland vara utformad så att det inte går att identifiera vem av studenterna som har gjort vad. Samma underlag gäller alltså för examinatorns bedömning av alla studenterna i gruppen.

I den andra upplagan av rapporten redovisades att flera lärosäten ansåg att det kunde vara svårt att identifiera den enskilda studentens bidrag vid grupptentamen. Höskoleverket frågade därför lärosätena om det förekom grupptentamen där de individuella prestationerna inte blir kända för examinatorn och om sådan grupptentamen är tillåten. En fjärdedel av dem som besvarade svarade ja. Övriga ansåg att examinatorn ska se till att varje student kan bedömas individuellt.

Frågan har tidigare ställts om grupptentamen är förenligt med högskoleförfattningarnas regler och förvaltningsrättsliga principer. En grundläggande princip för förvaltningsmyndigheterna är officialprincipen, som innebär att myndigheten ansvarar för att utredningen av ett ärende blir så fullständig som krävs.¹³³ Av högskoleförordningens regler framgår att examinatorn ska sätta ett betyg på varje student som har genomgått en kurs. Däremot framgår det inte att underlaget för bedömningen inte får vara samma för flera studenter som har utfört en examinationsuppgift tillsammans. UKÄ anser därför att den här formen av examination är tillåten. Det gäller även om individuella bedömningar av studenternas prestationer inte kan göras vid examinationen.¹³⁴

Det nationella regelverket är alltså inget hinder mot att genomföra grupptentamen där individuella bedömningar av studenternas prestationer inte kan göras vid examinationen. Det är däremot mycket vanligt att lärosätena i sina regler anger att examinationen ska utformas så att en individuell bedömning kan göras av varje student. Ur ett rättssäkerhetsperspektiv instämmer UKÄ i att det är viktigt att en individuell bedömning kan göras av studenterna, t.ex. när flera studenter genomför ett examensarbete tillsammans.

Inför den tredje upplagan av vägledningen frågade UKÄ lärosätena om förekomsten av grupptentamen och hur de säkerställer att en individuell bedömning kan göras av studenterna. Av svaren framgick att grupptentamen förekom i varierande omfattning vid lärosätena. Vid vissa av de tillfrågade institutionerna var det vanligt med grupptentamen, framför allt vid examensarbeten och andra typer av projekt- och inlämningsuppgifter på grundnivå. Vid andra institutioner förekom grupptentamen inte alls eller bara i begränsad omfattning. Flera lärosäten och institutioner framhöll det värdefulla i examinationsformen för deras utbildningar. Några påpekade att det ibland kan vara en utmaning att genomföra den individuella bedömningen av studenterna.

¹³³ Strömberg & Lundell (2018) s. 109.

¹³⁴ UKÄ:s beslut 2013-05-15, reg.nr 31-204-13.

Lärosätena och institutionerna redovisade i sina svar exempel på hur de säkerställer att en individuell bedömning kan göras. Många kräver att det tydligt framgår vem som har författat olika delar av arbetet, så att bedömningen kan göras individuellt. Det kan ske genom olika former av intyg, förord eller andra beskrivningar av respektive students prestationer. Flera lärosäten använder också olika former av elektroniska dagböcker eller loggböcker, där studenternas arbete kan följas fortlöpande. Det förekommer också individuella prövningar kopplat till gruppredovisningen, t.ex. i form av en individuell skriftlig eller muntlig presentation. Vid gemensamma seminarier kan läraren också bevaka att de berörda studenterna är delaktiga och aktiva i diskussionerna om det egna arbetet. Riktade frågor kan ställas till varje enskild student. Ett annat exempel är delade seminarietillfällen, där studenter som har skrivit ett gemensamt arbete deltar vid halva seminarier för att var för sig hantera både opposition och försvar av arbetet.

Handledarens betydelse betonades också av flera lärosäten och institutioner. Handledaren har en aktiv roll samt följer studenternas arbete och deras individuella insatser, påpekade många.

UKÄ konstaterar att det finns en medvetenhet vid lärosätena om vikten av att göra individuella bedömningar av studenternas prestationer. Av enkätsvaren framgick att lärosätena – utifrån sina skiftande förutsättningar – arbetar på olika sätt för att säkerställa att detta kan göras.

Examensarbete (självständigt arbete)

Skilda uppfattningar mellan handledaren och examinatorn

Det är viktigt att handledarens och examinatorns syn på vilka krav som ska ställas på ett examensarbete inte skiljer sig åt för mycket. Tydliga kriterier för bedömningen och en kontinuerlig dialog mellan handledaren och examinatorn är exempel på åtgärder för att förhindra att sådana situationer uppkommer. En examinator är dock inte skyldig att sätta ett godkänt betyg bara för att handledaren har gett klartecken för examensarbetet. Det är också viktigt att examinatorns respektive handledarens olika roller klagörs för studenterna.

Det förekommer i vissa fall att handledaren ger studenten råd som leder till att studenten presenterar ett examensarbete (självständigt arbete, uppsats) som examinatorn sedan kräver mycket omfattande omarbetningar av för att godkänna. Handledaren och examinatorn har då alltså mycket skilda uppfattningar om hur examensarbetet ska utföras. I den andra upplagan av vägledningen togs frågan upp hur den här situationen kan förebyggas. Många lärosäten framhöll att tydliga kriterier

för bedömningen bör delges studenter, handledare och examinator vid kursstarten. En kontinuerlig dialog mellan handledaren och examinatorn förespråkades också. Svaren från lärosätena tydde i de flesta fall på att det fanns en medvetenhet om problemet och att åtgärder genomfördes för att förhindra att problem av detta slag uppkom.

I den andra upplagan redovisades ett tillsynsärende, där Höskoleverket hade kritiserat en högskola för brister i handledningen av en students uppsats.¹³⁵ Av utredningen i ärendet framgick att handledaren och examinatorn inte hade varit överens om vilka krav som skulle gälla. Höskoleverket uttalade att det inte bör förekomma att examinatorn kräver mycket omfattande förändringar för att uppsatsen ska kunna godkännas, när handledaren har gett klartecken till uppsatsen. Höskoleverket ansåg att de åtgärder som högskolan hade genomfört för att i framtiden undvika liknande brister framstod som ändamålsenliga. Dessa åtgärder bestod bland annat i att alla lärare erbjöds en kurs om handledning och att regelbundna möten mellan handledare och examinatorer planerades för att skapa en gemensam syn på kriterier för handledning och bedömning.

Höskoleverkets ställningstaganden i den andra upplagan av vägledningen kom av vissa att uppfattas som att studenter har rätt till godkänt betyg om handledaren gett klartecken till uppsatsen. I den tredje upplagan redovisade därför UKÄ ett tillsynsbeslut, som innebar ett förtydligande av Höskoleverkets ställningstaganden.

UKÄ har i det aktuella tillsynsbeslutet uttalat att när handledning och examination av en uppsats utförs av olika personer, är det viktigt att handledarens och examinatorns syn på vilka krav som ska ställas inte skiljer sig åt för mycket. Det bör inte förekomma att examinatorn kräver mycket omfattande förändringar för att uppsatsen ska kunna godkännas, när handledaren har gett klartecken till att uppsatsen tas upp på uppsatsseminariet. Samtidigt har UKÄ understrukt att examinatorn inte är skyldig att sätta ett godkänt betyg bara för att handledaren gett klartecken för uppsatsen. Det är bara examinatorn som kan fatta beslut i frågan och sätta betyg, har UKÄ framhållit i beslutet.¹³⁶

Trots detta förtydligande har UKÄ behandlat ytterligare tillsynsanmälningar i samma fråga. I ärendena har studenterna klagat på det som de uppfattat som skilda uppfattningar mellan handledare och examinator, vilket lett till att de behövt göra stora omarbetningar av sina examensarbeten. Ärendena har varit svårbedömda och har bland annat satt fokus på vad som varit handledarens roll under examensarbetet. Inför den fjärde upplagan av vägledningen har därför UKÄ frågat lärosätena om de har några synpunkter att redovisa i anslutning till detta avsnitt i vägledningen.

¹³⁵ Höskoleverkets beslut 2007-04-24, reg.nr 31-4991-06.

¹³⁶ UKÄ:s beslut 2013-12-18, reg.nr 31-458-13.

Många lärosäten anser att formuleringarna i *Rättssäker examination* är bra och att de är ett tillräckligt stöd till lärosätena, särskilt efter det förtydligande som gjordes i den tredje upplagan om att det alltid är examinatoren som bestämmer betyget.

Flera lärosäten, bl.a. Uppsala universitet, Stockholms universitet och Högskolan Dalarna, understryker dock vikten av att examinatorns respektive handledarens olika roller klargörs för studenterna. Umeå universitet hänvisar i frågan till de skrivningar om handledarens respektive examinatorns roller som har gjorts i universitetets handläggningsordning för examensarbeten. Även Högskolan i Skövde hänvisar till sådana förtydliganden i lärosätets styrdokument om examensarbeten.

Örebro universitet har i sitt svar framfört att institutionerna arbetar med att förbättra rutiner och information för att komma tillrätta med problemet. En fråga som särskilt poängteras av institutionerna är arbetet med information till studenterna i slutskedet av skrivprocessen. Vid många utbildningar tillämpas ett arbetsätt där handledaren ger klartecken till uppsatsen. En risk är att när handledaren ger detta klartecken så kan studenten uppfatta det som ett förhandsbesked om betyget, skriver universitetet. Universitetet efterlyser ett förtydligande av formuleringen "gett klartecken till uppsatsen" i den tredje upplagan av vägledningen och undrar om inte formuleringen istället kan lyda "gett klartecken till att uppsatsen prövas vid examination". Handledarens klartecken ges då till att studenten tar sin uppsats vidare till nästa steg i processen, och inte klartecken till själva uppsatsen, skriver universitetet.

Göteborgs universitet har bl.a. påpekat att termen "klartecken" bör användas med stor försiktighet, och i så fall i kombination med termen "prövas" som vid "ge klartecken för att prövas för examination".

UKÄ delar lärosätenas uppfattning att det är viktigt att examinatorns respektive handledarens olika roller klargörs för studenterna. Examensarbetskurser kan vara upplagda så att handledaren ska lämna någon form av klartecken för exempelvis seminariebehandling eller examinatorns prövning. UKÄ anser att om handledaren ska lämna någon form av klartecken under kursens gång bör lärosätet tydliggöra för studenterna vad det steget i processen innebär.

Vilken rätt till handledning har studenten efter kursens slut?

Det är praxis att en student som inte blir färdig med examensarbetet under kurstiden får, inom rimliga gränser, handledning till dess arbetet är färdigt. Om en institution vill avvika från denna praxis, bör den klargöra det genom att föreskriva det i kursplanen för kursen.

Inför den andra upplagan av vägledningen tillfrågades lärosätena om vilken rätt till handledning studenterna hade vid examensarbete när tidpunkten för kursens slut har passerats. Av svaren framgick att vissa varianter övervägde. Studenterna kunde få rätt till ett visst antal timmars handledning, som inte var beroende av när kursen slutade. Möjlighet fanns ofta att ansöka om ytterligare timmar. Institutionen kunde vara skyldig att ge handledning i viss tid efter det att examensarbetet hade påbörjats. Ett lärosäte uppgav att det skulle framgå av kursplanen hur handledningen under och efter kursens slut var organiserad. Ett vanligt svar var annars att det inte finns någon rätt till handledning efter kursens slut, men att studenten i praktiken ofta får ytterligare handledning därefter.

I andra upplagan redovisade Högskoleverket ett tillsynsbeslut där verket behandlade frågan om vilken rätt till handledning en student har efter att kursen har avslutats. Högskoleverkets bedömning i ärendet innebar att verket ansåg att det fanns en skyldighet för högskolan att tillhandahålla handledning även efter kursens slut, om studenten inte har underkänts på kursen eller högskolan reglerat rätten till handledning i kursplanen.¹³⁷

Mot den bakgrunden uttalade Högskoleverket att det får anses vara praxis att en student som inte blir färdig med sin uppsats under kurstiden, får handledning till dess att uppsatsen är färdig. Högskoleverket tillade att självfallet gäller detta inom rimliga gränser. Om en institution ville avvika från praxisen, borde den klargöra detta genom att föreskriva det i kursplanen. De svar från lärosäten och institutioner som Högskoleverket redovisade i vägledningen borde kunna vara till god ledning vid utformningen av sådana regler, ansåg Högskoleverket.¹³⁸

Inför den tredje upplagan av vägledningen ställde UKÄ återigen frågor till lärosätena om handledning av examensarbeten efter kursens slut. Av svaren framgick att vid många institutioner och lärosäten ges fortfarande handledning efter kursens slut i någon form. Det är vanligt att studenten får hålla på till dess examensarbetet är färdigt. Några påpekade att detta gäller inom rimliga gränser. Många gånger är det upp till institutionen eller examinatorn att bedöma frågan om fortsatt handledning. Praxis kan också variera mellan olika utbildningar. Det är inte ovanligt att det saknas uttryckliga regler inom området. Men av lärosätenas svar framgick också att många lärosäten och institutioner hade beslutat om regler för handledningen, antingen på central i nivå inom lärosätet eller i kursplanerna. Flera lärosäten anger i sina regler att handledningen bara ges under kurstiden eller fram till omexaminationen. Det förekommer också att antalet handledartimmar uttryckligen anges.

UKÄ konstaterar att svaren visar att det fortfarande finns en utbredd praxis inom högskolesektorn att studenter som inte blivit färdiga med

¹³⁷ Högskoleverkets beslut 2003-11-24, reg.nr 31-1905-03.

¹³⁸ För en utförligare motivering till Högskoleverkets ställningstagande, se den andra upplagan av verkets rapport *Rättssäker examination*.

sina examensarbeten får handledning till dess att arbetet är färdigt. Det får därför anses vara praxis att en student som inte blir färdig med examensarbetet under kurstiden får, inom rimliga gränser, handledning till dess uppsatsen är färdig. Om en institution vill avvika från den praxisen, bör den klargöra detta genom att föreskriva det i kursplanen för kursen. Av svaren framgår att sådana begränsningar av rätten till handledning har gjorts vid flera lärosäten.

I enkätsvaret inför den tredje upplagan framhöll Lunds universitet att Höskoleverkets tidigare ställningstagande upplevdes som problematiskt, särskilt när det gäller skrivningen om ”rimliga gränser”, där tolkningen kan variera. UKÄ vill därför framhålla att om ett lärosäte upplever ställningstagandet som problematiskt, finns det möjlighet att avvika från detta genom att reglera frågan om handledning i kursplanerna. Lärosätet har alltså själv möjlighet att förtydliga i kursplanerna hur länge studenterna ska ha rätt till handledning.

Löpande examination

För löpande examination är det nödvändigt att i examinationsreglerna klargöra vad det är som ska bedömas av examinatorn och på vilket sätt examinatorn ska besluta utifrån studenternas prestationer. Det är examinatorns uppgift att se till att underlaget för examinationen finns.

I den andra upplagan av vägledningen behandlade Höskoleverket även frågan om s.k. löpande examination. Höskoleverket refererade vad rektorn för Lunds universitet hade framfört i enkätsvaret:

”De nya examinationsformer med finfördelade system av olika prov och uppgifter, som beskrivs i rapporten *Kompetensbedömning eller prestationskontroll*,¹³⁹ kan skapa nya problem ur rättssäkerhets-synpunkt. Det finns många pedagogiska fördelar med att bedömningen integreras i undervisningen, men det kan skapa osäkerhet för studenten. Det är inte alltid uppenbart för studenten när olika uppgifter och samspel med läraren ingår i examinationen och när de inte gör det. Dokumentationen kan också vara ett problem. Det förekommer att ett stort antal uppgifter, genomförda vid olika tillfällen, dokumenteras som ett prov i studiedokumentationssystemet. Flera utbildningar har infört en s.k. portfolio-modell, där studenten får ansvaret att samla uppgifterna om de olika genomförda momenten, för att på så sätt kunna säkerställa dokumentationen. I ett system av den här typen får också läraren den dubbla rollen av att samtidigt undervisa och bedöma. En konkret fråga som aktualiserats här, är om en student ska fortsätta en kurs, när det redan står klart att den är underkänd.”

¹³⁹ Lunds universitet (2003): Rapport nr 2003:222. Utvärderingsenheten, Åsa Lindberg-Sand.

I likhet med Högskoleverket vill UKÄ framhålla att alla examinationsformer måste hanteras utifrån de förutsättningar som gäller för handläggningen av ett betygsärende. En första förutsättning för en rättssäker handläggning är att den är förutsebar, vilket kan säkerställas genom klara och tydliga regler för examinationen. Lunds universitet beskriver en form av löpande examination och studenternas svårigheter att veta när uppgifter i undervisningen ingår i examinationen och när de inte gör det. För den här typen av examination är det nödvändigt att i examinationsreglerna klargöra vad det är som ska bedömas av examinatoren och på vilket sätt examinatoren ska besluta utifrån studenternas prestationer (se avsnittet *Beslut under beredningsstadiet*, s. 53–54).

I det här sammanhanget finns det också anledning att framhålla den tidigare nämnda officialprincipen (s. 110), som innebär att myndigheten ansvarar för att utredningen av ett ärende blir så fullständig som krävs. Det är alltså examinatorns (eller medhjälparens) uppgift att se till att underlaget för examinationen finns enligt de regler som gäller för examinationen. Ansvaret för detta kan inte överlåtas på studenten.

De här frågorna kan vara komplicerade att hantera för institutionerna, men när de hanteras på ett korrekt sätt kan åtgärderna främja både kvaliteten på utbildningen och studenternas rättssäkerhet.

När det gäller Lunds universitets fråga om en student ska fortsätta en kurs när det redan står klart att den är underkänd, vill UKÄ påpeka att enligt 6 kap. 18 § högskoleförordningen ska betyg sättas på en genomgången kurs, om inte lärosätet föreskriver något annat.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Jfr sid. 108–109 ovan.

Examination med digitala hjälpmedel

Utmaningar och möjligheter

I den andra upplagan av vägledningen definierade Högskoleverket "datorbaserad tentamen" som prov där frågorna görs tillgängliga för studenterna via internet och studenterna redovisar sina svar via internet eller via e-post. Frågan behandlades mycket kortfattat i rapporten. På senare år har däremot examination med digitala hjälpmedel fått ökad uppmärksamhet. Flera studier och projekt har också genomförts i Sverige. Ett exempel är det lärosätessammansatta projekt som redovisades i rapporten *Datoriserad tentamen*¹⁴¹. Rapporten ger en bred översikt över svenska och internationella erfarenheter och belyser olika frågor inom området.

Inför den tredje upplagan av *Rättssäker examination* ställde UKÄ frågor till institutionerna och lärosätena om bl.a. förekomsten av digital examination och om de hade identifierat några särskilda rättssäkerhetsproblem. Frågorna diskuterades även vid det seminarium som UKÄ höll med lärosätesrepresentanter inför den tredje upplagan. Flera deltagare vid seminariet framhöll att området inte bara omfattar digitala salstentamina utan även andra examinationsformer där digitala hjälpmedel används, t.ex. vid hemtentamen och andra inlämningsuppgifter. Mot bakgrund av lärosätenas synpunkter kom UKÄ att använda begreppet "examination med digitala hjälpmedel" i den tredje upplagan.

Av enkätsvaren inför den tredje upplagan framgick att examination med digitala hjälpmedel förekom i olika utsträckning vid de tillfrågade institutionerna och lärosätena. Förekomsten kunde också variera mellan institutioner vid samma lärosäte. Examination med digitala hjälpmedel kunde ske i olika situationer och i olika former. Ett exempel som nämndes av flera lärosäten var salstentamen med hjälp av datorer och speciella mjukvaror. Ett annat exempel som nämndes var särskilda uppgifter som studenten ska lösa via dator i hemmet och som ingår i en hemtentamen. Några lärosäten hade genomfört särskilda pilotprojekt och förstudier inom området.¹⁴²

När det gäller rättssäkerhetsproblem hade några frågor uppmärksammat av lärosätena. En sådan fråga gäller identifieringen av studenterna, dvs. möjligheten att klarlägga att rätt student genomför examinationen.

¹⁴¹ Brenner, Mats & Sandström, Helena (2015): *Datoriserad tentamen*. SUNET-Inkubator slutrapport.

¹⁴² För en mer utförlig redovisning, se tredje upplagan av *Rättssäker examination*.

Flera lärosäten framhöll också ökade möjligheter till fusk genom t.ex. plagiering, otillåten sökning av information på webben eller användning av otillåtna program på datorn i samband med examinationen. En annan fråga som lyftes av många lärosäten var risken för tekniska problem under själva examinationen, dvs. datorhaverier eller andra tekniska fel i it-systemen.

Enligt enkätsvaren fanns det även fördelar ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Blekinge tekniska högskola framhöll möjligheten till anonymitet och att det blir lättare att tyda studenternas svar jämfört med när tentamenssvaren är handskrivna. Enligt högskolan skapade deras system också bra överblick över vilken fas av rättningen som ett prov befann sig i, och olika typer av verktyg kunde anslutas för t.ex. uppläsning av text för dyslektiker. SFS betonade i sitt svar att digitaliserad examination har goda förutsättningar att förbättra rättssäkerheten för studenterna. Det underlättar anonymisering och plagiatkontroll, och handstilen kan inte påverka bedömningen.

Några rättssäkerhetsaspekter

Utgångspunkter

Högskoleverket skrev i den andra upplagan av rapporten att det var ”uppenbart att denna examinationsform är beroende av att de tekniska förutsättningarna fungerar”. I övrigt borde de rättssäkerhetsfrågor som kan uppkomma vara desamma som för examinationsformer som inte är datorbaserade.

UKÄ delar Högskoleverkets uppfattning. Många av de frågor som behandlas i den här vägledningen är relevanta även när examinationen sker med digitala hjälpmedel. Som UKÄ framhållit ovan måste alla examinationsformer hanteras utifrån de förutsättningar som gäller för handläggningen av ett betygsärende. Den grundläggande rättsliga ramen för examinationen är alltså densamma oavsett om det gäller traditionell skriftlig salstentamen eller examination med avancerade digitala hjälpmedel.

Det är inte möjligt för UKÄ att i en allmän framställning som den här vägledningen ge detaljerade synpunkter på hur olika frågor ska hanteras när digitala hjälpmedel används vid examinationer. Flera av de frågor som upplevts som problematiska av lärosätena gäller dessutom områden som UKÄ inte kan uttala sig om, eftersom frågorna ligger inom andra tillsynsmyndigheters ansvarsområden, t.ex. dataskyddsfrågor och arkivfrågor.

Mot bakgrund av de svar som lärosätena lämnade inför den tredje upplagan vill dock UKÄ i det här avsnittet framhålla några allmänna aspekter som bör beaktas vid examination med digitala hjälpmedel.

Tydliga instruktioner

En grundläggande förutsättning för en rättssäker handläggning är att den är förutsebar. Det är därför av stor betydelse att lärosätet ger studenterna tydliga instruktioner om hur examinationen ska genomföras. Det är särskilt viktigt när digitala hjälpmedel används. UKÄ har exempelvis fått klagomål från studenter om att lärosätets information om inloggningen vid prov varit bristfällig. För att examinationen ska vara rättssäker måste informationen från lärosätet om hur provet genomförs vara tydlig och ges i god tid före examinationen.

Identifiering och risken för fusk

Provdeltagarna måste också kunna identifieras vid examination som sker med hjälp av digitala hjälpmedel. Det är även viktigt att motverka de möjligheter till fusk och manipulering som kan finnas. Det är inte enkla frågor att hantera för lärosätet, men frågan måste förstås uppmärksammas för att trygga förtroendet för att examinationen genomförs på ett rättvist sätt.

Fungerande teknik

Självfallet är det även av grundläggande betydelse att lärosätets tekniska system fungerar vid examinationen. Flera lärosäten lyfte också den frågan i enkätsvaren och gav exempel på hur detta kunde säkerställas, t.ex. genom olika backupsystem och att it-tekniker finns tillgängliga vid digital salstentamen. UKÄ konstaterar i detta sammanhang att om examinationen inte kan genomföras på grund av ett tekniskt fel som beror på lärosätet bör avsnittet *Borttappade tentamina och andra misstag från lärosätets sida* (s. 66–67) i den här vägledningen vara till hjälp.

Studenter med funktionsnedsättning

Slutligen vill UKÄ understryka att vid utformningen av examinationen bör frågan om studenter med funktionsnedsättning och deras möjligheter till anpassad examination uppmärksammas. Som Lunds universitets studentkårer framhöll i sitt svar inför den tredje upplagan av vägledningen är det viktigt att studenter med pedagogiskt stöd kan utnyttja examinationsformerna problemfritt och att det är kursmål och inte datorkompetens som examineras.

Automatiserade betygsbeslut

Utvecklingen när det gäller digitala hjälpmedel går snabbt och öppnar för t.ex. användning av olika former av självvärtande prov. En fråga som väcks är om examinatorns betygsbeslut kan ersättas av betygsbeslut som fattas av datorer.

Beslut av myndigheter har traditionellt fattats av enskilda befattningshavare eller av en grupp av befattningshavare. Men av 28 § FL framgår att myndigheter även kan fatta automatiserade beslut. Med automatiserade beslut avses beslut som fattas maskinellt, utan att någon enskild befattningshavare på myndigheten tar någon aktiv del i själva beslutsfattandet i det enskilda fallet.¹⁴³

Samtidigt anger 4 § FL att om en annan lag eller förordning innehåller någon bestämmelse som avviker från förvaltningslagen, tillämpas den bestämmelsen. Bestämmelsen i 6 kap. 18 § HF om att betygsbeslut ska fattas av en särskilt utsedd lärare (examinator) är en sådan bestämmelse som avviker från förvaltningslagen, och den ska därför tillämpas vid examination på grundnivå och avancerad nivå. Det innebär att beslut om betyg alltid ska fattas av en lärare i det enskilda fallet även om examinationen genomförs med digitala hjälpmedel. Ett lärosäte kan alltså inte fatta automatiserade betygsbeslut inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Däremot kan förstås examinatorn använda digitala hjälpmedel som stöd för sitt beslut, så länge själva betygsbeslutet fattas av examinatorn.

I 11 kap. HF finns bestämmelser om *öppen nätbaserad utbildning*. En engelsk benämning på den här utbildningsformen är MOOCs (Massive Open Online Courses)¹⁴⁴. Med öppen nätbaserad utbildning avses enligt 11 kap. 1 § HF utbildning som ges via internet och som är öppen för alla, utan förkunskapskrav. En högskola får anordna prov för deltagarna och sätta betyg på en genomgången öppen nätbaserad utbildning eller del av en sådan utbildning (11 kap. 3 § HF). Samtidigt framgår av 11 kap. 2 § HF att övriga bestämmelser om utbildning, studenter och doktorander i högskoleförordning inte gäller för öppen nätbaserad utbildning. Det innebär att 6 kap. 18 § HF inte gäller vid betygssättning inom öppen nätbaserad utbildning. Ett lärosäte kan därmed fatta automatiserade beslut om betyg inom öppen nätbaserad utbildning med stöd av 28 § FL, om de tekniska möjligheterna finns och lärosätet i övrigt bedömer det som lämpligt. Av bl.a. rättssäkerhetsskäl anser UKÄ att ett lärosäte som avser att fatta automatiserade betygsbeslut inom öppen nätbaserad utbildning bör meddela föreskrifter om hur detta ska gå till. Ett bemyndigande att utfärda sådana föreskrifter finns i 11 kap. 3 § HF.

¹⁴³ Prop. 2016/17:180 s. 315.

¹⁴⁴ Se vidare UKÄ (2016): Öppna nätbaserade kurser (MOOCs) i svensk högskola – Redovisning av ett regeringsuppdrag. Rapport 2016:1.

Referenser

Adolfsson, Hans m.fl. (2016): *Betyg i högre utbildning*. Rapport från arbetsgruppen för betygsfrågor, SUHF.

Bejstam, Lars (2008): *Förvaltningsrätt i högskolan – i praktiken*. Festskrift till Hans-Heinrich Vogel.

Brenner, Mats & Sandström, Helena (2015): *Datoriserad tentamen*. SUNET-Inkubator slutrapport.

Bohlin, Alf & Warnling-Nerep, Wiweka (2007): *Förvaltningsrättens grunder*. 2 uppl.

Ds 1998:43 *Myndigheternas föreskrifter*.

Ds 2004:2 *Högre utbildning i utveckling. Bolognaprocessen i svensk belysning*.

Frändberg, Åke (2000): Om rättssäkerhet. *JT* 2000–01, s. 269–280.

Gregersen, Frans m.fl. (2014): *Hvor parallelt: Om parallellspråkighet på Nordens universitet*. Utgiven av Nordiska ministerrådet.

Hellners, Trygve & Malmqvist, Bo (2010): *Förvaltningslagen med kommentarer*. 3 uppl.

Högskoleverket (1997 a): *Examinationen vid universitet och högskolor – ur studentens synvinkel*. Skriftserie 1997:10 S.

Högskoleverket (1997 b): *Examinationen i högskolan. Slutrapport från Högskoleverkets examinationsprojekt*. Rapport 1997:39 R.

Högskoleverket (1998): *Rättssäker examination*. Rapport 1998:39 R.

Högskoleverket (2000): *Högskoleverkets tillsyn. Viktigare beslut 1995–1999*.

Högskoleverket (2000): *Tentamen: "plussning" och begränsning av antalet tillfällen*. Rapport 2000:10 R.

Högskoleverket (2001): *20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet*. Rapport 2001:27 R.

Högskoleverket (2004): *Högskoleverkets tillsyn. Viktigare beslut 2002–2003*. Rapport 2004:35 R.

Högskoleverket (2007): *Rättssäkerheten när en högskola avbryter en students praktik*. Rapport 2007:58 R.

Högskoleverket (2008 a): *Rättssäker examination. Andra omarbetade upplagan*. Rapport 2008:36 R.

Högskoleverket (2008 b): *Rättssäkerheten för studenter hos enskilda utbildningsanordnare med examensrätt*. Rapport 2008:37 R.

Högskoleverket (2011): *Begränsningar av antalet prov- och praktiktillfällen*. Tillsynspromemoria 2011-12-21, reg.nr 31-1575-11.

Jareborg, Nils (2002): *Disciplinansvar för studenter som fuskar eller stör. Disciplinregler – konferens 16 oktober 2002*. Publicerad av Högskoleverket 2002.

Lunds universitet (2003): *Rapport 2003:222. Utvärderingsenheten, Åsa Lindberg-Sand*.

Prop. 1971:30 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om allmänna förvaltningsdomstolar, m.m.*

Prop. 1985/86:80 *Ny förvaltningslag*.

Prop. 1992/93:1 *Universitet och högskolor. Frihet för kvalitet*.

Prop. 2004/05:162 *Ny värld – ny högskola*.

Prop. 2005/06:2 *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik*.

Prop. 2008/09:153 *Språk för alla – förslag till språklag*.

Prop. 2009/10:149 *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*.

Prop. 2012/13:1 *Utgiftsområde 16: Utbildning och universitetsforskning*.

Prop. 2015/16:135 *Ett övergripande ramverk för aktiva åtgärder i syfte att främja lika rättigheter och möjligheter*.

Prop. 2016/17:180 *En modern och rättssäker förvaltning – ny förvaltningslag*.

SOU 1992:1 *Frihet. Ansvar. Kompetens. Grundutbildningens villkor i högskolan*.

SOU 1994:84 *Samvetsklausul inom högskoleutbildningen*.

SOU 2004:23 *Från verksförordning till myndighetsförordning*.

SOU 2010:29 *En ny förvaltningslag*.

SOU 2019:50 *Fusk vid antagning till högskoleutbildning – vad händer sen?*

Strömberg, Håkan & Lundell, Bengt (2018): *Allmän förvaltningsrätt*. 27 uppl.

Universitetskanslersämbetet (2014 a): *Högskolans regler i praktiken – erfarenheter från Högskoleverkets tillsynsbesök 1998–2012*. Rapport 2014:16.

Universitetskanslersämbetet (2014 b): *Tillsynsbesöket vid Högskolan i Halmstad 2013*. Rapport 2014:5.

Universitetskanslersämbetet (2016): *Öppna nätbaserade kurser (MOOCs) i svensk högskola – Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Rapport 2016:1.

Universitetskanslersämbetet (2017 a): *Rättssäker examination*, 3 uppl.

Universitetskanslersämbetet (2017 b): *Kartläggning av studieavgifter. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Rapport 2017:2.

Universitetskanslersämbetet (2018): *Inom vilken tid bör kurs- och utbildningsplaner vara fastställda och tillgängliga för studenterna?* Tillsynspromemoria 2018-06-05, reg.nr 32-481-17.

Universitets- och högskolerådet (2018): *Vad kan den svenska högskolan göra för ungdomar från Sveriges nationella minoriteter?* Rapport 2018:4

Vogel, Hans-Heinrich (2002): *Förfarandet i disciplinären enligt högskoleförordningen. Disciplinregler – konferens 16 oktober 2002*. Publicerad av Högskoleverket 2002.

Vogel, Hans-Heinrich (2011): Promemoria den 29 april 2011, ställd till rektor för Lunds universitet (LS 2010/398).

Warnling-Nerep, Wiweka (2011): *Utredning om rättsverkningar av antagningsbeslut med stöd av förfalskade betyg och presumtiva åtgärder i anledning därav*. Promemoria den 8 mars 2011. Bifogad Stockholms universitets skrivelse till regeringen den 16 juni 2011 (dnr SU 309-1733-11).

Warnling-Nerep, Wiweka (2014): *En introduktion till förvaltningsrätten*. 11 uppl.

Avgöranden från regeringen, domstolar, JO, JK, Högskoleverket och UKÄ redovisas i löptextens fotnoter.

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) ska bidra till att stärka den svenska högskolan och Sverige som kunskapssamhälle. Vi granskar kvaliteten på högskoleutbildningarna, vi analyserar och följer upp utvecklingen inom högskolan och vi bevakar studenternas rättssäkerhet.

uka.se

